

**‘zbekstan Respublikasi Joqarg‘i ha‘m O‘rta arnawli
Bilimlendiriw Ministrliqi**

Berdaq atindag‘i Qaraqalpaq Ma‘mleketlik Universiteti

EKONOMIKA FAKULTETI

«Ekonomika» kafedrası

MIYNET EKONOMIKASI HA‘M SOTSIOLOGİYASI

Pa‘ninen lektsiya tekstleri

TAYARLAG‘AN: ekonomika ilimleri kandidati, **Adilchaev R.**
ass. Qaypnazarova G.

PIKIR BILDIRIWSHILER:

Mendaliyev D. _____ - ekonomika ilimleri kandidati, dotsent
Xudaybergenov A. _____ - ekonomika ilimleri kandidati, dotsent

No‘kis 2010

«MIYNET EKONOMIKASI HA'M SOTSIOLOGIYASI»

pa'ni boyınsha lektsiya tekstleri

Tema 1. MIYNET EKONOMIKASI HA'M SOTSIOLOGIYASI PA'NININ' PREDMETI HA'M MAZMUNI

1. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyasının' predmeti.
2. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyasi pa'ninin' basqa pa'nler menen baylanislari.
3. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyasi kursının' wazıypaları.

Miynet ekonomikasi sotsiologiyasi ekonomikalıq ha'm sotsiologiyalıq ilimlerdin' bir bo'legi bolıp tabıladı. Miynet ha'reketine teoriyalıq ha'm a'meliy sotsiologiyalıq izertlewler ju'rgiziw na'tiyjesinde miynet salasındag'ı sotsiallıq protsessler ha'm qubılıslar haqqında miynet boyınsha sotsiologiyalıq teoriya, ekonomikalıq ilim-miynet ekonomikasi sotsiologiyasının' qa'liplesiwine alıp keletug'ın, ilimler jıynag'ın payda etedi.

Miynet ekonomikasi sotsiologiyasi sotsiallıq protsessler ha'm qubılıslardı u'yreniwde kompleksli qatnasıqlarg'a su'yengen halda, sotsiologiyalıq pa'nlerdin' miynet salasına tiyisli bolg'an izertlewdirin' printsipleri, kategoriyaları, tu'sinikleri ha'm metodları qollanıladı.

Ha'r qanday ja'miyette bolıp o'tetug'ın sotsiallıq qubılıslar ha'r qıylı ja'miyetlik ilimler ta'repinenU' filosofiya, ekonomika, huqıq, tariyx, etika ha'm t.b. u'yreniledi. Egerde filosofiya ta'biyatta, ja'miyette, oylawda bar bolg'an ulıwmalıq nızamlılıqlardı u'yrense, al ja'miyetlik turmıstın' anaw yamasa mınaw ayırım ta'repleri basqa pa'nlerdin' predmeti bolıp esaplanadı.

Bul pa'n sotsiallıq protsessler ha'm qubılıslardıń o'z-ara baylanısların u'yrenedi, olardıń rawajlanıwının' faktorları ha'm tendentsiyaların, xalıqtın', sotsiallıq gruppaların' ha'm jeke shaxıstın' olardıń sotsiallıq ha'm miynetge belsendiliginin' deregi bolıp xızmet etetug'ın ma'plerin kompleksli ko'rip shıg'adı.

Miynet ekonomikasi sotsiologiyasının' predmeti ha'r qıylı sotsiallıq qubılıslar ha'm protsessler arasındag'ı bekkemirek ha'm anıg'ırıq baylanıslardı su'wretlewshi, sotsiallıq nızamlar ha'm nızamlılıqlardı biliw arqalı ma'lim boladı. Bular miynet bo'listiriw ha'm kooperatsiyalaw, miynet o'zgertiw, miynet boyınsha protsesslerinin' ha'm islewshilerdin' turmıs da'rejesinin' ta'sirinde miynet etiw motivlernin' o'zgerisi, miynet mazmunın'ın' ITP na'tiyjesinde qayta du'zilisi, ha'r qıylı faktorlar ha'm sotsiallıq sha'rt-sharayatlardıń ha'reketine baylanıslı miynet etiwdegi ta'rtpitin' o'zgerisin nızamlılıqları bolıp tabıladı. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyasın u'yrenetug'ın sotsiallıq nızamlılıqlardıń, artıqmashılıg'ı, adamlardıń miynet etiwın ha'r qıylı xalıq wa'killeri, sotsiallıq toparlar ha'm jeke shaxslardıń birliktegi ha'reketin' de ko'rinetug'ınlg'ıman ibarat.

Miynet ekonomikasi sotsiologiyasi pa'nin u'yreniwde O'zbekstan Respublikası Konstitutsiyası, O'zbekstan Respublikasının' G'Xalıqtı jumıs penen ta'miynlew haqqındaG' g'ı nızamı, Miynet Kodeksi, sonday-aq, Respublika Prezidentin'in' Pa'rmanları, Ministrler Kabinetin'in' qararlarına u'lken dıqqat awdarıw talap etiledi.

Birgelikte ha'reket etiw-bul xalıq qatlamları ha'm qubılıslardıń arasındag'ı baylanıslar forması balıp tabıladı. Birgelikte ha'reket etiwlersiz ja'miyettegi bir de xalıq qatlamları, birde qubılıstın' bar bolıwı mu'mkin emes.

Sonın' ushında xalıq katamları ha'm qubılıslardıń birgelikte ha'reket etiwler universal o'zgeshelikleri bolıp tabıladı ha'm olardı bir-birinen o'z-ara ha'reket etiw na'tiyjesinde a'melge asırıladı.

Adamzat ja'miyettin' ha'm insanlardın' rawajlanıwında miynet ju'da u'lken rol' oynaydı. Miynet dep ha'r qanday adamnıń o'mir su'riwi, ushın za'ru'r bolg'an materiallıq ha'm ruwxıy baylıqlardı jaratıw boyınsha olardıń belgili maqsetke bag'darlang'an is ha'reketine aytıladı. Ta'biyat bunın' ushın miynet protsessi arqalı adamlardıń talabın qanaatlandırıwga jaramlı bolg'an baylıqqa aylanıw mu'mkinshiligine iye zattı taratıp beredi. Bunday haldag'ı ta'biya zatlarının' qayta o'zgertiliwi ushın adamlar miynet quralın oylap tabadı ha'm qollanadı, olardıń ha'reketi usılların anıqlaydı.

Anıq miynet ha'reketin' de adamlardıń ta'biyatqa qatnasıg'ı olardıń ta'biyat ku'shleri u'stinen hukimlik da'rejesi ko'zge taslanadı.

Miynet materiallıq baylıqlardı ha'm miynetin' ja'miyetlik, kolektivlik formasın qa'liplestiriwshi sıpatında bo'liw kerek. Adamlar o'ndiris protsessinde za'ru'riyatlıqqa qaray tek g'ana ta'biyat penen emes, al olar bir-biri menen de belgili da'rejede qatnasıqqa iye boladı. Birgeliktegi, ko'psilik adamlardıń qatnasıg'ı tiykarında ja'miyetlik miynet qa'liplesken adamlar arasındag'ı qatnasıqlar miynetin' ja'miyetlik forması bolıp tabıladı.

Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyasi ilim sıpatında adamlardıń ta'biyat penen o'z-o'zinen qatnasıqların emes, onın' miynetin' materiallıq-zatlıq ta'replerin emes, al miynet onın' texnikalıq sho'lkemler menen baylanıslıg'ında ja'miyetlik sho'lkemlestiriw nızamlılıqların u'yrenip otradı.

Adamzat ja'miyetin'in' rawajlanıwının' ha'r bir basqışında miynetin' o'zine jarasa ha'r qıylı qa'nigelesken ja'miyetlik forması du'ziledi. Miynetin' ja'miyetlik sho'lkemi sotsiallıq jag'daylardın' ta'siri astında o'zgerip tursada, onda adamzat miyeti ta'biyatının' o'zi menen jag'daylastırılga'an ayırım mudamılıq-ulıwmalıq elementlerin ko'riwimiz mu'mkin. Olarg'a miynet protsessi, jumısshı miynet quralları, o'ndirislik qatnasıqlar, o'ndiris usılları h.t.b. kiredi.

Miynet protsessi a'melge asırılıwı ushın, jumısshı ku'shin miynet quralları menen baylanıstırıw za'ru'r. Jumısshı ku'shlerin miynet quralları menen baylanıstırıw usılları o'ndiris qatnasıqlarının ta'siri astında almasıladı. Biraq bul usıllar o'zgeriske ushıraǵanı menen U' adamlardı miynetke tartıw ja'miyetlik miynetti sho'lkemlestiriw din ju'da' za'ru'rli elementi bolıp qala beredi.

Miynet-bul ja'miyettin' o'mir suriwinin' tiykarǵı sherti, al miynetkeshler onın' bas o'ndiriwshi kushi bolıp esaplanadı. Miynettin' arkasında adamlar tebiyattın' rawajlanıwının' ob'ektivlik nızamların bilip alıw ha'm paydalanıw arqalı bara-bara tebiyat ustinen u'stemlik ju'rgiziwdi u'yrenedi. Miynet bul epiwayı kara kush ha'm akıl kushin jumsaudan gana ibarat emes. Bul berinende burın adamlardıń ja'miyetlik paydalı jumısı.

Adamlar materiallıq ha'm ruwxıy iygiliklerdin' do'retiwshileri. Tebiyattı qayta ozgertiw arqalı miynet adamnıń o'zinde qayta ozgertedi. Miynet protsessinde adamlar tebiyatqa baylanıslı belgili bir qatnasıqlarda bolıw menen sheklenbesten al sonday-ak anau yaki minau ja'miyetlik kainasıqlarda da boladı. Jan'a ja'miyettin' dunyaga keliwi menen miynettin' sapa jagınan jan'a belgileri miynettin' galabalıq minnetiligi, ha'r bir adamnıń miynet etiwge haqıyqıy xukıkı ha'm miynetine karay bo'listiriw printsipinin' emelge asırılıwı payda boldı.

Miynet za'rurli ha'm qosımsha bolıp g' ge bo'linedi. Za'ru'rli miynet, za'ru'rli o'nim do'retip bul o'nim miynetkeshlerdin' jeke tutınıwına, olardıń materiallıq ha'm ruwxıy talapların kanaatlandırıwǵa jumsaladı.

qosımsha miynet qosımsha o'nim do'retedi. Bul o'nim o'ndiristi keneytiw ushın, rezervler du'ziw, baskarıw, eldi qorg'aw, pensiya menen ta'miynlew ha'm t.b. sol sıyaqlı bir qatar ulıwmalıq za'ru'rliklerdi ta'miynlew ushın paydalanadı. Bul pa'nnin' predmeti bolıp, awıl xojalıq birlespelerinde, xojalıq aralıq kexanalarda, xojalıqtı ju'rgiziwdin' jan'a formalarında-kooperativ, arendalıq kesip alıp islewshi,diyhan xojalıqları ha'm jeke jerdemshi xojalıqlarda miynetti sho'lkemlestiriwdi ha'm miynet haqı to'lewdi uyretiwdi bolıp esaplanadı.

Bul pa'nnin' metodlarınan bolıp, eksperimentallıq metod, ekonomikalıq analiz, salıstırıw metodları, monografiyalıq metod, ekonomikalıq-matematikalıq, matematikalıq statistika, sotsiologiyalıq izertlew metodları esaplanadı. Bul pa'ndi u'yreniw awıl xojalıq kexanalarında sho'lkemlestiriw ha'm jobalastırıw, awıl xojalıq o'ndirisin baskarıw, awıl xojalıǵının' ekonomikası x.t.b pa'nler jerdeminde uyretiledi.

O'zbekstan Respublikasınıń bazar qatnasıqlarına o'tiwi, miynet bazarının' payda bolıwı ha'm onda xojalıqtı ju'rgiziwdi sub'ektlardin' ba'skesi menen tıǵız baylanıslı. Miynet bazarı xojalıqtı ju'rgiziwdin' sostav bo'leklerinin' birine aylangan. Miynet bazarı degende-bul quramalı, kop rejeli bazar ekonomikasının' dinamikalıq ha'm ashık sotsial-ekonomikalıq podsysteması bolıp, jumis isley alıw kebiyetine iye bolǵan jumis penen ba'nt bolǵan ha'mde ba'nt bolmagan miynetkeshlerdin', kexananın' iyesi yamasa jumis beriwshi menen kontrakt (miynet shertnaması) tiykarında bolǵan qatnası tusınıledi. O'zbekstan Respublikasında xalıqtın' o'00' ti miynet resursların quraydı, ha'mde ha'r jılı bul miynet resursları g'a'0-g'g'0 mın adamg'a ko'beyip barmaqta. Xalıqtın' ortasha jası g'n' jıldı quraydı.

Ayırım bir qa'niygelerdin' pikirinshe, miynet bazarı-bul jumısshı kushine bolǵan talap ha'm usınıstı o'zinde seuleslendiriwshi mexanizm.

Baska bir ekonomistler toparı, miynet bazarı tek gana jumısshı kushine bolǵan talaptı kanaatlandırıwǵa jag'day duzedi dep esaplaydı.

Miynet bazasında isbilermenler ha'm jumis izlep juriwshiler ortasında haqı to'lew ha'm miynet jag'dayları xakkında soylesiwler ju'rgiziledi. Miynet bazarı modelleri ha'r qıyılı bolıwı mumkin, sırtkı ha'm ishki miynet bazarı. Sırtkı miynet bazarın da jumısshı kushler, firmalar arasında ha'reket etedi.

Ishki miynet bazasında bolsa, miynet kexananın' ishinde, kadrlardıń arasında goizontal formada ha'reket etedi.

YAponiya modelinde, ishki miynet bazarının' klassikalıq forması ha'rekette, yagnıy miynetke miynet haqı to'lewde a'h-a'9 jasında jumıska kabil etilgen waqıttı a'000' etip belgilep alganda, u'0 jasına barganda bul ko'rsetkish g'u'00' ten asadı. Kadrlardı oz ornında saqlap kalıw maxsetin'de bir o'mirge jumıska kabil etip alıw siyasatı kolanıladı.

Jan'a mın jıllıqqa o'tiw deuirinde bazar qatnasıqların ken karar taptırıw, onın' rawajlanıw jolların belgilewde aldınǵı ma'mleketlerdin' is tejiriybesin u'yreniw, olardıń ozimizge say keletug'in tereplerin qollanıw u'lken exmiyetke iye.

YAponiya ma'mleketin'in jan'alanıwı ha'm rawajlanıwında millettin' abadanlıǵın asırıw, dunyanın' en jaksı jetiskenliklerin esapqa alıp kadrlar tayarlaw, xızmetkerlerdin' o'zinin' miynetin'in na'tiyjeleri ha'm o'ndiristi joqarılattanlıǵı ushın xoshametlep barıw tiykarǵı faktor sıpatında belgilep alındı. Sebebi adam faktori ha'r kandaı rawajlanıwdın tiykarı. Kaysı bir ja'miyet insannın' iskerliginen jaksı paydalansa, sol jerde rawajlanıw boladı. Bul tarawda yaponlardan u'yreniwge boladı, sebebi yaponlarg'a tebiyiy baylıqlar, u'lken jer resursları inam etilmegen bolsada olardıń kedirleytug'in u'lken baylıǵı-a'g'o' million xalıq bar. Akıllılıq penen islengen pidekerlik miynet, yaponlardın' ekonomikasının' rawajlanıwının' baslı faktori bolmaqta. Bunı putkil dunya ten aladı. YAponlar rawajlanıw ha'm jan'alanıw strategiyasınıń baslı kuralı retin'de tiykarǵı dikkattı adam faktorına karatadı. Adamlar oz kesibinin' haqıyqıy ustaları etip tayarlanatug'in ha'm o'zinin' tebiyiy, tvorchestvolıq ha'm intellektual

kebiyetlerin tolıq iske asırıwǵa jigerlendiriwshi atmosferanı duzilushi mexanizm -yapon mu'jizasının' tiykarın quraydı. YAponsha miynet qatnasıqları ha'm xızmetkerlerdi baskarıwdın na'tiyjeli systeması, miynet o'nimdarlıǵın bargan ayın asırıw, ekonomikalıq osim ha'm xalıqtın' turmıs da'rejesin jaksılawdın deregi bolıp esaplanadı. Uzak jıllar dawamında qa'liplesken milliy desturler, usı aralda jasaushı xalıqlardıń filosofiyası arqalı qa'liplesken bir o'mirge jallaw systeması, yapon miynet qatnasıqlarının' o'zine ten formasın xarakterleydi. Bir o'mirge jallaw-bul xızmetkelerdin' o'zinin' tegdirin bir kexana menen baylanıstırıwdan ırza ekenliginin' belgisi.

Bugan miynetti materiallıq jaqtan xoshametlew, kop jıl islegeni ushın sıylıqlaw, ka'siplik tayarlıg'ın jetilistiriwge jerdem ko'rsetiw, tu'rli sotsiallıq ıǵotlar, jumısshın'ın semıyası haqında oylap turıwlar arqalı erisiledi. Jallawshı o'zinin' xızmetkerin iske alǵan waqıttan baslap (mektepti yamasa joqarı oqıw ornın' pitkergennen keyin), belgili bir jaska shekem (u'0 jaska), usı kexxanada jumıs penen ta'miynlewge ha'reket etedi. Jan'a qa'niygeler usı kexxananın' o'zinde okıtıladı ha'mde tayarlanadı. Bir o'mirge jallaw sisteması mexjburiy bolmastan, yapon nızamı jumısshılarg'a o'zinin' erki menen jumıstan bosawına ruqsat beredi. Kadrlardı almasıruwdın da na'tiyjeli sisteması bar. YApon kexxanalarında islewshiler xız eki-ush jıl da o'zinin' jumısların ozgertedi. Joqarı oqıw ornın' pitkergen qa'niygelerde kadayda bir kexxanaga jumıska otetug'ın bolsa, o'zinin' jumısın basshı lawazımlardan emes, al kadrlar ierarxıyasın' to'mengi baskışınan baslaydı. Bunin' sebebi, qa'niygege jumıstın mayda-shuydesine shekem u'yrenip alıw mumkinshiligi jaratıladı, keyin ala basshı lawazımlarg'a koterilgende ketelerge jol koyılmaıdı.

Kadrlardı eki-ush jıldan keyin baska bir jumıska otkeriwdin' sebebi, bir orında kop jıl islew jaksı na'tiyje bermey koyadı. Bir orında bir tu'rli jumısta kop jıllap jumıs islew xızmetkerdin' o'zinin' ustın'de islew aktivligin kemeytip, o'zine degen talapshanlıqtı kemeytedi. Baska jumıska otkeriw, jan'a talaplar'ga juuap beriw, o'zinin' ne nersege uqıplı ekenligin ko'rsetiw qa'niygeni berxama o'zinin' ustın'de islewge iytermeleydi. Amerika modelinde miynet bazarı depentralizatsiya tiykarında duzilgen bolıp bunda ha'r bir shtat o'zinin' nızamına iye.

Qısqa juwmaqlawlar

Tirek so'zler

Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 2. MIYNET HA'REKETIN SHO'LKEMLESTIRIW

1. Miynetti sho'lkemlestiriwdin' mazmunı, formaları xam elementleri.
2. Miynet usılların jetilistiriw xam jumıs orınların sho'lkemlestiriw.
3. Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdin' printsipleri, bag'darlardı, elementleri ha'm tiykarǵı wazıypaları.

4. Miynetin' xalıq aralıq bo'listiriliwi.
5. Jumıs orınların sho'lkemlestiriw, jobalastırıw ha'm xızmet ko'rsetiw
6. Miynetti sho'lkemlestiriwde miynetti normalastırıwdin' a'hmiyeti
7. Jumıs waqtı haqqında tiykarǵı tu'sinik, onı esapqa alıw ha'm jobalastırıw

Miynet-bul adamlardıń belgili bir maxsetlerge bag'darlangan, jasau ha'm o'mir suriwi ushın za'ru'rlı bolǵan materiallıq ha'm ruwxıy baylıqlardı do'retiwshi is ha'reketi bolıp esaplanadı. Miynet protsessi-bul adamlardıń tebiyat elementlerine ozlerinin' talapların kanaatlandırıw maxsetin'de ta'sir jasaushı protsess bolıp esaplanadı. Miynet protsessi to'mendegi elementlerden turadıU'

1. Belgili maxsetlerge bag'darlangan adamlardıń is ha'reketinen.
2. Miynetin' o'zinen.
3. Miynet kurallarınan.

4. Miynet predmetlerinen (zatlarınan). Miynetin' sotsiallıq ekonomikalıq rolin anıqlaw ushın, miynet ha'm jumıs degen tusiniklerdi ayırıp alıwımız za'ru'r. Miynet bul ja'miyetlik kubılıs. Ol tek adamlarg'a ten kubılıs bolıp adamlar miynetsiz jasauı mumkin emes, yagniy adamlar ja'miyetsiz jasauı mumkin emes. Bul jerdin miynetin' ja'miyetlik xarakterin belgilewge boladı. Jumıs-bul fizikalıq tusinik. Sebebi jumıs tek gana adam menen emes, al mashinalar, mexanizmler, x. t. b. esbap uskenelerdin' jerdeminde orınlanıwı mumkin. Bulardıń o'lshew birlikleride ayırmashılıqqa iye. Jumıs kilogramm, metr, tonna, tsentnerlerde olshenedi, al miynetin' ozi waqt penen olshenedi. o'ndiris protsessinde adamlar bir-biri menen qatnasta boladı, bul qatnaslar ja'miyetlik qatnaslardı payda etedi. Adamlardıń sotsiallıq-ekonomikalıq xukıkların' ishinde en exmieltisi miynet etiw xukıkı. Bul xukıklar adamlardıń, qa'niygelikti tanlap alıq, o'zinin' kelegen miyneti menen shugıllanıwı, o'zinin' uqıplılıg'ına, qa'niygelik tayarlıg'ına ha'm ja'miyetlik talaplarına seykes miynet etiw xukıqları. Xojalıqtı ju'rgiziwdin' jan'a ekonomikalıq mexanizmi, baskarıwdın demokratiyalıq tiykarların qollanıw, adam faktorın aktivlestiriw, respublikanı sotsiallıq-ekonomikalıq jaqtan rawajlandırıwdı tezlestiredi. Awıl xojalıg'ı o'ndirisinde miynetti sho'lkemlestiriwdin' ha'm miynetke haqı to'lewın progressiv formaların engiziwge mumkinshilik tuwiradı.

Ha'zirgi waqıtta miynetti ja'miyetlik jaqtan sho'lkemlestiriw, ko'p ukladlı ekonomikanı menshiktin' kop tu'rli formaların rawajlandıruga, bag'darlangan bolıp, ol kollektivlik, arendalıq, aksio'nerlik, kooperativlik x t b kexxanalarda miynetti sho'lkemlestiriw bag'darında ju'rgiziledi. SHO'lkemlestiriw-bul tertiplestiriw yamasa belgili bir sistemaga alıp keliw degendi anlatadı. Miynetti sho'lkemlestiriw adamlardıń miynet ha'reketlerin tertiplestiriw, belgili sistemaga keltiriw bolıp esaplanadı. Belgili bir miynet kollektivinin' ramkasında miynetti sho'lkemlestiriw-bul kadrlardı tanlap alıw ha'm olardı ka'siplik jaqtan tayarlaw, miynet etiw usılların islep shıǵıw, kollektivte miynetti bo'listiriw ha'm kooperatsiyalaw, islewshilerdi oz orınlarına koyıw, jumıs orınların sho'lkemlestiriw, miynetin' qolaylı jag'dayların du'ziw, miynetti normalastırıw, miynet ushın materiallıq ha'm morallıq xoshametlewdi sho'lkemlestiriw, islewshilerge miynetke haqı to'lewın ratsional formaların sistemaların islep shıǵıw ha'm tanlap alıw, miynet tertibin ornatiw, islewshilerdin' oz funktsiyaların ornlawga jag'day tuwg'ızıp beriw ha'm t b sho'lkemlestiriw bolıp esaplanadı.

3. Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdin' printsipleri, bag'darlardı, elementleri ha'm tiykarǵı wazıypaları.

Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriw-bul miynetti ilim ha'm alding'ı tejiyibe jetiskenliklerine tiykarlanıp, onı o'ndiriske sistemalı tu'rde engiziwge, islewshilerdi ha'm o'ndiris kuralların joqarı na'tiyjeli da'rejede bo'listiriw, miynet o'nimdarlıg'ın arttırıtug'ınday da'rejede ha'm adamlardıń den saqlıqların saqlaw jag'dayında sho'lkemlestiriw bolıp esaplanadı. Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriw tiykarınan eki bag'darda alıp barıladı.

1. Miynetti sho'lkemlestiriw wazıypaların sheshiw bag'darında,

2. ha'reket etip turgan miynetti sho'lkemlestiriw da'rejesin uliksiz tu'rde jetilistirip barıw.

Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdin' mazmunı onın' elementlerinen ha'm tiykarǵı bag'darlarınan turadı. Miynetti ilimiyjaqtan sho'lkemlestiriwdin' elementleri bolıp kollektivte miynetti sho'lkemlestiriwdin' sistemasın payda etiwshi wazıypalar bolıp esaplanadı.

Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdin' tiykarǵı bag'darlarınan bolıp to'mendegiler esaplanadıU'

a'. Miynetti bo'listiriwdin' ha'm kooperatsiyalawdın ratsionalıy formaların islep shıg'ıw ha'm engiziw, o'ndirislik bolimshelerdi ha'm miynet kollektivlerin sho'lkemlestiriw.

g'. Jumıs orınların sho'lkemlestiriwdi, ha'm og'an xızmet ko'rsetiwdi sho'lkemlestiriw, jumıs orınların attestatsiyalaw.

q. Miynet jag'dayların jaksılaw.

n'. Miynet protsesslerin ratsionalizatsiyalaw, miynettin' alding'ı usılların ha'm metodların engiziw.

o'. Miynetti normalastırıwdı jetilistiriw.

u'. Miynetti materiallıq ha'm morallıq jaqtan qızıqsındırıwdı jetilistiriw, joqarı na'tiyjeli miynetke haqı to'lew sistemasın qollanıw.

w. Kadrıldın' qa'niygeligin arttırıwdı ha'm olardı tayarlawdı jaksılaw.

h. Miynet tertibin bekkemlew, islewshilerdin' tvorchestvolıq intalılıg'ın rawajlandırıw, miynetke sezimtalı qatnasta bolıwga ta'rbiyalaw.

Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriw to'mendegi printsiplerge tiykarlanıp alıp barıladıU' ilimiylik, komplekslik, optimallıq, ekonomikalıq na'tiyjelilik ha'm gumanlılıq.

a'. Ilimiylik printsipi-bul miynet protsesslerin izertlew ha'm analizlew arqalı miynettin' sho'lkemlestiriliw da'rejesi xakkında aykın mag'lıwmatlar alıw bolıp esaplanadı.

g'. Komplekslik printsipi-bul miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdi barlıq bag'darlar boyınsha ju'rgiziw arqalı erisiletug'ın na'tiyjelilik bolıp esaplanadı.

q. Optimallıq printsipi-bul miynet protsesslerin sho'lkemlestiriwdin' optimal variantların tanlap alıw arqalı emelge asırıladı.

n'. Ekonomikalıq na'tiyjelilik printsipi-miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriwdin' o'z gezeginde ekonomikalıq na'tiyjelilik penen tastıyıklanıwı bolıp esaplanadı.

o'. Gumanlılıq printsipi-bul tiykarınan miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriw protsessinde adamlardıń den sawlıg'ın esapqa alıw, texnika qa'wipsizligi talapların qatan' tu'rde saqlaw, miynettin' mazmunlılıg'ın arttırıw, miynettin' keskinlesiw da'rejesin to'menletiw x t b bolıp esaplanadı.

Miynetti ilimiy jaqtan sho'lkemlestiriw tiykarınan to'mendegi wazıypalardı sheshediU'

a'. Ekonomikalıq wazıypalar. g'. Sotsiallıq wazıypalar.

a'. Ekonomikalıq wazıypalarg'aU' miynet o'nimdarlıg'ın arttırıw, islewshilerdin' smenalıq ha'm ma'wsimlik jumıs islew ko'lemlerin arttırıw, o'nim o'ndiriw ko'lemin arttırıw, o'ndirilgen o'nimnin' sapasın arttırıw, texnika materiallıq ha'm miynet resurslarınan ratsionalıy paydalanıw jag'dayların islep shıg'ıw ha'm ekonomikalıq wazıypalardı sheshiw bolıp esaplanadı.

g'. Sotsiallıq wazıypalarg'a, miynettin' islewshilerge qolaylı jag'dayların tuwg'ızıp beriw, adamlardıń densawlıg'ın saqlap barıw, adamlardıń jumıs islew uqıplılıg'ın arttırıp barıw, miynetti jen'illetiw ha'm jan'alap barıw, miynetti psixologiyalıq ha'm fiziologiyalıq jaqtan jetilistiriw, miynet sanitariyasın ha'm gigenasın saqlaw, ha'm o'ndirislik estetikanı arttırıw, islewshilerdin' ma'deniy texnikalıq da'rejesin arttırıw, miynetkeshlerdi o'z miynetine sanalı tu'rde qarawg'a ta'rbiyalaw, miynet tertibin qatan' tu'rde saqlaw x t b.

n'. Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwi.

Xalıq aralıq ekonomikalıq qatnaslardın' menisin bildiretug'ın bazalıq kategoriyalardan biri bul miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwi bolıp tabıladı.

Miynettin' bo'listiriliwi - bul ja'miyetlik miynettin' belgili bir tariyxıy sisteması. Miynettin' bo'listiriliwin bir neshe formada ko'rsek boladıU' ishki tarawlıq, tarawlar arasındag'ı ha'm xalıq xojalıg'ı formaları.

Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwi ma'mleketler arasındag'ı miynettin' ja'miyetlik territoriyalıq bo'listiriliwinin' bir bo'legi bolıp, ol ayırım ma'mleketlerdin' o'ndirisinin' qa'liplesiwine su'yenedi.

Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwi dunya juzilik xojalıqtaǵı ha'r qıylı protsesslerdi emelge asırılıwında u'ıken rolı oynadıU'

a'. Usı protsesslerdin' baylanıstırılıwın ta'miynleydi.

g'. Belgili xalıq aralıq tarawlıq ha'm regionallıq-tarawlıq proporsiyalardı sho'lkemlestiredi.

Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwi o'zinin' tiykarın ha'm rawajlanıwın burjuaziyalıq siyasiy ekonomikanın' klassiklerinin' miynetlerinde ko'rsetiledi (A.Smit ha'm D.Rikardo). Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwin analizlese A.Smittin' G'Xalıqlardıń baylıqlarının' tebiyatı ha'm sebeplerin izertlewG' (a'wwu') miynetinde saudaga ha'm isbilermenlikke azatlıq beriwın delilleydi, onın' saudadag'ı ha'r qıylı shekleniwler ayırım regionlar ha'm ma'mleketler arasındag'ı miynettin' bo'listiriliwine toskınlıq jasadı.

Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwinin' ilimiy teoriyasındag'ı klassiklerdin' jetiskenligi-salıstırmalı o'ndiris shıg'ınların' teoriyası bolıp tabıladı. Bul teoriya xalıq aralıq saudanın' ekonomikalıq teliymatının' klassikalıq tiykarı dep esaplanadı.

Salıstırmalı shıg'ınlar teoriyasının' tiykarına o'ndiris jag'daylarındağ'ı, ma'mleketler arasındağ'ı ozgeshelikleri korinedi.

Burjuazialıq siyasiy ekonomik - klassiklerinin' ideyaların' bugingi kungi ekonomistlerde rawajlandırıp dawam ettirdiU' E.Xeklier, P.Samuelıson, B.Olin, V. Leontıev.

Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwine to'mendegi faktorlar ta'sir etediU' en aldı menen miynettin' o'nimdarlıg'ın joqarılatıw, o'ndiristin' effektivligine erisiw ha'm o'ndiristin' shıg'ınların' azaytıwga jetisiw.

ha'r bir ma'mleket miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwindegi qatnasıwının' sebebi bul protsessstegi ekonomikalıq kızıgıwshılıg'ı ha'm payda alıwı, egerde qatnasıp atırgan ma'mleketke jaksı jag'daylar tuadırlıg'an bolsa, birinshiden tovarlardın' ha'm xızmetlerdin' eksportınan, xalıq aralıq ha'm ishki baxa arasındağ'ı ayırmashılıg'ınan payda alıw, ekinshiden, arzan importlardan paydalanıp milliy o'ndiristen paydalanbaganlıg'ı ushin ishki shıg'ınlardı azaytıw.

Xalıq aralıq kooperatsiya ha'm xalıq aralıq qa'nigelestiriw miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliw formaları bolıp tabıladı.

O'ndiristin' xalıq aralıq qa'nigelesiwi eki terepleme rawajlanadıU' o'ndirislik xei territoriyalıq, oz gezeginde o'ndirislik terep to'mendegilerge bo'linediU'

a) tarawlar arasındağ'ı,

b) tarawlardıń ishki qa'nigelestiriliwi,

v) ayırım kexxanalardıń qa'nigelestiriliwi.

Territoriyalıq xalıq aralıq qa'nigelestiriliwi to'mendegilerdi oz ishine aladıU'

a) ma'mleketlik toparı;

b) ayırım ma'mleketlerde;

v) dunya juzilik bazarga ayırım tovarlardın' ha'm bo'leklerinin' o'ndirisinde regionlardın' qa'nigelestiriliwi.

Miynettin' xalıq-aralıq bo'listiriliwinin' tempn koeffitsenti.

	1971-1980 jı.	1981-1990 jı.	1991-2000 jı.	2001-2010 jı.
Dunya juzilik Masshtabta	1,08	1,21	1,08	1,09
Sanaatı rawajlangan ma'mleketler	1,11	1,31	1,15	1,17
Rawajlanıp atırgan ma'mleketler	0,99	1,03	0,80	0,9

o'ndiristin' xalıq aralıq qa'nigelestiriliwinin' tiykarı turlerine to'mendegiler kirediU'

1.predmetlik (o'nimlerdin' o'ndirisi);

2.details boyınsha (o'nim komponentlerinin' bo'leklerinin' o'ndirisi);

3.stadiyalıq (etaplıq) yamasa texnologiyalıq qa'nigelestiriliwi.

Mısalı, dongelekli traktorlardı gusenitsalıq mashinalarg'a almastırıw, xojalıq (teri) ayak-kiyimlerdi rezinalıq ayak-kiyimge almastırıw.

o'ndiristin' xalıq aralıq bo'listiriliwinin' kooperatsiyalıq tiykarın o'ndiris kushlerinin' tez tempte rawajlanıwı ha'm kexxanalardıń ma'mleketin' ishinde yamasa xalıq aralıq operatsiyalardag'ı baylanısları.

o'ndiristin' xalıq aralıq kooperatsiyalasıwı o'zinin' rawajlangan formalarında birge islesiwdin' ha'r qıylı sferelarinde birge islesiwdin' ha'r qıylı sferaların oz ishine aladıU'

1. o'ndirislik - texnologiyalıq birge islesiw.

a) litsenziya ha'm mulk xukıqların beriw meseleleri;

b) proektlik-konstruktorlıq dokumentatsiyalardı, texnologiyalıq protsesslerdi, o'nimlerdin' sapasın ha'm texnikalıq da'rejelerin x.t.b. du'ziw;

v) o'ndiristi baskarıwdı joqarı da'rejege keltiriw.

2. Kooperatsiyalaskan o'nimlerdin' satılıwı menen baylanıslı sauda-ekonomikalıq protsessler.

3. Texnikaga satılıwınan keyingi xızmetin' ko'rsetiw.

Kooperatsiyalıq baylanıslardıń duziliwinde tiykarı metod ortaga shıg'adıU'

1. Birgelikli bag'darlamalardı emelge asırıw.

2.Kelisimli tu'rde qa'nigelesiw.

3. Kospa kexxanalardı du'ziw.

Bugingi kuni miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwin modernizatsiyalaw (qayta ozgertiw) Batis izertlewlerin eki tiykarı toparga ayırıwımızga boladıU'

a'.Oz-ara gerezsizlik kontseptsiyasının' ha'r qıylı variantları.

g'.Miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwinin' bugingi kungi modelin qayta salıw jobaların konkret korgizbeler.

Oz-ara gerezsizlik kontseptsiyasının' ideyası w0-jıllardıń ortasında berli belgili ha'm miynettin' xalıq aralıq bo'listiriliwinin' jan'a teoriyasına tiykar bolıp kiyatır. Usı ideyanı ayırım sanaatı rawajlangan ma'mleketlerdin' ha'm xalıq aralıq sho'lkemlerdin' doktrinası bolıp bayanlandı.

Oz-ara gerezsizlik kontseptsiyasının' belgili terepdarı-gollandiyalıq ekonomist K.Nuvenxude barlıq ma'mleketlerge ulıwma bolg'an ekologiyalıq faktorga su'yenedi, yagnıy-a'.korshap turgan ortalıqtın' turaksızlıg'ı, g'.jer juzindegi tebiyat baylıqlarının' shekleniwi ha'm azayıwı.

Rawajlangan ellerdin' rawajlanıp atırgan ma'mleketlerdin' shiyki zatlarına bolg'an gerezsizligi ha'm rawajlanıp atırgan ma'mleketlerdin' sanaatı rawajlangan ma'mleketlerdin' texnikalarına, texnologiyalarına x.t.b. bolg'an gerezsizliginen bir-bireuinen oz-ara gerezliligin ha'm oz-ara basımdı ko'rsetedi.

Joqarıda keltirilgen misaldın miynetin' xalıq aralıq bo'listiriliwin kırıw kerek ha'm bul teoriya O'zbekstan Respublikasında da ha'm baska ma'mleketlerde de belgili bir da'rejede kritikaga ushıraydı.

Baska bir Batıs ekonomisti R.Kuper oz-ara gerezlilik mashkalasına dıkkatın audaradı, birak onın' ha'r qıylı aspektlerine, onın' pikirinshe oz-ara gerezsizlik mashkalası to'rt turge bo'linediU'

a'.Strukturalıq - bul jerde bir neshe ma'mleketlerdin' ekonomikası bir-birine jakın, ashık ha'm bir ma'mleketin' belgili bir ozgerisler ekinshi bir memlektin' ekonomikasına ta'sir etedi.

g'.Ekonomikalıq siyasat tarawında maksetlerdin' bir-birine gerezli bolıwı.

q.Ekonomikalıq rawajlanıwdag'ı sırtkı faktorlardın' oz-ara gerezliligi.

n'.Siyasiy oz-ara gerezlilik.

Miynetin' xalıqaralıq bo'listiriliwinin' modernizatsiyalanıwı-nın' tiykarg'ı ideyası to'mendegilerden ibarat, yagnıy rawajlanıp atırgan ma'mleketler proteksionizm siyasatınan bas tartıw kerekli ha'm sırt el kapitalın oz ekonomikasına tartıwga mumkinshilik jaratıw.

Kopshilik rawajlanıp atırgan ma'mleketler usınday joldı tuttı, yagnıy G'ashık esiklerG' siyasatın otkizip atır, ha'r qıylı kospa kerxanalardı, ashık ekonomikalıq zonalardı du'ziw x.t.b.

Bul siyasatı otkerip atırgan ma'mleketlerdin' arasında joqarı na'tiyjelerge G'jan'a industrializatsiyalaskan ma'mleketlerG' eristi. Birak, bul ma'mleketler tolıg'ı menen proteksionizm ideyasınan bas tartqan jok ha'm bul ideyasın kerekli waqıtlarında paydalanadı.

Sanaatı rawajlangan ma'mleketlerdin' ekonomistlerinin' koz-karaları boyınsha G'Jan'aG' ha'm G'ModernizatsiyalaskanG' miynetin' xalıq aralıq bo'listiriliwi rawajlanıp atırgan ma'mleketler tarawlıq sistemada rawajlanıwı tiyis. Olarg'a kop miynet ha'm material talap etetug'in, standartlaskan buyımlardı birinshi gezekte rawajlangan ma'mleketler ushın eksport etiliwi kenese etiledi.

Sanaatı rawajlangan ma'mleketler o'zinin' kızıgıwshılıg'ın ekonomikanın' sol tarawına audarıw tiyisli, yagnıy jumısshılardıń kvalifikatsiyalaskan kushi joqarı bolg'an ha'm ilimiy texnikalıq progressten na'tiyjeli paydalanıp atırgan tarawlarg'a.

Rawajlanıp atırgan ellerdin' ekonomikasında sırt el kapitalının' tuwrı investitsiyaları ulıwma ko'lemde esapqa alınsa, qayta islew tarawına kop mugdarda investitsiya etilmekte. Bul ma'mleketlerde sırt el kapitalının' payı ko'beytilmekte. Oz gezeginde rawajlanıp atırgan ma'mleketlerge G'patasG' o'ndirislerdin' bir bo'legi koshirilmekte.

Tarawlıq qa'nigelesiw ush teksheli sxemada otkerilediU'

a'. Jan'a industrializatsiyalaskan eller: bugingi kungi texnologiyalardı ha'm kvalifikatsiyalangan miynetti paydalanıp tovarlardı shıg'arıw.

g'.Rawajlanıp atırgan ma'mleketler ishinen en to'men rawajlangan ma'mleketler dunya bazarına shiyki zatlardı jetkiziw, kop miynet talap etetug'in buyımlardı jetkiziw menen shugıllanadı.

q.Sanaatı rawajlangan ma'mleketler ozlerinin' kushlerin kop kapital talap etetug'in, joqarı texnologiyalar jerdeminde buyımlardı shıg'arıwga ha'reket etedi.

o'. Jumıs orınların sho'lkeslestiriw, jobalastırıw ha'm xızmet ko'rsetiw

Xar kaday jumıs ornın'dag'ı (karxana, mekeme) attestatsiyalıq xam ratsionalizatsiyalıq xızmetler jumıslar bir neshe etaplardan ibarat. Jumıs ornın' attestatsiyalaw etapındag'ı xızmetler to'mendegi bag'darlardan turadıU'

Texnikalıq, sho'lkemlestiriwshilik, miynet jag'daylılıg'ı xam texnika kauipsizligi.

A'llette, elimizdegı xam sırt eldegı tajiriobenin aldag'ı jetiskenlikleri, sanitariyalıq xam qurılıs isler normalarınin' paydalanıwı, miynetin' tarawlar aralıq xam tarawlar boyınsha normativleri, jumıs ornın'dag'ı miynetti sho'lkemlestiriwdin' tiplik proektleri, karxanadag'ı standartlardı esapqa alıw kerek. Jumıs ornın'dag'ı texnikalıq dareje onı saulelendiretug'in ko'rsetkishler jardeminde baxalanadıU' texnologiyalıq uskenelerdin' jetiskenlikleri; texnikalıq protsessler xam uskenelerge muwapıq tiykarlangan xalda turaklı tu'rde joqarı sapalı o'nimler menen tamıynlewdi talap etiw; Uskenelerdin' o'nimdarlıq, islep shıg'arıwshılıq darejesi; jumıs ornın'dag'ı texnologiyalıq uskenelengenlik.

Attestatsiyalıq sho'lkemlestiriw darejesi onı saulelendiriwshi ko'rsetkishte qollanıladıU' maksetke ılayık tu'rde (ratsionallıq) jobalastırıw, sho'lkemlestiriw uskenelerinin' sanı xam jıynagı, onın' konstruksiyasının' progressivligi, alga ilgerlewshiligi xam texnikalıq jag'daylılıg'ı; kop stanoklı xızmet ko'rsetiwdi iske asırıw, qollanıw, jumıs ornın'da xızmet ko'rsetiwdi ratsionallılıg'ı; texnologiyalıq protsesske tiykarlangan xalda miynetti sho'lkemlestiriwdin' forması, xarakterı jumıstı orınlawdın xarakterı xam ko'lemi, aldag'ı kabil etiw xam miynet metodu; Brigadlıq sho'lkemlestiriwdi xam miynet haqı to'lewdi, qatarlıqtı, xojalıq esabın engiziw; xazirgi qollanılp atırgan normanın' sapası; jumısshıg'a baxa beriw, xam onın' kiyn darejedegi xam talap etiw sapasına tiykarlanıp jumıstı orınlawı. Bagan jumıs ornın'dag'ı natiyjelikti (effektivlikti) qollanıw kirediU' uaktı boyınsha uskenelerdi qollanıw darejesi, -almasıw, ornına turıw sanı, -smena uaktındag'ı jumıska bantlik o'nimnin' miyneti, Jumıs ornın'dag'ı miynet jag'daylılıg'ın xam texnika kauipsizlikti to'mendegi tiykarg'ı ko'rsetkishlerdi analizlew arqalı baxalanadıU' Sanitariyalıq-gigienalıq jag'dayga tiykarlanıp, miynet normativligin talap etiw, o'nimdarlıq protsessine, uskenelerge tiykarlanıp, jumıs ornın'dag'ı standartlıq kauipsizlikti xam miynetti qorg'aw normasın sho'lkemlestiriw, kol miyneti menen aur fizikalıq miynetin' ko'lemi, ozgerissiz miynetin' bolıwı, islewshilerdi arnawlı kiyim xam arnawlı ayak kiyim, individuallıq karjılar, kollektivlik qorg'aw, standartlıq kauipsizlikke

tiykarlanıw, belgilengen norma menen tamıynlew. Jumıs ornın' esapqa alıw-bul attestatsiyalaw boyınsha jumıstın baslı etapı bolıp esaplanadı. Bunda tiykarınan, jumıs orınların' anıqlanğan sanı, olardıń turlerin xam xarakterin qollanıwdag'ı klassifikatsiyası xam toparları, jumısshılardıń islew bantlik kategoriyaları nazerde tutıladı. Jumısshı ornı-bul kenislik ornı bolıp, kerekli karǵı kural-jaraktar menen uskenelengen, xamde, birgelikte islep shıǵ'arıw tapsırmaların orınlawshı, miynet xızmetin' islewshı jumısshılar xam jumısshılar gruppası bolıp esaplanadı. Negizinen jumıs ornın'ın esabı tolıq jeterlik darejede xam isenimlilik penen dúzilip to'mendegi belgiler menen klassifikatsiyalanadıU' Jumısshılar kategoriyası boyınsha, Jumısshılardıń professiya atamaları boyınsha, Jumısshılardıń sanı boyınsha, (Attestatsiya) jumıs ornın'dag'ı attestatsiya juumagında komissiya agzası tarepinen jazılǵ'an, attestatsiyadan otkerilgen jumıs ornın'da islewshı jumısshılar attestatsiya kartasında ko'rsiledi.

Karxanadag'ı jumıs ornın'da ratsionalizatsiya boyınsha islep shıǵ'ıw ilajların attestatsiya mag'lıwmatının' tiykarǵı analizinde otkeriledi, jumıs ornın'da anıq islewshı xam karatılǵ'an jarıslar juumagında jumısshılar xam xızmetkerlerge usınıs etiledi. Jumıs ornın' attestatsiyalaw tamamlanganda strukturalıq bolımshelerge yamasa ulıwma karxanada texikalıq - ekonomikalıq analiz otkeriledi.

Analiz barısındaU'

- jumıs ornın' baxalaw xam olardı jaksartıw usınısının' juumagı karaladı;

- Xar bir jumıs ornın'da islep shıǵ'ıw jobasın belgilew, texnologiyalıq protsesstin' analizi, xam attestatsiyalaw juumagı tiykarında real talap belgilenedi;

- Miynet pensiyasın alıw mumkinshiligi bar, miynet uqıplılıǵı az, orta mektepte okıyтуǵ'ınlar, janede jumıs ornın'da tolıq emes jumıs kuni menen belgilengenlerge jumıs ornı anıqlanadı;

Jumıs ornın' alıp barıwdın normativlik darejesine deyingi sotsiallıq ekonomikalıq effekti, xam jumısalıw ushın zarur bolǵ'an karejetler esapqa alınadı. Analiz juumagında o'nim islep shıǵ'arıwdın tiykarǵı bag'darlangan ratsionalizatsiyanın' ko'lemi xam waqıt effektivligi az xam artıqsha jumıs orınların' sanı xam onı saplastırıwdın uaktı, jumıs ornın'ın sanı, jan'a jumıs orınları menen almasırıw baslaması, jumısshılardıń sanlıq xam professionallıq bo'legi, artıkmash kvalifikatsiyanı talap etiwshı xam tayarlıq baslaması, xamde bosatılǵ'an jumısshılardı xam olardıń mumkinshiliklerin aldag'ı waqıttaǵı paydalanıwlar anıqlanadı.

Karxanadag'ı jumıs ornın' jobalastırıwdın tiykarǵı maselesi, xar bir jumıs ornın'da en joqarı o'nim ko'lemi menen tamıynlew, xamde jumıs orınların' xam jumısshılardıń kelesi jardem balansın dúziw bolıp esaplanadı. Jumıs ornın' jobalastırıw sanı o'nim islep shıǵ'arıw ko'leminin', islep shıǵ'arıw miynetin'ın osimine karatılǵ'an tapsırmalar, smenalıq artıkmashlıq tiykarında jobalastırdı anıqlaydı.

Karxanadag'ı strukturalıq bolımshelerde o'nim koloeminin' shıǵ'arılıwı jobalastırılmaydı, personal ushın jumıs ornın'ın sanı tiykarǵı xam tiykarǵı emes xızmeti bolıp, jobalastırılǵ'an dauırde jumıs orınların jumısshılar menen tolıqtırıw koeffitsienti belgilengen jeke bolımshelerdegi jumısshı xam xızmetkerlerdin' jobalıq sanı anıqlanadı, bul personal sanın' ko'rsetedi, q-smena uaktında birinshi oine tan bolǵ'an jumıs ornına keledi. Karxanadag'ı basshılar profsoyuz komiteti menen birge jumıs ornın' attestatsiyalawdın jumıs tartibin tekseriwdi anıqlaydı. Bul jumısta jumıs ornın'dag'ı jetiskenlikke ko'rsatkishlerge ılayıq tu'rde erisiwdi tamıynlew barlıq karxanadag'ı funktsionalıq xam strukturalıq bolımsheler qatnasadı.

Attestatsiya komissiyası attestatsiyalawdın juumagın karap shıǵ'adı xam kelesi jumıs ornın' paydalanıw xakkında sheshim kabıllaydı; Bolımsheler baslıqlarınan attestatsiyalaw barısındag'ı jumısshılardıń esap beriw natiyjeliligin tanlaydı; metodikalıq basshılıq xam onın' barlıq etaplarında kontrol jumısların otkeriwdi amalge asıradı; bolımshelerdin' jumıs ornın'ın jetiskenligi xakkında attestatsiya komissiyalarına usınıs etiwdi korıp shıǵ'adı. Sistematalıq ko'rsatkishti xam aldag'ı tajiriyneni u'yreniwdi sho'lkemlestiredi.

Attestatsiyalaw juumagında miynetkesh kollektivi menen birge jıynalısta talıqlaw ju'rgizedi xam olardıń usınısın esapqa alıp karxanada profsoyuz komiteti menen kelisken tu'rde karar olardı anıqlawshı karar shıǵ'aradıU' jumıs ornın'ın ulıwma sanı, saplastırıw baslaması, jumıs ornın' ratsionalizatsiyalaw boyınsha juuapker ilajlardı iske asırıw, jumısshılardı aldın-ala tayarlaw xam paydalanıw sharası, bosatılıp jiberilgenlerdi jumıs ornın'dag'ı ratsionalizatsiyadan baylanıstan jok etiw, saplastırıw bolıp esaplanadı.

u'. Miynetti sho'lkemlestiriwde miynetti normalastırıwdın' a'hmiyeti

Bazar ekonomikası jag'dayında ekonomikalıq na'tiyjeligin arttırıw ushın o'ndiristin' barlıq salalarında miynet shıǵ'ınların' anıq esabı ha'm miynettin' o'lsheмі birlikleri esabına alıw talap etiledi. Miynettin' o'lsheмі birliğin bildiretuǵ'ın ha'm normalastırıw protsessine belgilengen anıq ko'rsatkish miynet norması bolıp tabıladı. Turmısta miynet normaları jumıs waktının' sanı belgilengen jumıstı orınlaw ushın talap etiletuǵ'ın miynet norması islewshilerdin' sanın'ın norması arqalı anıqlanadı. Miynet normasının' ha'r qıylı turlerge o'ndiristin' anıq shert-sharayatlardı menen belgilenedi. waqıt norması ha'm o'nim islep shıǵ'arıw norması burınnan qollanıp kiyatırǵan ha'm ken tarkalǵan norma turleri bolıp esaplanadı.ha'zirgi waqıtta jumıs uaktına karay haqı to'lew emelge asırılǵ'an jumısshılardıń o'ndirislik tapsırmaların orınlaw belgilengen tovar birliğin islep shıǵ'arıw ushın sarplangan miyneti anıqlanıwı ushın emelge asırılǵ'an. Texnikalıq progresstin' ta'siri na'tiyjesinde ha'm miynetti sho'lkemlestiriwdin' jan'a formaların engiziwge xızmet ko'rseti w norması ha'm islewshilerdin' sanı norması degen tusinik payda boladı. Miynet haqı to'lew din ha'm onı sho'lkemlestiriwdin' tiykarǵı elementin'ın biri sıpatında miynetti normalastırıw exmiyetli rol oynaydı. Bul rolde emelge asırıw normalar arqalı boladı. Bul normalardı belgilew islewshilerdin' o'zinin' miynet na'tiyjesine materiallıq kızıǵıwshılıǵ'ın qalplestiriwde ulken exmiyetke iye boladı. Kerekli waqıtta miynet normaları to'mendegilerdi emelge asırıwda paydalanıladıU'

a') o'ndiristi ha'r terepleme jobaları tiykarında orındı iyeleydi

g') Kerxanalarda o'ndiristi ha'm miynetti sho'lkemlestiredi

q) o'ndirislik ha'm o'ndirislik emes salalarda barldik kategoriyanı jumısshıldardıń miynet haqısıń sho'lkemlestiriwde

n') Jeke ha'm kollektivlik miynetin' na'tiyjesin esapqa alıwda, sonday-aq alding'ı o'ndirislik tejriybesin engiziwde tiykarg'ı rolıdı oynaydı.

Kop gana o'ndirislik saladag'ı meseleni sheshiwde miynetti normalastırıwdı paydalanıw ilimiy jaqtan teren deliylengenin talap etedi. Miynet normaları miynetin' haqıkiy o'lishem birligin belgilew ushın ol sho'lkemlestiriw texnikalıq psixologiyalıq ha'm fiziologiyalıq ja'nede ekonomikalıq pozitsiyadan ilimiy deliylengen bolıwı shert. Teren analizlerge tiykarlangan normalar barlıq o'ndirislik mumkinshilikler ushın ulgi yamasa etalon xızmet atqaradı. Jumis uaktının' haqıykiy sarplanganın' salıstırıw mumkinshiligin payda etedi. Bunday normalar ilimiy deliylengen miynet norması dep ataladı. Solay etip, kexxana miynetin' normalastırıw to'mendegi funktsiyalardı o'z ishine aladı.

a') Kexxana ha'r bir jumis ornın'da yamasa o'ndirislik boliminde o'ndirislik imkaniyatları ha'm orınlanıp atırgan jumıstın ha'r bir elementin' u'yreniw ha'm analizlew;

g') o'ndiristi ha'm miynetti sho'lkemlestiriwdin' alding'ı tejriybesin jumıstı orınlawdın ratsionallıq usılların, metodarın engiziwde ulıwmalastırıw ha'm izertlew;

q) Analiz juumakları tiykarında miynet protsessin orınlawdın reglamenti izbe-izligi ha'm quramın jobalastırıw;

n') Texnikalıq, ekonomikalıq ha'm psixofiziologiyalıq koz-karastan jumislardı onlawdın islep shıg'arılǵ'an ha'r qıyılı variantların deliyllew;

o') Miynet protsessinin' ha'r bir elementi boyınsha normativlik da'rejesin anıqlaw yagniy miynet normaların belgilew.

O'ndiristi sho'lkemlestiriw barısında kopshilik jag'dayda miynetti normalastırıwdın g'-usılı emelge asırıldıU'

a') Analitikalıq usıl

g') Tejriybe statistikalıq

O'ndirislik mumkinshilikler ha'm alding'ı tejriybeni analizlew tiykarında belgilengen normalastırıw metodı miynetti normalastırıwdın analitikalıq metodı degen atama menen ayılıadı. Bul metodtı qollanıwdı xronometrajlıq baklawlar belgilengen jumis ornın'da uskenenin jumis rejimin kadagalaw jerdeminde shıg'ınlardıń anıq izertlewler tiykarında emelge asıratug'ın analizlew otkiziw menen belgilengen. Praktikada ilimiy delillengen miynetti normalastırıwı menen bir qatarda tejriybe statistikalıq dep atalgan normalarda qollanıladı. Bugar tiykar retin'de masterlerdin' normirovchiklerdin', al awıl xojalıǵ'ında diyxansılıqtın' tejriybeleri statistikalıq mag'lıwmatlar jumis uaktı ha'm sarplangan miynet boyınsha buringı jıllar menen salıstırganda mag'lıwmatlar paydalanıladı. Kede retin'de tejriybe statistikalıq normalar o'ndiriste bar bolǵ'an kemshilikler yagniy jumis uaktın biykar sarplanıwı miynetti sho'lkemlestiriwdin' to'mendegi da'rejesi, kalak texnikalıq metodlar x.t.b. anıqlanadı.

Jumis ku'nin su'wretlew (fotografiya) izertlenilip atırg'an jumis da'wirindegi jumis waqtınan sarplanıwı strukturaları haqqında, jumis waqıtlarının' biykarshılıǵ'ı ha'm onın' sebepleri haqqındag'ı za'ru'rli tiyisli mag'lıwmatlar beredi. Operativ waqıtlardıń sarplanıwın elede teren'nirek izertlew ushın ha'm operatsiyalardıń ratsional jolların u'yreniwde xronomitraj ha'm kinog'a alıwdı qollanıwdı talap etiledi. Atap o'tiw kerek, kinog'a alıw bir qansha qımbatlıraq ha'm ko'p miynet talap etiwshi metod bolǵ'anı menen, onın' materialları, na'tiyjeleri miynet protsessin ko'p ta'repleme analizlew mu'mkinshiligin jaratadı.

g'. Miynetti sho'lkemlestiriwdi normalastırıw ha'm jetilistiriw.

a) Operativlik waqıt koeffitsienti
$$K_{o.w} = \frac{T_t + T_j}{T_{sm}} ;$$

b) O'nimdarlı miynet koeffitsienti
$$K_{o.j} = \frac{T_{t.j} + T_t + T_j + T_{j.o.x.}}{T_{sm}} ;$$

v) Ba'ntlilik koeffitsienti
$$K_b = \frac{T_{t.j.} + T_t + T_j + T_{j.o.x} + T_{da}}{T_{sm}} ;$$

Bul jerde,

- T_t-tiykarg'ı waqıt,
- T_j-ja'rdemshi waqıt,
- T_{sm}-smenalıq waqıt,
- T_{tj}-tayarlaw-juwmaqlaw waqıtı,
- T_{jox}-jumis ornına xızmet ko'rsetiw waqıtı,
- T_{da}-dem alıw waqıtı,
- T_{da}-dem alıw ha'm jeke mu'tajlikler waqıtı.

Jumissshının' ba'ntiligi koeffitsenti onın' jumis waqtın' paydalanıw da'rejesi tuwralı pikir ju'rgiziw ha'm jumissshılardı jumis orınları boyınsha jaylastırıwdın' ha'r qıylı sho'lkemlestiriwshilik variantların salıstırıw ushın mu'mkinshilik beredi. Ko'pshilik jag'dayda Kb a' ge ten' bolg'an halda g'ana en' jaqsı variantlarg'a erisetug'in bolsada, a'melde ol ba'rhama biraz to'men bolıp keledi.

Miynetti bo'listiriwdin' ha'm miynet kooperatsiyasının' elede ratsional usılların tan'lap alıw ushın fotografiya materialları ha'm miynet sarplanıwının' normativlerin qalay paydalanıw mu'mkin ekenligi haqqında to'mendegi misalda bilip alamız. Sanaat ka'rxanaları uchastqalarının' birinde tiykarg'ı tsextag'ı jumissshı ha'm sklادتag'ı jumissshının' jumis sanatlardı u'nemlew ha'm miynet o'nimdarlıg'ın arttırıw mu'mkinshiliklerin u'yreniw maqsetin'de jumis ku'nin su'wretlew (fotografıyası) o'tkiziledi. Haqıyqiy mag'lıwmatlar tiykarında jumis waqtın'ın' balansı Qg' tablitsada keltirilgen.

Tablitsadan jumis waqtın'ın' ko'pshilik bo'legi o'zine da'rek emes, basqa jumislar (bul jumislar a'llette tiykarg'ı jumısına salıstırğ'anda qa'nigeligi jag'ınan to'men orınlanadı) da orınlaw menen ba'nt yamasa biykarshılıqqa sarplanatug'ınlıg'ı ko'rinedi. Ba'ntlilik koeffitsentin'in' esaplanıwı Qq tablitsadag'ı juwmaqlardı tastıyıqlaydı. Bul jumissshılardı ba'ntlilik koeffitsentin'in' na'tiyjesi a' den to'men $(0, n'u'h+0, n'n'=0,90h)$ bolıp tabıladı. Demek bunday jumis orınlarına o'zgerisler kirgiziliwi tiyis. Bul na'tiyjelerdi tastıyıqlaw ushın ayırım ha'reketlerdin' dawamlılıg'ı shıg'ının'ın' normativlerinen paydalanıw, u'skenelerge xızmet ko'rsetiw ta'rtibi haqqındag'ı texnikalıq instruktsiyalar ha'm sog'an uqsasa texnikalıq normalastırıwshı materiallar tiykarında jumis waqtın'ın' joybarlastırıwshı balansın du'ziw za'ru'r. Izertlenip atırğ'an misalımız ushın texnikalıq instruktsiyalar ha'm normativ materiallar negizinde to'mendegi Q n' tablitsada jobalastırıwshı balans du'zilgenU'

№4 tablitsa

Jumis waqtı	Jumis waqtın'ın' sarplanıw minutı
Tayarlaw, juwmaqlawshı	48
Operativlik	222
Jumis ornına xızmet ko'rsetiw	80
Dem alıs, awqatlanıw, jeke za'ru'rlik	30
Bos waqıtlar rezervi	100
Ja'mi	480

Jumis waqtın'ın' joybarlıq balansın haqıyqiy balanslar menen salıstırıw tayarlaw-juwmaqlawshı waqt, jumis ornına xızmet ko'rsetiw waqtın' qısquartıw ha'm operativlik jumis waqtın' ko'beytiw za'ru'rigin keltirip shıg'ardı, sebebi ayırım texnologiyalıq za'ru'r bolg'an ha'reketler burın orınlanbag'an ha'm olarda miynet protsessine engiziw za'ru'r edi.

Aling'an ba'ntlilik koeffitsenti boyınsha na'tiyje

$$\frac{qh_0}{n'h_0} = 0, w_9q$$

misalımızdag'ı tsexta islewshı tiykarg'ı jumissshı menen sklادتag'ı jumissshı arasındag'ı funktsiyaların qosıw mu'mkinligin an'latadı. Jumissshılar jıynag'ının' jumis waqtı balansı to'mendegi Qo' tablitsa tiykarındaU' izertlenip atırğ'an toparına xızmet ko'rsetiwde ha'r bir orınlawshının' ba'ntlilik da'rejesi, ha'r bir atqarıwshının' o'ndirislik wazıypaları (funktsiyaları) dizimi, xızmet ko'rsetiw boyınsha jumislardı ulıwma ko'lemi, ha'r bir orınlawshı qatınasıw u'lesi ha'm olardıń jumısının' xarakterin anıqlawg'a mu'mkinshilik jaratadı. Bunday balans tiykarında jumissshılar arasında jumissshının' waqtın' olardıń qa'nigeliklerine qaray ilajı barınsha tolıq paydalanıw maqsetin'de wazıypalardı (funktsiyalardı) qayta bo'listiriw a'melge asırıladı.

Jumissshılar jıyındısı jumis waqtın'ın' balansı sxeması.

№5 tablitsa

Jumis waqtınan paydalanıw	Qa'nigeliklerdin' atamaları								Ja'mi
	Waqıttın' sarplanıwı								
	Min	%	min	%	min	%	min	%	

Bunday usas balanslardı du'ziw ha'm paydalanıw tek g'ana ha'zir ha'reket etip turg'an jumislardı u'yreniwde emes, al jeke formalarda miynetti sho'lkemlestiriwde orınlawshılar arasında wazıypalardı qayta bo'listiriw ushın, jan'a kompleksli brigadalardı qa'liplestirtiwi za'ru'rılıgı waqtın'da da na'tiyjeli bolıp tabıladı. Ko'p stanoklı yamasa ko'p apparatlı xızmet ko'rsetiwde engiziwdin' (za'ru'rigin) maqsetke muwapıqlıg'ın anıqlawg'a mashinalar jumısı waqtınan' avtomatlasqan da'wiri ha'm usı mashinag'a xızmet ko'rsetiwde jumısının' ba'ntlik waqtı salıstırıladı. Xızmet ko'rsetiwshı topardı qa'liplestiriwde bunday esaplawlar u'skene tan'lawdı ta'miynleydi. Xızmet ko'rsetiwshı bir toparg'a kirgiziletug'ın (dubler-stanoklar ushın) o'lishem birligi to'mendegi formula menen anıqlanadıU'

$$n = \text{-----} + a';$$

T xkc

Bul jerdeU' n-dubler-stanoklar sanı .

Tma-basqa da mashinalar (apparatlar) xızmet ko'rsetiw ushın paydalanıw mu'mkin bolg'an, mashina-avtomat waqti.

Tıks-usı stanokta jumısshı ta'repinen xızmet ko'rsetiw waqti.

Esaplawlardın' durısıg'ı ko'p stanoklı xızmet ko'rsetiw grafigi boyınsha tekseriledi. Solay etip, normalastırıw miynetti sho'lkemlestiriwdin' aldın'g'ı formaların engiziwge mu'mkinshilik beredi, jumis waqtın' sarplanıwın' haqıyqıy u'nemleniwine ha'm sonın' negizinde miynet o'nimdarlıg'ın arttırıw'g'a real imkaniyat du'zedi. Miynetti normalastırıw miynetin' ratsional metodları jumısların ha'm o'ndiris aldın'g'ılarının' jetiskenliklerin u'yreniwdin' ha'm a'melde engiziwdin' negizi bolıp tabıladi.

w. Jumis waqti haqqında tiykarg'ı tu'sinik, onı esapqa alıw ha'm jobalastırıw

Islewshilerdin' belgili bir da'wir, yamasa ma'lim waqt birligi dawamında materiallıq baylıqlardı jaratatug'ın waqt, jumis waqti dep ataladi.

Jumis waqtın'ın' aqıllıq ha'm fizikalıq miynet sarplanıwın' o'lshegi sıpatında xızmet etedi, ol miynet o'nimdarlıg'ı o'siminin' da'rejesin ha'm pa'tin' anıqlawda paydalanıladı, miynet sarplanıwı normaların belgilew tiykarında jatadı. Jumis waqtın'da miynetti normalastırıw miynet balansı ja'rdeminde miynetti da'lillengen halda izertlestiriw ha'm bo'listiriw tek g'ana ayırım ka'rxana ko'leminde emes, al ja'miyetlik o'ndiristin' ha'r qıylı tarmaqlarında da a'melge asırıw'g'a mu'mkinshilik jaratadı. Jumis waqtın'ın' sarplanıwı normaların belgilewshi ortalıq ta'repinen miynet o'lshegi arasındag'ı baylanıs ta'miynlenedi.

Jumis waqtın'ın' a'hmiyetli xarakteristikası ekonomikalıq kategoriyalar sıpatında onın' dawamlılıg'ı ha'm intensivlılıgı (tıg'ızlılıq da'rejesi) bolıp tabıladi.

Jumısshı ha'r bir waqt birligi ishinde (saat, ku'n, ha'pte), birdey sho'lkemlestiriwshilik-texnikalıq sha'rt-sharayatta ha'r qıylı o'nim sanın' o'ndiriwi mu'mkin. Bul jumis waqtın'ın' ha'r bir bo'leginde o'zine jarasa o'zgeshelikleri bar bo'legi jumısshılardıń islewshilerdin' normal jumısqa uqıplılıg'ın saqlap turıw'g'a ob'ektiv za'ru'r bolıp esaplanadı ha'm texnologiyalıq protsessler, miynet normaları ha'm onı sho'lkemlestiriw arqalı iretlestiriledi. Degen menen, bul o'zgesheliklerdin' u'lken bo'legi o'ndiristi ha'm miynetti sho'lkemlestiriwdegi kemshilikler na'tijesinde payda boladı. Bunnan jumis waqtın'ın' onın' tek g'ana dawam etiwshiligine qarap emes, al onın' tıg'ızlılıg'ın ha'm na'tijeligine qaray bahalaw tiyis ekenligi ko'zge taslanadı.

Jumis ku'nindegi G'o'zgesheliklerdiG' saplastırıw, yag'niy, jumis waqtın'dag'ı toqtap qalıwdı ha'm biykarshılıqtı joq qılıw, o'zgermeytug'ın bekkem jag'dayarlarda energiyanın' sarplanıwın kemeytiw ha'm miynet intensivlılıgın, g'ajja-g'ajlıg'ın joqarılatıwdı bildiredi.

Jumıstan tis waqt-bul jumısshının' biyliginde jumis waqtın' shıg'arıp taslang'an halda qalatug'ın, (sutqa, ha'pte, jıl ishinde) kalendarlıq ulıwma waqt fondının' bir bo'legi. Bul waqt o'zinin' ekonomikalıq mazmunı boyınsha sol da'wir aralıg'ında jumısshı ku'shi qayta qaliplesetug'ın (dem alıs, uyqı, turmıslıq mu'tajliklerdi qanaatlandıırıw h.t.b.) waqtı an'latadı. Jumıstan tis waqt yamasa ha'mmesinen burın bos waqt jumis waqtın'ın' ha'm miynet o'nimdarlıg'ının' na'tijeligine ta'sir etedi.

Jumısshının' materiallıq paydanı islew, qaliplestiriw ushın ketken waqtı jumısshının' is waqtı dep ataladı. Miynet shıg'ınların' norması jumis waqtın'ın' janlı ha'm ja'miyetlik miynet shıg'ınları shegarasın' belgili da'rejege ha'm miynet o'niminin' o'siw tempi tiykarında bolıp turadı. Miynet norması miynet balansı ja'rdeminde jumis waqtın'da jumıstı belgili ta'rtipte alıp barıw ha'mde miynetti tek bir ka'rxana ishinde emes sonday-aq ja'miyettin' ha'r tu'rli islep shıg'ıw tarawında qollanıwıg'a boladı.

Miynetin' norması orınlanıwı menen jumis waqtın'ın' shıg'ınların normativlestiriw arqalı miynet da'rejesi ha'm to'lew da'rejesi ortasında baylanıs payda boladı.

A'hmiyetli xarakterge iye bolg'an jumis waqtı ekonomikalıq kategoriya sıpatında onın' intensivlılıgı ha'm dawamlılıg'ı bolıp tabıladi.

Ha'r bir waqt birliginde (saat, ku'n, ha'pte) jumısshı bir tu'rli sho'lkemlestirilgen texnikalıq jag'dayda ha'r tu'rli o'nim islep shıg'ıwı mumkin. Bul jumısshının' uqıplılıg'ına jumis islew uqıplılıg'ına texnikalıq da'rejesine normag'a ha'm miynetin' sho'lkemleskenine baylanıslı boladı. Bunnan na'tiyje shıg'aratug'ın bolsaq jumis waqtın'ın' uzaqlıg'ına emes sonday-aq onın' na'tijeligine itibar beriw kerek.

Jumıstan tis waqtta bul ulıwma kalendarlıq fondın' bir bo'legi bolıp (ku'n,jıl, ha'pte) jumıstan tis waqt dep ataladı.

Ekonomikalıq mazmung'a qaray bul waqt jumısshı ku'ninin' dem alıw ,wyqılaw talapların qanaatlandıratug'ın waqt bolıp tabıladi.

Jumıstan tis waqt sonday-aq bos waqt jumis na'tijesine ha'm jumis waqtın'ın' effektivligine u'lken ta'sir etedi. Jumısshının' den sawlıg'ı, energiyanı joıtwı, jumıstan jumısqa, jaman hawa rayı, nastroeniesi, onın' jumis iskerligine ha'm miynetin' o'nimdarlıg'ına ta'sir tiyigizedi.

Jumis waqtın'ın' eki tiykarı tu'ri bar. Ob'ємnıq ha'm kalendarlıq. Ob'ємnıq o'lshegi ulıwma waqt shıg'ınların' uzaqlılıg'ına bir bo'lek stadinin' orınlanıwına yag'niy bir pu'tin' islep shıg'ıw protsesinin' kalendarlıq dawamlılıqqa g'a'rezsiz.

Kalendarlıq waqt o'lshegi o'nim islep shıg'ıwdın' waqtın'ın' dawamlanıwına qaray yamasa jumis ko'lemi waqt birliginde anıqlanadı (ma'selen saat birliginde). Ob'ємnıq ha'm kalendarlıq o'lshegi bir-biri menen tıg'ız

Jumis waqtin' esapqa alıw usılları.

Jumis waqtınan esapqa alınıwın birinshilik formada islep shıǵıw ka'rxana tabellik esapqa alıw alıp barıladı. (T-a'q forması). Bul tablitsada jumısqa sebebine baylanışlı kemshilikler keshigip kelgenler ha'mde jumıs waqtı pitpey turıp ketip qalıwshılar jazıladı. Ay ayag'ında ha'mde ku'ndelikli jumısqa kelgenler ha'm kelmegenler ha'mde olardıń sebepleri haqqında otchet du'ziledi. Bul tabellik esapqa alıw tiykarında statistikalıq otchet (kvartallıq forma g'-T ha'm jıllıq 9-T). Ka'rxanada jumıs waqtın'ın paydalanıwı haqqında mag'lumat beriledi.

Jumısqa kelgenler ha'm kelmegenler u'stinen qadag'alaw sistemasının' bir-neshe ta'repleri bar.

Jumis toliq islangen ha'm islenbegen ku'nlik jumis waqtin' analizlegende mamleket orgnları ta'repinen belgilengen jumisqa kelgenler sebebinin' nomeklaturası du'ziledi. Olar to'mendegisheU'

a'. Bayram ha'm dem alıs ku'nleri.

g'.Na'wbettegi ha'm qosimsha otpuskalar.

q.Oqıw jag'daylarında baylanıslı otpuskalar.

n'.Ha'mledarlıq ha'm tuwg'annan keyingi otpuskası.

o'.Nawqaslig'ına baylanışlı kelmew.

u'.Nizam menen ruxsat etilgen kelmewler.

w.Administratsiya ruxsatı menen.

h. Sebepsiz qalıqlar.

9.Ku'n dawamında kelmew.

Jumisshiniñ jumis islemegenligi texnikalıq sho'lkemlik sebeplerge qaray ha'mde jumisshiniñ o'ziniñ sebebine qaray sonday-aq jumis waqtıñnıñ na'tiyjeli paydalanbag'anlıg'ına bo'linedi. Jumis waqtıñnıñ na'tiyjeli paydalanbag'anlardıñ en ko'p tu'ri bul to'mendegi texnikalıq sebeplerU'

a'.Jumışshının' bolmawı, materiyalıq, shiyki zattın', instrumenttin'.

g'.Oborudovanienin' aqlanıwın ku'tiw.

q.Oborudovanienin' islemewi.

n'.Ko'teriw transportlardin' za'ru'rliqi, jumisshilardin' jumisqa o'z waqtin'da kelmewi sebebinen.

Sebepsiz jumis ornina kelmewi, jumis waqti tamam bolmay turip ketiw h t b . sebeplerge baylanisli jumista u'zilis boladi. Jumis waqtin'in' duris pydalanbag'anlig'inaU' materiyal izlep ketiw, shiyki zat, yarim favrikatlar, instrumentler, braktin' qayta isleniwi, jumistin' islenbewi ha'm texnologiyannin' tapsirmadan tis dep esaplanadi. Jumis waqtin'in' duris pydalanbag'anlig'in ko'p bo'legi sho'lkemnin' miynetten ha'm o'nimdarlig'inan kelip shig'adi.

$$Er = \frac{(Vu' - Vp)Ha'00}{a'00HVp}$$

Er-jumısının' ekonomikalıq sanı O';
Vu' - ha'm Vp-bazislik ha'm periodlıq jumıs
waqtın'ın' jog'altıwı O' ;

Jumis o'nimdarlig'ining o'nimin arttiruv bul jag'dayda o'nimnin' ko'leminin' ko'binese alip keledi. Usinin' na'tiyjesinde jilliq o'nimdarliqtin' joqari jilliq jumis waqtin'in' fondina tuwra proportsiyanal eger bir jumisshinin' jilliq jumis waqtin'in' Fb bazislik periodda g'g'h-ku'n bolsa al prannin' periodda Fp g'qg' ku'nde bolsa onda jilliq o'nimnin' o'siwi plan periodda (O'ta) to'mendegi formula arqali ko'riwge boladi.

$$P_p = \frac{F_p}{F_b} \quad Ha'_{00} - a'_{00}$$
$$\frac{g'qg'}{MU' Pp} = \frac{Ha'00-a'00=a',wO'}{g'g'h}$$

Jum'is waqtin'in' jobalastiriliwı.

Ka'rxanada jumis waqtin'in' jobalastırılıwı to'mendegishe boladı.

A) Jumis waqtin'in' resurslari ha'm olardin' bo'liniwi.

B) Jumis waqtın'ın' rejimi bunın' ushın ka'rxana balanısı ha'm jumıs waqtın'ın' balanısı islep shıg'ılıwı ha'r bir jumısshı ushın.

Jumıs waqtı byudjetten tiykargı'ı bo'legiU'
 Kalendarlıq ha'm paydalı (real) fondlar. Kalendarlıq fond- planlıq period kalendarlıq ku'nge ten'.
 Nomenallıq fond -jumıs ku'ninin' planlıq periodta ta da'reje jumıs islewi ha'm kalendarlıq ku'nlerge say tu'rde(bayram ha'm dem alıs ku'nlerin esapqa almag'anda). Paydalı(real) fond-planlıq periodta ha'r bir jumısshının' na'tiyjeli paydalang'an jumıs waqtı .
 Paydalı fond keyingi plannan qalg'an ku'nnen nominal tu'rde alıp taslaw arqalı payda boladı.
 Jumıstın' na'tiyjesin arttırıw ushın durıs planlıq ta'rtiplesken tu'rde jumısshının' dem alıwın ta'minlew. Islep shıg'arıw ka'rxanası a', g', q, n', smende islew funktsiyası bar. Ko'p smenliq jumıs ka'rxanası o'nimdarlıg'ın effiktivligin tax da'rejesine aparıw ushın qollanıladı. Smena grafikte iste qollang'anda to'mendegi toparlarga qaray du'ziledi. Nızam ta'repina\en belgilengen jumıs waqtın'ın' islewin qadag'alaw. Jumıs islew ha'm dem alıw waqtın'ın' optemal sa'ykesligin ta'minlew. O'nim islep shıg'ıwdın' ha'm o'nimdarlıqtı arttırıw maqsetin'de qollanıwshı shariyatların' tuwrılınıwı oborudovanie ha'm basqa shiyki zat resursların'ın' ta'minleniwi.

Qısqa juwmaqlawlar

Tirek so'zler
 Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 3. BAZAR QATNASIQLARI JAG'DAYINDA MIYNET RESURLARI, QA'LIPLESIW HA'M PAYDALANIW

1. Miynet resursları xakkında tusinik, bazar ekonomikası jag'dayında olardan paydalanıw jolları
2. Awıl xojalıg'ı o'ndirisinin' ma'wsimlik xarakteri,ha'm sotsiallıq infrastrukturanın' miynet resurslarınan ratsional paydalanıwdag'ı roli.
3. Jumıs kushinin' bazarı ha'm bazar jag'dayında miynet resurslarınan na'tiyjeli paydalanıw.
4. O'zbekstan Respublikasında miynet resursları.

1. Miynet resursları xakkında tusinik, bazar ekonomikası jag'dayında olardan paydalanıw jolları
 Miynet bazarı degen soz, taza ha'm ele tolıq u'yrenilmegen bolıp onı ha'r qıylı alımlar ha'r qıylı etip teripleydi. Miynet bazarın u'yreniw to'mendegi meselelerdi sheshiwde jerdem beredi.

a'. O'zbekstan Respublikasında miynetke jaramlı xalıqtın' u'o'O' ti awıllıq jerlerde jasaydı ha'm olar ishki ulıwma o'nimnin' n'OO' tin' jaratadı, sol sebepli miynet bazarın u'yreniw exmiyetli wazıypaların' birine aylangan.

g'. Jumıs orınların'ın' jetispeushiligi sebepli, awıllıq jerlerde miynetke jaramlı adamların' salmagı bargan sayın asıp barmaqta.

q. Xalıqtın' bir orınnan ekinshi oringa koshıp o'tiwi kem bolg'anlıg'ı sebepli ha'mde belgili bir ka'sipke, mamanlıqqa iye bolaganlıg'ı sebepli jumıska ornalasa almaydı.

n'. Jumıs ornına salıstırganda miynet resursların'ın' osip barıwının' joqarı bolıwı na'tiyjesinde jumıssızların' sanı artıp barmaqta.

Awıllıq jerlerdegi miynetkeshlerdi tiykarınan u'lken eki gruppagabo'liwge boladı.

a'. Miynet isley alıw jasındag'ı xalıq.

g'. Miynet isley alıw jasınan kem jasta bolg'anlar (ospirimler), yamasa onnan joqarı jasta bolg'an resurslar (pensio'ner, invalidler). Awıllıq jerlerdegi miynet resursların'ın' tiykarg'ı elementi bolıp, olarg'a bolg'an talap ha'm usınıs esaplanadı, jumısshı kushinin' baxası, jumıs ornın'ın' sanı, onın' sotsial-ekonomikalıq jag'dayı.

Miynet resursların'ın' u'yreniwdin' tiykagı wazıypaları bolıp, awıllıq jerlerdegi miynet resursların'ın' payda bolıw sebeplerin' u'yrenip, sotsiallıq-ekonomikalıq jag'dayların kompleks tu'rde u'yrenip shıg'ıwdan ibarat, jumıs penen ba'ntlılıktı asırıw, miynet resurslarına xarakteristika beriw, miynet resursların'ın' payda bolıwına ta'sir etiwshi faktorlardı u'yrenip shıg'ıw, jumıssızlıq jag'dayların u'yreniw, miynet resurslarına bolg'an talap ha'm usınıs meselelerin' u'yreniw ha'm miynet birjaların'ın' ha'reketlerin' u'yreniw wazıypaları kiredi.

Miynet resursları bul-miynetke jaramlı adamların'ın' jıynagı bolıp esaplanadı. Miynet resursları bul en deslep respublikanın' miynetke jaramlı xalkvın' o'zinin' ishine aladı. Respublikada miynet resursları bolıp a'u' jastan u'0 jaska shekemgi er adamlar, ha'm a'u' jastan o'o' jaska shekemgi xayallar esaplanadı. Miynet resursları ozlerinin' sotsiallıq duzilisi boyınsha bir neshe gruppalarg'a bo'linediU' a') Jumısler, g') Xızmetkerler, q) Intelegentsiya.

g'. Awıl xojalıg'ı o'ndirisinin' ma'wsimlik xarakteri ha'm sotsiallıq infrastrukturanın' miynet resurslarınan ratsional paydalanıwdag'ı roli.

Respublikada xalıq xojalıg'ın joqarı qa'niygeli kadrlar menen ta'miyinlew maxsetin'de koplegen oqıw orınları payda etilgen. Bular awıl xojalıg'ı bag'darındag'ı joqarı oqıw orınları, orta arnawlı oqıw orınları, awıl xojalıq litseyleri ha'm ka'sip texnikalıq bilim jurtları bolıp esaplanadı. Awıllıq ka'sip texnikalıq bilim jurtlarında massalıq qa'niygelikler boyınsha awıl xojalıq kadrları tayarlanadı. Bularg'a traktorist-mashinistler, shoferlar, sharuashılıq qa'niygeleri, melioratorlar, awıllıq qurılıs qa'niygeliklerin tayarlaydı. Awıl xojalıg'ında miynet resurslarınan paydalanıw da'rejesin to'mendegi ko'rsetkishler boyınsha anıqlaymızU'

1. Jemeetlik o'ndiriske miynet resursların tartıw da'rejesi bul awıl xojalıg'ı o'ndirisinde qatnasatug'ın miynetke jaramlı adamların'ın' sanın'ın xojalıqtagı barlıq adamlar sanına qatnası menen anıqlanadı.

TRsr

Ku= -----

TRn

bul jerde Ku-ja'ma'a'tlik o'ndiriste qatnasatug'in miynet resurslarinin' koeffitsienti.

TRsr-miynetke jaramli o'ndiriske qatnasatug'in miynet resurslarinin' sani.

TRn - xojalıqtagi bar miynet resurslarinin' sani.

2. Jil dawamında miynet resurslarin paydalanıw koeffitsienti-bul jemeetlik o'ndiriste haqıykıy islengen jumıs uaktının', mumkin bolg'an jumıs uaktının' jıllıq fondına qatnası menen anıqlanadı.

Rf

Kp =-----

Rv

bul jerde, Kp-jıl dawamında miynet resurslarin paydalanıw koeffitsienti.

Rf - jıl dawamında haqıykıy islengen jumıs uaktı.

Rv - mumkin bolg'an jıllıq jumıs uaktı fondı. Jıllıq isshi uaktı fondın anıqlaw ushın tiykarg'ı g' ko'rsetkish anıqlanadıU' a') nominal' ko'rsetkish, g') real (haqıykıy) ko'rsetkish. Nominal' ko'rsetkish-kalendarlıq bir jıldag'ı jumıs uaktı fondınan dem alıs, bayram ha'm miynet otpuskası kunlerin alıp taslaw arqalı anıqlanadı, ha'm ol ortasha g'ho', g'90 ku'ndi quraydı.

NFrv = K - V - P - TOU'

g'). Real ko'rsetkish-jıllıq jumıs uaktı fondı nominal' ko'rsetkishten, islewshilerdin' aurıwına, keselxanada jatiwına, xaua rayına x.t.b. jag'daylarg'a baylanıslı islemegen kunlerinin' sanın' alıp taslaganga ten boladı. Bul haqıykıy jıllıq jumıs uaktın ko'rsetedi. Ortasha ol ha'r jılı g'u'o' kundi quraydı.

q. Jumıs uaktın paydalanıw koeffitsienti - bul miynet resurslarinan bir is kuninde paydalanıw da'rejesin ko'rsetedi. Bul ko'rsetkishti haqıykıy islengen jumıs uaktının', bir kundegi, bir smenadag'ı mumkin bolg'an waqıtqa qatnası menen anıqlanadı.

Vf

Krv= -----

Vr

Bul jerde Krv-jumıs uaktın paydalanıw koeffitsienti. Vf-smenada (yamasa a' kunde) haqıykıy islengen jumıs uaktı.

Vr-jumıs kuninin' (smenanın') belgilengen uaktı.

n'. Jumıs uaktın paydalanıwdın ulıwma koeffitsienti-jıl dawamında miynet resurslarinan paydalanıw koeffitsientin' jumıs uaktın paydalanıw koeffitsientine ko'beytiw arqalı anıqlaymız.

Rf Rv

Ko =----- x -----

Vf Vr

Awıl xojalıg'ı o'ndirisinin' keskinlesken jumıs deuirlerinde (awıl xojalıq eginlerin egiw, qatar arasına ta'rbiya beriw, jıyın-terim) jumıs uaktının' dawamlılıg'ı h saattan kop bolıwı mumkinha'm kıs aylarında jumıs uaktının' dawamlılıg'ı bir kansha kıskaradı. Awıl xojalıg'ında miynet resurslarin paydalanıw da'rejesin ko'rsetiwshi en tiykarg'ı ko'rsetkishlerdin' biri bolıp-ha'r bir islewshinin' haqıykıy jıllıq islegen uaktı ha'm jumıs uaktının' reallıq fondın paydalanıw da'rejesi bolıp esaplanadı. Jıllıq islep shıg'ıw g'n'0 adam-kun mugdarında bolsa o'ndiristin' na'tiyjeliligın artırıwg'a mumkinshilik boladı.

g'. Awıl xojalıq kexanalarında miynet resurslarinan na'tiyjeli tu'rde paydalanıwga awıl xojalıq o'ndirisinin' ma'wsimlik xarakter u'lken da'rejede keri ta'sir jasaydı. Awıl xojalıq o'ndirisinin' ma'wsimlik xakteri a'sirese diyxansılıq tarawlarında joqarı da'rejede seziledi. Meselen awıl xojalıg'ının' diyxansılıq tarawlarında kıs aylarında miynet shıg'ınları jıllıq miynet shıg'ınların' q protsentin' gana quraydı, al bul ko'rsetkish jaz aylarında a'g'-a'q protsenti quraydı. Awıl xojalıq kexanalarında jıl dawamında miynet shıg'ınların' salıstırmalı tu'rde ten da'rejede remontlaw ustaxanalarında, jerdemshi xojalıqlarda, baskarıw apparatlarında paydalanıladı. Miynetti paydalanıwdın ma'wsimlik xarakterin to'mendegi ko'rsetkishler arqalı anıqlaymız.

a'. Jıllıq miynet shıg'ınların' protsent turinde aylar boyınsha bo'listiriliwi. Jıl dawamında miynet shıg'ınların tendey da'rejede paydalangan jag'dayda ortasha aylıq miynet shıg'ınları jıllıq miynet shıg'ınların' h,qq protsentin' quraydı.

g'. Miynet resurslarin paydalanıwdın ma'wsimlik koeffitsienti bul islewshilerdin' bir ayda maksimal (minimal) tu'rde ba'nt bolıwının' ortasha jıllıq ko'rsetkishke qatnası menen anıqlanadı.

q. Ma'wsimlik da'rejesi - bul maksimal aylıq miynet shıg'ınların' onın' aylıq minimal da'rejesine qatnası menen anıqlanadı. Awıl xojalıg'ının' miynet resursları menen ta'miynleniw da'rejesin anıqlaw ushın jumıs kushine bolg'an talap penen onın' rezervi arasındag'ı ayırımshılıq esaplap shıgıladı. Bul ko'rsetkishlerdi bir-birine salıstırıw arqalı miynet balaesi islep shıgıladı.

n'. Miynet o'nimdarlıg'ı - bul jumıs kushin na'tiyjeli paydalanıwdı ko'rsetetug'in, jumıs uaktı menen o'ndirilgen o'nim aralıg'ındag'ı qatnas bolıp esaplanadı. Awıl xojalıg'ında miynet o'nimdarlıg'ı tuwrı ha'm jan'apay ko'rsetkishlerdin' sistemasınan turadı.

Tuwrı ko'rsetkishler-o'ndirilgen o'nimlerdin' ko'lemin onı o'ndiriwge jumsalğan waqıtqa qatnası menen anıqlanadı.

VP

Pt = -----

T

Awıl xojalıq kexanalarının', diyxansılıq ha'm sharuashılıq akırgı na'tiyje jılına bir merte esaplanadı, usıgan baylanısı miynet o'nimdarlıg'ı akırgı na'tiyje boyınsha jıl akırında anıqlanadı. Al jıl dawamında miynet o'nimdarlıg'ı tolıq emes yamasa jan'apay ko'rsetkishler sisteması menen anıqlanadı. Jan'apay ko'rsetkishlergeU'

a). Bir waqtı birligi ishinde ornlangan awıl xojalıg'ı jumıslarının' ko'lemi,

b). Ortasha jıllıq islewshilerge tuwrı keletug'in egis maydanın'ın ko'lemi.

v). a' bas maldı kutıwge jumsalğan, a' ga awıl xojalıq jerlerin islewege, a' tonna jukti tasıwga jumsalğan miynet shıg'ınları.

Jan'apay ko'rsetkishler miynet o'nimdarlıg'ının' tek gana bir bo'legin yamasa sog'an ketken waqtı gana ko'rsetedi, al ulıwma o'nimnin' ornına ornlangan jumıs ko'lemi, islengen jer maydanı, kutilgen maldın bas sanı x.t.b. ko'rsetkishler qollanladı.

Awıl xojalıg'ı kexanalarında miynet o'nimdarlıg'ının' da'rejesin ha'm ozgerisin anıqlaw ushınU' -miynet o'niminin' naturalı ko'rsetkish miynet o'nimin baxalaw ko'rsetkishleri anıqlaydı.

Miynet o'nimdarlıg'ı jumsalğan waqtın' o'ndirilgen o'nim ko'lemine qatnası menen anıqlanıwı mumkin.

$$T$$

$$Pt = \frac{VP}{T}$$

Bul miynet sıymılıg'ı dep ataladı. Awıl xojalıq kexanalarında ha'r qıylı o'nim turlerin o'ndiriwge baylanısı ayırım jag'daylarda miynet o'nimdarlıg'ın kontrolı ko'rsetkishlerde anıqlay mumkin emes. Bunday jag'dayda awıl xojalıg'ının' ha'r qıylı o'nim turleri bir o'lishem birligine alıp kelinedi, yamasa baxalaw formasında olshenedi, buganU'

a'. Diyxansılıq ha'm sharuashılıq tarawlarındag'ı, barlıq awıl xojalıq kexanalarındag'ı ulıwma o'nimnin' akshalay baxasının' a' adam saatqa yamasa a' adam kunge esaplangandag'ı ko'lemiU'

$$VP$$

$$Pt = \frac{VP}{T}$$

Ortasha jıllıq islewshige esaplagandag'ı o'ndirilgen ulıwma o'nimnin' ko'lemiU'

$$VP$$

$$Pt = \frac{VP}{CHr}$$

Bul ko'rsetkish tek gana miynet o'nimdarlıg'ının' da'rejesin ko'rsetip koymay, al jıl dawamında awıl xojalıq kexanalarındag'ı jumıs kushin paydalanıw da'rejesinde ko'rsetedi.

Awıl xojalıq kexanalarında miynet o'nimdarlıg'ına ekonomikalıq ha'm tebiyiy faktorlar ta'sir jasaydı. Tebiyiy faktorlarga-tebiyiy klimatlıq jag'daylar, toprak, jaun-shashın x.t.b. kiredi.

Miynet o'nimdarlıg'ının' naturalı ha'm baxalay ko'rsetkishlerin anıqlawda o'ndirilgen o'nimnin' sanı ha'm sapası esapqa alınadı. Bunın' ushın o'ndirilgen o'nimnin' ko'lemi ha'm baxası standartqa salıstırıladı. Awıl xojalıq kexanalarında miynet shıg'ınları jumıs uaktı birliginde ko'rsetiledi - yagnıy saat ha'm kunlerde. Jumıs uaktı birligi bolıp bir jumısshı terepinen islengen adam saatlar esaplanadı.

n'. O'zbekstan Respublikasında miynet resursları potentsiali.

O'zbekstan respublikasının' xalqının' sanı 1998-jıl basında g'q.hwg'.500 adamdı kuradı. Olardan u'00' ten aslamı awılada jasaydı. Xalıqtın' tıgızlıg'ı a' kv.km.ge o'q.q adam. O'zbekstan xalqının' sanı boyınsha Rossiya ha'm Ukrainadan keyingi ushinshi orında turadı. Bul jerde oraylıq Aziya regionı xalqının' n'00' ti jasaydı. O'zbekstannın' xarakterli demografıyalıq kesieti sonda, bul jerde xalıqtın' osiw da'rejesi joqarı. Keyingi jıllarda xalıqtın' tebiyiy osiwinin' bir kansha pa'seyiwine qaramastan bul ko'rsetkish g'a'rezsiz respublikalar arasında en joqarılardan biri bolıp kalmaқта. a'990-9w-jıllarda ma'mleketimizdin xalqı a'q.qO' ke ko'beydi. Xalıqtın' osiwinin' ortasha jıllıq peti a',hO' ti quraydı.

O'zbekstanda sotsial-demografikalıq jag'daylarga tu'rli faktorlar ta'sir ko'rsetedi. Olardıń arasında g'ı tiykarǵıları - ja'miyettin' tiykarı bolg'an ku'shli semıyalıq institutlar, awıl xalqının' u'lesinin' u'stemligi, o'liwshilikтин' kemeyiwı, ortasha o'mir su'riwdin' uzayıwı x t b. Dunyadag'ı en joqarı neke da'rejesi ha'm semıya ajırasıwının' en' pa's da'rejesi baqlang'an ellerdin' biri O'zbekstan, yagnıy h,q nekege bir ajıralısıw tuwrı keledi. (a'99w-jıl g'ı mag'lıwmat boyınsha)

O'zbekstannın' tiykarǵı xalqı O'zbekler, a'9h9-jıl g'ı xalıqtın' esabı boyınsha olar ma'mleket xalqının' wn'O' tin quraydı. O'zbekstannın' ekinshi tiykarǵı xalqı karakalpıqlar bolıp olar ma'mleket xalqının' quramındag'ı salmagı a'n',wO'. Tejikler Respublika xalqının' n',wO' in, kazaklar n',a'O' tin, kirgızlar 0,9O' tin, turkmenler 0,u'O' tin quraydı. O'zbekstanda bulardan baska tatarlar, azerbayjanlar, bashkurtlar, ruslar h.t.b. xalıqlar jasaydı. O'zbekstan, xalqının' jınısı ha'm jası boyınsha to'mendegishe. Eger a'9o'9-jıl Respublika xalqının' quramında er adamlar n'hO', xayallar o'g'O' ti qurag'an bolsa, keyingi jıllarda bul qatnastın' ten'lesiw protsessi barmaqta. Respublika xalqının' n'9O' tin er adamlar, o'a'O' tin xayallar tutadı. Awillıq jerlerde bul ko'rsetkish ten da'rejede.

Balalar ha'm jas ospirimler (0-a'n' jas), xalıqtın' ulıwma sanın'da n'0,hO', jaslar (a'o'-g'9) g'h,qO'. Solay etip ma'mleket xalqının' g'/q bo'legi balalar, jas ospirimler ha'm jaslardan ibarat.

O'zbekstan u'lken miynet potentsialına iye. Miynet resursları, ma'mleket xalqının' o'0O' tin quraydı ha'm jılına g'a'0-g'0-min' adamg'a ko'beymekte. O'zbekstannın' miynet resurslarınin' xakteri onın' jas ha'm mamanlıq da'rejesi menen belgilenedi. Ma'mleket xalqının' ortasha jası g'n' ke ten'. Bul jan'a a'sir bosag'asında

miynet potentsialı quramında joqarı miynet aktivligi ha'm ka'siplik tayarlıqqa iye bolg'an adamlardıń kopshilikti quraytuǵınlıǵın bildiredi. Miynet resurslarınan na'tiyjeli paydalanıwdın u'lken mumkinshilikleri jumıs penen bolg'an xalıqtın' quramın qayta bo'listiriw, jan'a alding'ı tarawlarg'a ha'm aktiv tarawlarg'a jaslardı jiberiwde.

O'zbekstanda xalıq ha'm miynet resurslarınan' ulıwma ha'm ka'siplik mag'lıwmatının' da'rejesi biraz joqarı. Ma'mleketimizde ma'jbu'riy ulıwma orta mag'lıwmat alıw nızam menen belgilengen. Onı ulıwma bilim mektepleri, litseyler, gimnaziyalar, orta ka'sip o'ner oqıw orınları, biznes mektepler arqalı alıwga boladı. ha'r a'000 adamg'a joqarı ha'm tolıq emes joqarı mag'lıwmatqa iye bolg'anlar sanı a'n'q adamdı quraydı. Ha'r a'000 adamnan g'00 adam orta arnawlı mag'lıwmatqa iye bolg'an qa'niygeler.

O'sbekstan xalıqının' ko'shiwi, mın' adam

Jıllar	Awıldan qalag'a keldi	Qaladan awılǵ'a keldi	Qalalarda awıllar esabınan xalıqtın' mexanikalıq o'siwi		
			Min' adam	Jıllar	keldi
1980	66,6	38,7	27,9	1980	66,6
1985	92,8	59,1	33,6	1985	92,8
1990	88,1	59,1	29,0	1990	88,1
1995	60,6	39,3	21,3	1995	60,6
2000	64,0	39,7	224,3	1997	64,0
2005	42,1	22,4	19,7	1998	42,1

Materiallıq o'ndiris tarawlarında ba'nt bolg'anlardın' ha'r to'rtewinen biri joqarı yamasa orta arnawlı mag'lıwmatqa iye.

Mulikshiliknıń turleri boyınsha bendlik quramında bolıp atırganozgerisler progressiv jag'day bolıp esaplanadı. ha'zirgi waqıtta ekonomikanın' ma'mleketlik emes sektorında, ekonomikada ba'nt bolg'anlardın' wa',qO' ti miynet islemekte. Andijan ha'm Fergana oblastlarında bul ko'rsetkish whO', Buxara Namangan, Surxandarya ha'm Kashkadarya oblastlarında wu'O', Nauayı oblastı ha'm Tashkent kalasında bul ko'rsetkish kerisinshe biraz to'men o'n'-o'o'O' a'tirapında. Sebebi bul sanaat oraylarında u'lken ma'mleketlik sanaat kexxanaları, transport ha'm qurılıs sho'lkemleri bar. Sog'an qaramastan ma'mleketlik emes sektori u'lesinin' asıp barıw tendentsiyası keleshekte ja'nede dawam etedi. Sonın' menen birge, xalıqtın' sanaattın' jan'a tarawlarında ba'nt bolg'an bo'legi ko'beyip baradı. (elektronika, qayta islew ha'm xızmet).

Qısqa juwmaqlawlar

Tirek so'zler

Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 4. XALIQTIN' BA'NTLILIGI HA'M JUMISSIZLIQ

1. Xalıqtın' ba'ntlılıǵı tu'sinigi ha'm olardıń tu'rleri
2. Xalıqtın' ba'ntlılıǵın ta'rtpke salıw
3. Miynetti xoshametlewın' funktsiyaları.
4. Jumıssızlıq tu'sinigi ha'm onın' klassifikatsiyası
5. Xalıqtı jumıssızlıqtan qorg'aw bag'darındag'ı Ma'mleketlik ila'jlar

3. Miynetti xoshametlewın' funktsiyaları.

O'zbekstan G'a'rezsiz Respublika sıpatında sotsiallıq-ekonomikalıq rawajlanıwdın' o'zine ta'n jolın tan'lap alıp XXI-a'sirge tabıslı qa'dem qoymaqta. Qa'legen ja'miyettin' rawajlanıwı, aldı menen insannın' materiallıq talabın qanaatlardırdın' tiykarı ekonomika ekenligi ha'mmege ma'lim. Ullı keleshegimizdi de joqarı rawajlang'an ekonomikasız ko'z aldımızg'a elesletiwimiz mu'mkin emes. Lekin ekonomika quramalı organizm. Onın' ko'p tu'rli qirları menen sırları, o'zinin' rawajlanıw nızamları bar. Solardı tu'sinbey ha'm ekonomikalıq nızamlardıń talapların itibarg'a almay turıp xesh bir salada jaqsı na'tiyjege erisiw mu'mkin emes.

Miynet aylanısındag'ı insannın' minez - qulqı ta'sir qılıwshı ha'mme sırtqı ta'sirleri ha'm miynet sharayatında elementlerdi stimul dep ataw mu'mkin. Biraq miynet aylanısındag'ı basqa elementler, buyırıqlar, ko'rsetpeler, qararlar jumısshıg'a ta'sir qılıwshı na'rselerden parqı bolıp tiyisli xoshametlewın' o'zine ta'n qa'siyet tuwrıdan-tuwrı ta'sir qılıw bolıp esaplanadı. Xoshametlew waqtın'dag'ı bul jumısshıg'a sonday ta'sir qıladı, bunda ol o'z aylanısına onın' talabın, qızıǵ'ıwshılıǵın, qa'lewshiligin, maqsetin', minez matevatsiyasın aladı.

Xoshametlewın' tek shaxstın' sırtqı sharayatları ha'm ishki orınlanıwdan ta'sir qılıwdan ibarat.

Xoshametlewın' o'zine ta'n qa'siyeti sonda, saylap alıng'an jumısshının' minez-qulqı xoshametlew sub'ekttin' maqsetine, yag'nıy sol sharayattı kim jaratqanlıǵına tuwra keledi. Mısalı bir sho'lkemde jumısshının' tolıq dem alıw ha'm emleniw menen ta'miynleniw mashqalaları jaqsı sheshiledi. Basqasında bolsa qızıqlı, mazmunlı jumıs alıwga ken' imkaniyatlar bar. O'mirinin' belgili da'wirinde emleniw ha'm dem alıw a'hmiyetke iye bolg'an adam ha'mme sho'lkemlerdin' ishinen birinshisin tan'laydı. Basqası qızıqarlı jumıs tabıwdı abzal ko'redi. Ol ekingshi sho'lkemdi tan'laydı. Tan'lawdın' bunday sharayattı jaratılıwı yag'nıy xoshametlew na'tiyjesinde sho'lkemler jumısshıg'a iye boladı. Jumısshılar o'z talapların qanaatlardıratın, qolay sharayatlarg'a iye boladı. Xoshametlew tikkeley (isenimli ha'm ekvivalentli) ha'm tikkeley (isenimsiz ha'm ekvivalentsiz) almaslawg'a tiykarlang'an bolıwı mu'mkin.

Birinshi eger sol ka'rxanada islese jumissshi aldinnan dem alıw ha'm emleniw menen baylanıslı mag'lıwmatlardın' ha'mmesin bileği. Bul jumissshınnıń' salamatlıg'ın saqlaw sha'rtine xızmet qılátın ha'm jumissshınnıń' na'tiyjesi jumıs xızmetin' ta'miyinleytin' na'tiyjeli ekvivalentli almaslaw.

Ekinshiden ulıwma sotsiallıq ko'lemler boyınsha qızıqlı bolıwına qaramastan sol jumissshıg'a aldın'g'ıday bolmaıwı ha'm mu'mkin. Ko'birek ha'mme waqıt jumıs jayın tabıw ulıwma mexanizmdegi miynet xızmetin' basqarıwdı xoshametlew roli sol minez qılıqqa qarag'anda onnıń' funktsiyasın anıqlawdı talap etedi. Miynetti xoshametlewdin' ekonomikalıq, sotsiallıq, sotsiallıq-psixologiyalıq ha'm ta'rbiyalı funktsiyalardıń' ayırıp ko'rsetiwge boladı.

Ekonomikalıq funktsiya islep shıg'arıwdın' na'tiyjesin arttırıwg'a ta'sirin, ekonomikanın' ha'r bir tariyxıy basqıshı aldındag'ı konkret ma'seleni sheshiwdi o'z ishine aladı.

Bul funktsiya ekonomikalıq pa'nler predmetine xızmet qıladı.

Miynetti xoshametlewdin' sotsiallıq funktsiyalardıń' ma'nisi sonda, jumissshılardıń' sotsiallıq-ekonomikalıq ko'rınisi ko'pshilik da'rejede sol sotsiallıq ekonomikalıq baylıqlar menen anıqlanadı.

Ja'miyettegi miynet bo'listiriw sistemasında u'lgili sol yaki basqa iyelep turıwı menen esaplanadı. Xoshametlewdin' sotsial-psixologiyalıq funktsiyasın xoshametlew diziminin' ha'mme sho'lkemlerde jumissshınnıń' ishki du'nyasınnıń' rawajlanıwına, yag'nıy onnıń' talabı, ma'nisi, go'zlewi qoyılıwı miynet matevatsiyası, miynetke ko'z-qarası ol yaki bul tiptin' tu'rleniwine onı kerekli sotsial ma'nisindey qabıl qılıwı menen belgilenedi. Sotsial-psixologiyalıq funktsiya xoshametlewdin', - ta'rbiyalı funktsiyası menen tolıq baylanıslı. Xoshametlewdin' sotsial, sotsial-psixologiyalıq ha'm ko'rsetpe funktsiyaları sotsiologiya, sotsial-psixologiya, etika predmetlerinin' u'yrenetin' funktsiyaları. Ha'diyselewdin' qanday da jıyındısı sıpatında stimullar ha'r tu'rli klassifikatsiyalanıwı mu'mkin. Sonnan kelip shıg'ıp xoshametlew waqtındag'ı beriletin' waqıtlar, talap ha'm onnıń' mazmunı klassifikatsiyanın' kriteriyaları bolıp xızmet etedi. Jumissshılardıń' talabı ha'r tu'rli, biraq olardıń' ha'mmesi materiallıq ha'm materiallıq emes bolıp bo'linedi. Materiallıq xoshametlewdin' kriteriyası onı tovar - pul ko'z qaraları dizimine engiziw qılıw bolıp esaplanadı. Materiallıq xoshametlew pullı ha'm pulsız bolıp bo'linedi. Pullı xoshametlewge miynet haqı, sıyılıqlardıń' tu'rleri ha'm qosımsha jumıs haqı tu'rleri kiredi. Pulsız xoshametlew bolsa dem alıw ha'm emleniw ushin jollama, sho'lkemdegi jekke xızmet ko'rsetiw sharayatın jaratıw, balalarWnnıń' lagerlerge barıwı, balalar baqshalarına jaylasıwı jo'ninde aWqayınshılıqtı ta'miyWnlew, za'ru'r na'rselerdi alıw imkaniyatların jaratıw usıardıń' ibarat.

Materiallıq emes xoshametlew ju'da' ko'p tu'rli. Olardı sotsiallıq, ikramlılıq, do'retiwshi sotsial-psixologiyalıq dep ajratıwı mu'mkin.

Sotsiallıq xoshametlew isshilerge o'z talaplarınan kelip shıg'adı. Sonın' menen birge olardıń' ja'miyettegi anıq bir xalın iyelewge intası, sonday-aq ma'mleketlik ko'lemindegi belgili talaplarg'a, anıq sotsiallıq xalına intası menen baylanıslı. Ikramlılıq xoshametlew qa'siyeti sonday, ol miynet xızmetine sotsial tu'rтки beriwshi ku'sh. Onnıń' mazmunı ja'miyetlik qatardag'ı ha'mme xarakterler menen belgilenedi. Miynetke ikramlılıq xoshametlew insannın' ja'miyet ta'repinen o'zin hu'rmet qılıwg'a talabı, onı ishshı sıpatında ta'n alıwg'a, u'lgili shaxslıg'ın ta'n alıwg'a baylanıslı.

Do'retiwshi xoshametlew isshilerge o'zin realizatsiya qılıw, -bolg'an talabınan kelip shıg'adı. Realizatsiyanın' imkaniyatları isshinin' professional tayarlıg'ına, onnıń' do'retiwshilik-ha'm miynet mazmunına tuwrı keliwine baylanıslı boladı.

Sotsial-psixologiyalıq xoshametlew insan o'mirindegi problemasında u'lken rol' oynaydı. Ol insannın' normal o'mir xızmet sha'rtleri ha'm kerekli talapları bolıp esaplanadı. Ulıwma islep shıg'arıwdag'ı miynet xızmeti bir ta'repinen realizatsiya imkaniyat jaratsa, ekinshi ta'repten tek qana sol realizatsiya arqalı o'zin realizatsiya qılıwg'a imkan jaratadı.

Xoshametlew klassifikatsiyasınnıń' ja'ne bir tu'ri qızıqtırılıwshılıq bolıp esaplanadı.

Qızıqtırılıwshılıqlardıń' tuwrı keliwi sub'ektleri bolıp, ja'ma'a't, sotsiallıq miynet stimulına ajratıw mu'mkin. Kelip shıg'ıwına baylanıslı miynettin' ba'rshe-stimulları ko'p tu'rli materiallıq ha'm materiallıq emes xoshametlew sistemalarına ouwrı keledi. Negedur insannın' qızıg'ıwı talaptı tu'siniwden basqa emes.

Talaplar stimul klassifikatsiyasınnıń' materiallıq ha'm materiallıq emes xoshametlew arqalı jatadı. Ja'ma'a't stimulına sıyılıqlıw fondlarında kiredi' o'nimdi tejegeni ushin, qayta islegeni ushin ratsionalizatorlıq oylap tapqanı ushin. Bul fondlar ulıwma miynetke to'leytug'ın fondlardın' a'-g'O' in payda etedi.

Miynet xızmetin' xoshametlew klassifikatsiyasınnıń' kriteriyaları bolıp onnıń' keri ta'repke bag'darlang'anlıg'ı yamasa stimul miynet qulqının' qanday da bir tu'rleniwshi bo'limlerine ajratadı. Birinshisine ba'rshe xoshametlewler kiredi' materiallıq ha'm materiallıq emes, ha'm ja'ma'a'tlik keri stimolge mınalar kiredi'

Sıyılıqtan maxrum qılıw, kvartira alıw na'wbetin' o'tkerip jiberiwi, joldaslıq qılmısın a'shka'ra qılıw, jumissshılardıń' ulıwma jıynalıısında, ka'siplik awqamı ha'm basqada ja'miyetlik sho'lkemlerdin' ma'jilislerinde ma'selesin qarap shıg'ıw, so'gis ja'riyalaw, miynet da'ptershesine jazıw menen eskertiw beriwi, so'gis ja'riyalaw, jumıstan bosatıw, kem miynet haqılı jumısına o'tkeriwi, miynet dem alısın jazdan qısqa o'tkiziwi.

4. Jumıssızlıq to'sinigi ha'm onnıń' klassifikatsiyası

Ekonomikalıq tsikl bul ekonomikanın' bir neshe jıllar dawamında o'siwin ha'm kemeyiwin ko'rsetiwshi protsess bolıp esaplanadı. Ayırım ekonomikalıq tsikllar basqalardan o'zinin' o'tiw da'wirinin' dawamlılıg'ı ha'm ha'reketshen'lıligi menen ayırılıp turadı. Sog'an qaramay olardıń' barlıg'ı bir qıylı da'wirlerdi basıp o'tedi.

Ekonomikalıq tsikllardıń' ekonomistler to'rt rawajlanıw da'wirin ko'rsetedi. Birinshi da'wiri ekonomikalıq rawajlanıwdın' en' joqarı da'rejesine erisken. Bul da'wirde ekonomikada tolıq jumıs penen ba'ntlik ha'm o'ndiris

tolıq quwatta islenip atırǵanlıǵın ko'remiz. Sonday-aq bul da'wirde o'nimler baha da'rejesinin' o'siw protsessinde boladı. Keyingi basqısh o'ndiristin' kemeyip da'wirin ko'rsetedi. Ba'ntlik da'rejesi kemeyedi, biraq bahanın' o'siw da'rejesi pa'seymeydi. O'ndiristegi kemeyiw da'wiri ha'reketshen' ha'm uzan' dawam etse g'ana, bahanın' o'siw da'rejesi kemeyiwı mu'mkin. Kemeyiwdin' to'mengi tochkasında o'ndiris ha'm ba'ntlik en' to'mengi da'rejesine jetkenligin ko'rsetedi. Ha'm aqırında janlanıw da'wiri o'ndiris ha'm ba'ntlik da'rejesi a'ste-sekin rawajlanıp o'ndiris quwatlıqlarınan tolıq paydalanıw ha'm tolıq ba'ntlik da'rejesine baradı. O'z gezeginde o'nimlerdin' bahası o'ndiris quwatlıqlarınan tolıq paydalanıw ha'm tolıq ba'ntlikke eriskenshe o'sip baradı.

Ekonomikalıq tsikllardın' bir tu'rde bolıwına qaramay olardıń ayırımları dawamlılıǵı ha'm ha'reketshen'liligi menen basqalardan ayırılıp turadı. Sonın' ushın da ekonomistler bul protsesske ekonomikalıq terbelis dep tu'sinik beredi.

Ekonomistler bul terbelis da'wirlerin ha'r qıylı bahalap keldi. Ma'selen, ayırımları bul terbelislerdin' tiykarg'ı sebepshileri dep texnikanın' jan'alanıwı dep ko'rsetedi. Basqa bir gruppa ilimpazları ekonomikalıq tsikllardı siyasiy ha'm tosınarlıq jag'daylarg'a baylanıstradı.

Ekonomikalıq tsikllardı bahalawlarg'a ha'r qıylı jaqınlasıwına qaramay ko'plegen ekonomistler o'ndiris ha'm ba'ntlilik da'rejelerin ulıwma qa'rejetler mug'darı ko'rsetedi degen pikirlerdi qollap-quwatlaydı. Sebebi, bazarg'a mo'lsherlep o'ndiriwdi sho'lkemlestiriw ekonomikada ka'rxanalar o'zlerinin' tovar ha'm xızmetlerine talap bolg'anda g'ana olardı islep shıǵaradı. Basqasha aytqanda o'ndiris qa'rejetleri ko'p bolmasa ka'rxanalarda tovar ha'm xızmetlerdi ko'p mug'darda islep shıǵarıw paydalı emes. O'ndiris, ba'ntlik ha'm da'ramatlar da'rejesinin' pa'sligi de usıdan. Ulıwma qa'rejetler mug'darı qansha ko'p bolsa o'ndiristin' o'siwı ko'p payda alıp keledi. Sonın' ushın o'ndiris, ba'ntlik da'ramatlar da'rejesi artıp baradı.

Ma'mleket ekonomikasında JMO' yaki JMO' di jaratıwda qatnasatug'ın ekonomikalıq resurslardın' en' tiykarg'ılarınan biri bolıp miynet resursları esaplanadı. Adam resursları da'slep jallanba miynet ha'm adamlardın' isbilermenlik qa'biletlerinen ibarat. Miynet yaki adam resurslarınan' sotsiallıq-ekonomikalıq problemaların demografik, statistika, etnografiya, miynet ekonomikası, sotsial-ma'deniy kompleksin prognozlastırıw pa'nleri sıyaqlı makroekonomika pa'ni de u'yrenedi.

Makroekonomika adam resurslarınan' sotsiallıq-ekonomikalıq bag'darların ko'rsetip, onı na'tiyjeli basqarıwǵa maqset etip aladı.

Miynet resursları sıpat jag'ınan ekonomikanın' o'siw tezligi menen tikkeley baylanıslı. Sonın' ushın da ma'mlekette miynet bazarın, miynetti basqarıw institutların ha'm onın' ekonomikalıq-huqıqiy mexanizmlerin jaratıw en' tiykarg'ı wazıypalardan bir bolıp tabıladı.

Demek, miynet bazarı ha'm onın' normal xızmet ko'rsetiwı to'mendegi faktorlarg'a baylanıslıU'

- * xalıq sanı, jası ha'm jumısınan' salmag'ındag'ı o'zgerisler,
- * jumıs penen ba'ntliktegi region ha'm tarmaq o'zgerislerine,
- * qosımsha isshi ku'shin islep shıǵarıwǵa jiberiw mexanizmi,
- * o'ndiris ko'lemine, onın' o'siw tezligi, o'ndiris strukturasına,
- * o'ndiris ku'shlerin aymaqlıq jaylasıwı,
- * miynet resursların basqarıw usılına ha'm basqalar.

Jumıssızlar-bul jumıs ku'shlerinin' bir bo'legi bolıp, sotsiallıq o'ndiriste ba'nt bolmag'an, lekin islewdi qa'lewshi ha'm jumıs izlep atırǵanlardan ibarat.

Jumıssızlıqtın' to'mendegidey tu'rleri barU'

Friktsion jumıssızlıq-bularg'a jumıs izlep atırǵanlar yaki jaqın waqt ishinde jumıs penen ta'miynleniwin ku'tip ju'rgen isshi ku'shleri kiredi. Jumıssızlıqtın' bul tu'rine tiykarınan ma'wsimli isler, o'ndiriste eski modeldin' tazası menen almasırılıwı, jumıs yaki turaq jayınan' o'zgartiriwler, oqıw orınların pitiriw ha'm usıǵan usag'an sebeplerden kelip shıǵadı.

Strukturalıq jumıssızlıq-bularg'a tiykarınan jumıssızlardın' mamanlıǵın o'zgeritiwı ha'm arttırıwı, bilim alıwı, ka'sip iyelewi lazım bolg'an jumıssızlar gruppası kiredi. Friktsion jumıssızlıq ha'm strukturalıq jumıssızlıqtın' arasındag'ı ayırmashılıq, birinshisinde ma'lim mamanlıǵı ha'm ta'jiriybesi bar boladı ha'm onnan paydalanıp jumıs orınların tezirek tawıp aladı, ekinshisinde isshi ku'shi jumıs orınların tez taba almaydı. Strukturalıq jumıssızlıq tutınıw bazarı ma'lim o'nimler menen toltırılǵanda ha'm ol o'nimge za'ru'rlikler qalmag'anda payda boladı.

Da'wirlik jumıssızlıq-bul tiykarınan o'ndiristin' pa'seyiwı na'tiyjesinde isshi ku'shke bolg'an talaptın' kemeyiwine payda boladı. Da'wirlik pa'seyiw tovar ha'm xızmetlerge bolg'an jalpı usınstın' kemeyiwı ha'm xalıqtın' jumıs penen ba'ntliginin' qısqrıwı ha'm jumıssızlıqtın' o'siwin bildiredi.

Tolıq jumıs penen ba'ntlik-barlıq isshi ku'shinin' a'000' jumıs penen ta'miynlengenligin bildirmeydi. Kerisinshe, friktsion ha'm strukturalıq jumıssızlıqlar ila'jsız payda bolg'anlıǵın esapqa alsaq, tolıq jumıs penen ba'ntlikke erisiwge bolmaydı.

Egerde da'wirlik jumıssızlıq bolmag'an jag'dayda tolıq jumıs penen ba'ntlikke erisiledi. Tolıq jumıs penen ba'ntlilik da'wirindegi jumıssızlıq jumıssızlıqtın' ta'biyiy da'rejesi dep ataladı. Bug'an jumıs izlewshilerdin' sanı bos jumıs orınlarınan' sanına muwapıq kelgende g'ana erisiwge boladı.

Isshi ku'shi -jumıs penen ba'nt ha'm jumıs izlep ju'rgen jumıssızlarg'a bo'linedi. Jumıssızlıq da'rejesi dep-isshi ku'shlerdin' jumıssız ju'rgen salmag'ına (O' esabında) ayıladı ha'm ol to'mendegi formula menen anıqlanıwı mu'mkin.

$$Jumıssızlıq da'rejesi = (Jumıssızlar / Isshi ku'shi) \times a'00$$

Jumissizlıqtın' ko'beyiwi na'tiyjesinde mu'mkin bolg'an JMO' ko'lemin ekonomika ala almaydı. Sol sebepli ma'mleket ko'leminde jumissizlıqtın' ta'biyy da'rejesin saqlaw ha'm onı ta'rtplestiriw ekonomikalıq jaqtan u'lken a'hmiyetke iye. Jumissizlıqtın' haqıyqıy da'rejesi onın' ta'biyy da'rejesinen qansha joqarı bolsa, JMO' u'zilisi sonsha ko'p boladı. Sonın' ushın da potentsial ko'lemdegi JMO'H haqıyqattag'ı JMO' nen u'lken boladı. $YAg'ny, JMO'H > JMO'$ yaki $YH > Y$

Jumissizlıq da'rejesi ha'm JMO' u'zilisi ortasında'ı qatnastı Artur Ouken matematikalıq tu'rde da'lillep berdi. Sonın' ushın bul nızam OUKEN nızamı dep ataladı. Nızamnın' a'hmiyeti sonnan ibarat, eger haqıyqattag'ı jumissizlıq, jumissizlıqtın' ta'biyy da'rejesinen bir protsentke asıp ketse, milliy ekonomika JMO' di eki yarım protsentke kem aladı. Bul qatnas jumissizlıqtın' tu'rli da'rejelerindegi o'nimdi jog'altıwların anıqlaw mu'mkinshiligin beredi.

$JMO' u'zilisi = -g', o' (jumissizlıqtın' ta'biyy da'rejesi - jumissizlıqtın' haqıyqıy da'rejesi)$

Demek, sa'ykes tu'rde olardıń qatnası $a'U'g', o'$ yaki $g'U'o'$ ke ten'.

Miyнет haqı miynet bazarında ten'salmaqlılıqtı ornatiwshı resurs bolıp esaplanadı ha'm onın' da'rejesinin' o'zgerisi jumissizlıqqa tikkeley baylanıslı ta'sir ko'rsetedi. Bul eki ko'rsetkish ortasında'ı o'z-ara baylanis inglis ekonomisti A.V.Fillips ta'repinen anıqlang'an. Grafikte Fillips iymek sızig'ı ko'rsetilgen. Miyнет haqı bahanın' o'zgerisinin' tezligi ortasında bir tu'rdegi qatnas bar eken, onda Fillips iymek sızig'ı inflyatsiya ha'm jumissizlıq ortasında'ı baylanisli ko'rsetedi, yag'ny inflyatsiyanın' o'siw tezliginde jumissizlıqtın' pa's da'rejesi baqlanadı ha'm kerisinshe.

YAg'ny o'ndiristin' qısqartılıwı ha'm jumissizlıqtın' ko'beyiwi bahalardıń asıwı menen baqlanadı. Bul waqıya stagflyatsiya dep atalıp, ha'm inflyatsiya, ha'm jumissizlıqtın' o'siwi menen tu'sindiriledi.

Ma'mleketin' miynet bazarına ta'sir etiw jag'dayları Fillips modeli menen sheklenip qalmastan, o'zine ja'ne salıq, pul-kredit siyasatının' ken' ta'sir etiw jag'dayların ha'm de miynet qatnasıqların ta'rtplestiriw nızamlı xu'jjetlerdi de qosadı.

Inflyatsiya bul jalpı tovar ha'm xızmetler bahasının' ko'beyiwi ha'm olar menen baylanisli pul birligin paydalanıw quwatlılıg'ın tu'sip ketiwinen ibarat. Inflyatsiya makroekonomikalıq turaqlılıqtı payda etip, barlıq ma'mleketler ushın onı ta'rtpke salıw u'lken ekonomikalıq problema bolıp esaplanadı. A'sirese, o'ndiris sistemasın bir ekonomikalıq sistemadan ekinshi bir ekonomikalıq sistemag'a o'tip atırg'an ma'mleketlerde bir qansha qa'wipli boladı. Sebebi bul da'wirde bahalardıń erkinlesiwı ha'm sog'an muwapıq ulardıń ulıwma da'rejesinen keskin asıp ketiwi menen baylanisli. Inflyatsiya da'wirinde barlıq tovarlardın' bahası ko'terile bermeydi. Bazıbir tovarlardın' bahaları turaqlı bolıp tursa, bazıbirleriniki tu'siwi mu'mkin. Demek, ken'irek ma'niste inflyatsiya-bul barlıq tovar ha'm xızmetlerdin' o'sip barıwın ha'm sonın' menen birge bazıbir tovarlardın' bahalarının' pa'seyiwi, bazıbirleriniki a'ste o'siwi ha'm basqalariniki keskin o'sip barıwın bildiredi.

Inflyatsiya baha indeksi-deflyator ha'm tutınıw baha indeksi ja'rdeminde anıqlanadı. Baha indeksi bolsa haqıyqattag'ı bahanın' bazis bahag'a qatnası menen anıqlanadı.

$R = R/R_b \times a'00$ yaki $R = (a'a'hO/a'00O) \times a'00 = a'a'h$ yaki $a'hO'$

Esabat jılında inflyatsiyanın' o'siw tezligi to'mendegishe anıqlanadı.

Inflyatsiyanın' o'siw sur'ati $= (I - I / I) \times a'00O'$

Bunda I - joriy jıldın' baha indeksi, I - o'tken jıldın' bawa indeksi

Ulıwma ma'mleket ekonomikasında inflyatsiyanın' kelip shıg'ıw sebeplerin anıqlaw ha'm olardı analizlew en' iri mashqalalardan biri bolıp esaplanadı. Inflyatsiyanıq eki tu'ri barU' talap inflyatsiyası ha'm taklif inflyatsiya.

Talap inflyatsiya-bul ekonomikada talaptın' keskin o'sip ketiwi ha'm onı o'ndiristin' real ko'lemi menen qanaatlendiriliwı mu'mkin bolmay qalg'an jag'daylarda kelip shıg'adı. YAg'ny, ekonomikanın' o'ndiris mu'mkinshilikleri ja'mi o'sip baratırg'an talaptı qanaatlandıra almaydı. Artıqsha talap bolsa real tovarlar bahasının' ko'beyiwine ekonomikalıq basım beredi ha'm talap inflyatsiyanın kelip shıg'adı. Talap inflyatsiyanın keltirip shıg'arıwshı tiykarg'ı sebepler bolıp xalıqtın' jumıs penen tolıq ba'ntligi ha'm miynet haqının' asıp barıwı esaplanadı. Demek, inflyatsiya talap, usınıs, jumıs penen ba'ntlik, baha, o'ndiris siyaqlı ko'plegen faktorlarg'a baylanisli.

Usınıs inflyatsiyası-bul ma'mleket ekonomikasında tovar ha'm xızmetler usınısın' kemeyiwi na'tiyjesinde tovar ha'm xızmetlerdin' bahalarının' o'siwinen payda boladı. Bunday jag'daylarda artıqsha talap bolmasa da tovarlardın' bahaları ko'terilip baradı. Ha'tte jumıs penen ba'ntlik ha'm JMO' o'ndiris kemeygen jılları tovarlardın' bahası ko'beyedi. Ja'mi usınıstın' qısqarıwın tiykarg'ı sebebi bolıp o'nim birligine sarplang'an qa'rejetlerdin' o'siwi esaplanadı. YAg'ny, nominal miynet haqı, shiyki zat ha'm janılg'ı bahalarının' o'siwi na'tiyjesinde o'ndiris o'zine tu'ser bahasının' asıwı tu'siniledi.

Usınıs inflyatsiyanın' kelip shıg'ıwına, sonday-aq, usınıs mexanizminin' buzılıwı da ta'sir etedi. Usınıs mexanizmi tiykarg'ı o'ndiris faktorları bahasının' keskin ko'beyiwinen kelip shıg'adı.

Inflyatsiya da'rejesi joqarı bolg'an ma'mleketlerde o'ndiristin' haqıyqıy ko'leminin' qısqarıwı menen bir waqıtta, onın' nominal ko'leminin' artıp barıwı siyaqlı jag'daylar payda boladı. Da'ramatlardı o'ndiris ta'repinen ta'miyinlenbegeninin' o'siwi, xalıqtın' qolındag'ı puldın' usınıs etilip atırg'an tovar ha'm xızmetlerden ashıqlıg'ına alıp keledi. YAg'ny, pul birligin paydalanıw quwatlılıg'ın pa'seytiredi, onın' real da'ramatları kemeyedi.

Miyнетke talap penen onın' usınısı baylanisli bolmag'anda jumissizlıq ha'diyse payda boladı. Jumissizlıq ulıwma jumıs islemeslik emes ba'lkim, islewe mu'ta'j bola turıp, jumıs taba almaslıq. Xalıqtın' qa'biletsiz bo'legi

(jas balalar, qariyalar, mayıplar) islemesligi ta'biyiy. Sonin' menen birge miynetke qa'biletli bola turıp islewge zarurlik bolmaganınan islemey ju'riwde jumissızlıq emes. Xosh, bolmasa jumissızlıq neW

Jumissızlıq islegen bolgan talaptın' qandırılmaı qalıwı bolıp tabıladı.

Mifnet jasındag'ı (a'u'-o'9 jastagılar) adamlardıń belgili bo'leginin' islewge bolgan talabı qandırılmaıdı yag'niy olar jumıska jaylasa almaıdı ha'm jumissızlardı payda etedi.

Jumissızlıqtın' sebebi miynetke bolg'an bazar talabının' o'zgerip turıwı bul o'z na'wbetin'de tovarlar ham xızmetlerge bolg'an talaptın' o'zgeriwinen kelip shıg'adı. Texnikanın' rawajlanıwı mashinalardı ko'plep isletiw jumıs ku'shine bolgan talaptı kısıqtadı, miynet o'nimdarlıg'ın asırıp az adamlar miyneti menen ko'birek o'nim islep shıg'arıwdı ta'miynleydi.

Ekonomika bir tegis rawajlanbaydı. Ekonomikalıq tu'skinlik ham birdeylik waqtın'da miynetke talap kemeydi, bul bolsa islep shıg'arıwdın' o'zindegi qısıqarıw menen ko'rsetiledi. Is haki asıp ketkende de jumıs ornı qısıqaradı, sebebi, ma'selen, a'0 adam alatug'ın miynet haqı h adamg'a berilse g' adam jumissız kaladı. Miynet haqı miynet baxası bolar eken onın' asıp ketiwi miynetke talaptı kısıqtadı. Islep shıg'arıw quramı o'zgergende eski tarmaqlar qısıqarıp jan'alardı rawajlanadı. Usıg'an baylanıslı eski kasiplerge talap qısıqarsa jan'asına talap artadı. Lekin, bul o'zgeriwler mug'darına tuwrı kelmey qaladı. Ma'selen, eski kasipke talap n'00' qısıqarsa, Jan'a ka'sipke talap g'o'O' ko'beydi. Jan'a ka'sipti iyelep u'lgergenler jumıska jaylasadı, u'lgermegenler jumissız kaladı.

Miynetke talaptın' ma'wsimlik o'zgeriwi jumıs penen ba'nt bolg'anlardın' jumissız kalıwın bildiredi. Maselen, kurgaqshılıq ma'wsimlerinde qurıwshılar miynetine talap ko'beydi, jawın-shashın ma'wsiminde talap qısıqarıp, qurıwshılardıń bir bo'legi jumissız kaladı. Eski jumıstan bosag'annan keyin Jan'a jumısqa jaylaskanga shekemde adamlar jumissız bolıwı mu'mkin.

Normal darejedegei jumissızlıq ekonomika ushın ta'biy jag'day. Sebebi, ekonomika ushın miynet zapası kerek boladı. SHiyki zat, janılgı, ha'r tu'rli materiallar zapası qanshelli kerek bolsa, miynet zapasında sonshelli za'ru'r - onı jumissızlar quraydı. Miynetke talap askan waqıtlarda bul talap jumissızlar esabınan qandırıladı. Jan'a jerler o'zlestirilgende olarg'a kerek jumısshılar jumissızlar qatarınan alınadı ham basqada.

o'. Xalıqtı jumissızlıqtan qorg'aw bag'darındag'ı Ma'mleketlik ila'jlar

Qaraqalpaqstan Respublikasında xalıqtı jumıs penen ta'miynlew boyınsha alıp barılıp atır'g'an ila'jlar

Ha'kimlikler. Miynet ha'm xalıqtı sotsiallıq qorg'aw ministrliğı ta'repinen g'00u'-g'00w jıllarg'a mo'lsherlengen jan'a jumıs orınların jaratıw arqalı xalıqtı jumıs penen ta'miynlew Da'sturi islep shıgılıp, onın' orınlanıwı boyınsha tiyisli jumıslar alıp barılıp atır.

Da'stur boyınsha usı jıl da g'0o'q0 (sonnan a'0a'n'o' hayallar) jan'a jumıs orınları jaratılıwı rejelestirilgen.

Jıldın a' sheregi ushın belgilengen n'u'hg' jan'a jumıs orınların jaratıw rejesi artıgı menen orınladı, yag'niy sherek juwmagı menen o'w90 jumıs ornın' sho'lkemlestirildi.

Jan'a jumıs orınların jaratıwda tiykarg'ı itibar kishi biznes sub'ektlerin rawajlandırıw'g'a qaratılmaqta. SHerek juwmagı menen kishi biznes sub'ektleri ha'm jeke ta'rtiptegi isbilermenlik arqalı n'00h jumıs orınları jaratıldı.

Islep shıg'arıw ob'ektlerin iske tu'siriw, karxanalardı qayta kurıw ha'm ken'eytiriw, xızmet ko'rsetip atırған karxanalardıń islep shıg'arıw quwatlılıg'ınan u'nemli paydalanıw esabınan a'w karxana n'qu' jan'a jumıs orınları jaratılıwı rejelestirilgen bolsa sherek juwmagı menen g'a'u' jan'a jumıs ornı jaratıldı ha'm reje o'0,0 protsentke orınladı.

O'zbekstan Respublikası Prezidentin'in' g'00u' jıl o'-yanvar'dag'ı PF-qw0u' sanlı G'Alding'ı sanaat ka'rxanaları menen jumıstı uyge alıp islewdi rawajlandırıw tiykarındag'ı islep shıg'arıw ha'm xızmetler ortasında g'ı pa'rman orınlaw ushın qabıl etildi.

Usı jıldın' yuridik sub'ektleri arqalı a'u'00 dan artıq u'yde otır'g'an hayal qızlar ushın jumıstı u'yde sho'lkemlestiriw rejelestirilgen. Bul rejelestirilgen jumıs orınları jumıs beriwshiler menen islewshiler ortasında g'ı qatnas miynet sha'rtınaması ha'm pudrat shartnaması ortasında sho'lkemlestiriledi.

Respublikamızda u'y miynetin'de kishi ka'rxana, mikrofirma ha'm baskada biznes sub'ektleri arqalı rawajlantırıl'g'an imkaniyatları u'lken bolganlıg'ı sebepli jan'a jumıs orınların payda etiw boyınsha rayon ha'm qala ha'kimlerine bul maselede wazıypalar qoyıldı ha'm anık tapsırmalar berip barıldı. Ulıwma jıl dawamında u'y miynet arqalı tigiwshilik boyınsha - o'g'w, qusshılıq boyınsha - n'u'h, mal bagıw boyınsha - g'n'g' ha'm xalıqqa ha'r qıylı xızmet ko'rsetiw boyınsha - g'o'0 jumıs orınları jaratılıwı belgilendi. g'00u' jıl a' shereginde u'y miynetin' sho'lkemlestiriw esabınan qu'a' jumıs ornı jaratılıwı rejelestirilgen ha'm usı ku'nge kelip qu'w jumıs ornı jaratılıp sherek rejesi a'0a'u' protsentke orınlang'an. Jumıs orınların' wn' iri ka'rxanada, qalg'an g'9q kishi biznes sub'ektleride sho'lkemlestirilgen.

a'. O'zbekstan Respublikası Prezidentin'in' jeke jardemshi, diykan ha'm fermer xojalıqlarında sharwa malların ko'beytiwdi xoshametlew boyınsha ilajlar xaqqındag'ı qararların' a'hmiyetine toqtap o'temiz.

O'zbekstan Respublikası Prezidentin'in' g'00u' jıl g'q mart PK-q0h sanlı qararında xalıqtı, a'sirese awıl xalqının', jumıs penen bantlıgın, olardıń da'ramatların asırıwdı ha'm ma'mleket ishki bazarın sharwashılıq o'nimleri menen toltırıwda, jeke jardemshi, diykan ham fermer xojalıqlarının' rolin janede asırıw'g'a qaratıl'g'an.

g'. Qararda jeke jardemshi ha'm diyqan xojalıqlarında qara mal bag'ıp atırған pukaralardıń jumıs penen ba'ntlıgı haqquındag'ı reje tastıyıqlansın delingen. Bular boyınsha ken'irek tu'sinik beremiz.

O'zbekstan Respublikası Prezidentin'in' g'0u' jıl g'q marttag'ı PK-qh sanlı qararı ha'm G'Xalıqtı jumıs penen ta'miynlew haqquındaG'g'ı O'zbekstan Respublikası Nızamına tiykarlana jeke ja'rdemshi ha'm diykan

xojalıqlarında shaklı iri qara mal jetistiriw ha'm sharwashılıq o'nimlerin islep shıg'arıw menen ba'nt bolgan pukaralar jumıs penen bantler kategoriyasına kiritiledi. Sol statustı hukıky tarepten bekkemlew ushın shaklı iri qara mal jetistiriw ha'm sharwashılıq o'nimlerin islep shıg'arıw menen ba'nt bolg'an ha'm miynet da'pteshesine iye bolmagan pukaraga miynet da'ptershesi berildi, sol jumıs da'wiri bolsa, byudjetten tısqarı Pensiya qorına qamsızlandırıw to'lemin (ayına kem is hakının' o'00' mug'darınan kem bolmagan)to'legen jag'dayda pensiya tayınlaw ushın talap kılınatug'm miynet stajına qosıp esaplanadı.

q. Ministrlikke qara mal satıp alıw ushın mikrokreditler ajratıw wazıypası ju'klengen. Bul bag'darda qanday jumıslar islenip atırW

Qaraqalpaqstan Respublikası Miynet ha'm xalıqtı sotsiallıq qarg'aw ministrliği ta'repinen g'00u'-g'0a'0 jılları Jumıs penen ta'miynlewge ko'meylesiwshi Ma'mleket qarının' qa'rejetleri esabınan jeke jardemshi ha'm diyxan xojalıqlarına shaqlı iri mal alıw ushın ha'r jılı n'00,0 mln mikrokreditler beriw rejelestirildi ha'm bu'gingi ku'nge usı maksetlerge qh jeke ja'rdemshi xojalıqqa g'o',9 mln.swm mikrokreditler berildi.

n'. Qarar talapların orınlaw boyınsha alda turg'an, keshiktiriwge bolmaytug'm wazıypalar nelerden ibarat.

Ha'kimiyatlar tiyisli mekeme ha'm sho'lkemler, miynet bo'limleri baslıqlarına bu'gingi ku'ndegi birneshe talapU'

a'. PJ at, xojalıqlar sanı, u'y-me-u'y monitoring o'tkiziwshi toparlardın' tayar turıwın ta'miynlew.

g'. U'git-na'siyat, tusindiriw jumısların ken'nen juritiw lazım (gazetalar, radio-televidenie, ja'miyet aktivleri)

q. Biypul ha'm jen'illikli kreditler arqalı qara mal beriwde kem ta'miynlengen xojalıqlardıń dizimin anıqlaw ushın ha'kim kasındag'ı rayonnnın' aktivleri quramında du'zilgen komissiya ta'repinen u'yrenilip shıgılıwı ha'm wa'killer kenesinde tastıyıqlanıwı zaru'r.

G'Qa'wenderler ha'm shıpakerlerG' jılı Da'stu'rıne muwapıq kem ta'miynlengen, ko'p balalı shanaraqlarg'a biypul kara mal beriw dizimin anıqlaganda tiykarg'ı itibar shanarag'ında o' ha'm onnan ko'p bar jamleme da'ramatları keyingi g'-q jıllarda turaklı to'men bolgan, jesir ha'm jalgız analar bagıwshısı bolmagan, et jetpegen balaları bar kem ta'miynlengen shanaraklar, miyribanlıq uyleri ha'm jetim balalar ha'm ata-ana karawınan ayrılğ'an balalar ushın internatlar pitiriwshileri, ata-anasız qalğan g'yaki onnan kop balalardı o'z qarawına alğan kem ta'miynlengen shanaraqlarg'a qaratılıwı lazım.

Jumıs penen ta'miynlewge komeklesiwın Ma'mleketlik qorı ha'm kommertsialıq banklardın' jen'illikli kreditler beriwinde birinshi na'wbette kem ta'miynlengen, jumıssızları bar shanaraqlarg'a beriw ila'jların koriw za'ru'r. Jumıs penen ta'miynlewge komeklesiwshi Ma'mleket qorı ha'm kommertsialıq bankler qarejetleri esabınan beriletug'm jen'illikli kreditler rawaonlarara bo'listirilip ha'kimiyat usınısı tiykarında beriledi. Bугan ha'kim qasındag'ı komissiyalar a'dillik printsipinde jumıs alıp bariwı kerek.

Qaraqalpaqstan Respublikası Miynet ha'm xalıqtı sotsiallıq qorg'aw Ministrliginin' g'00u' jıl a' sherek dawamındag'ı jumıslarının' orınlanıwı

G'BandlikG' da'stu'ri orınlanıw ko'rsetkishleri

g'00u' jıldın' apreline Qaraqalpakstan Respublikası xalıq sanı a'o'wg',9 mın adam bolıp, sonın' ho'w,w mın' yag'nyy o'n',o' protsenti miynet resursları esaplanadı. Miynet resurslarının' o'wg',9 mın' (u'u',w protsenti) bolsa xalıqtın' ekonomikalıq aktiv bo'legi, g'hn',h mın' bolsa (qq,qprotsenti) aktiv emes bo'legin quraydı. Ekonomikalıq aktiv emes xalıqının' 9h,9 mın' bo'legi oqıwshılar, o'h,0 mın' g' jasqa shekem bolg'an balalardı ta'rbiyalap atırg'an analar ha'm a'g'w,h mın' islew imkaniyatı joq yaki islewdi qalemeytug'ınlardı quraydı. Usı wakıtta ba'nt bolg'an xalıq sanı o'qq,g' mın' adamdı qurıp, bul jıl basına qaraganda n'00 adamg'a kemeygen. Respublikada jumıssızlıq da'rejesi u',h protsenti qurap, jıl basına salıstırganda 0,9 protsentke kemeydi (0a'.a'.g'00u' j. -w,w protsenti).

Ko'rsetkishler		2006 jıl 1-sheregi			2005 j. 1-sherek	Salıstırma %
		reje	haqıyqiy	%		
Miynet bwlimine kelip ushrasıwshılar		7957	6977	72,2	7595	91,9
Olardan:						
1	Jumısqa jaylastırıw	5844	5035	72,1	4937	102,0
2	Jumıssızlıq atın aldı	2113	2084	29,8	3017	69,1
21	Napaqag'a shaqırıldı	56	43	0,6	53	81,1
22	Qayta kasıp tayarlawg'a jiberildi	18			453	
23	Ja'miyet jumıslarında qatnastı	14	41	0,o'	62	66,1
24	Jumıssızlıq napaqasın aldı	1935	2073	g'9,w	2591	80,0

2007-jıl 1-aprel jag'dayına respublikadag'ı miynet bazarı analizi sonı ko'rsetip turıptı – jumısshı ku'shi usınısı a'o'g'o'a' adam bolg'an bir wakıtta, jumısshı ku'shine bolg'an talap a'0o'g'n' adamdı quraydı, yag'nyy usınıs penen talap ortasındag'ı ten' salmaqlıq n'wg'w adamg'a ten' boldı. Eger bunı g'00n' jıldın' usı da'wiri menen salıstırsaqU' usınıs a'hqg' adamg'a ko'beygen, talap bolsa g'qw adamg'a kemeygen.

Esabat juwmag'ına ko're Respublika boyınsha a'0o'g'9 ka'rxana ha'm sho'lkemler bolıp, sonnan a'hu'n' sub'ekt miynet bo'limlerine esabat tapsırılıwı rejelestirilgen bolsa, olardan a'hg'q inen (9w,h protsent) rayon ha'm qala miynet bo'limlerine n'hw bos jumis orınları ko'rsetip beriledi. Olardın' q0,h protsenti jumisslılar, qalg'an u'9,g' protsenti bolsa ha'r qıylı qanıygeler ha'm xızmetkerler talap etetug'ın jumis orınları payda boldı.

Respublikadag'a g'00u' jıldın' a' yanvar jag'dayına n'n',9 mın' aktiv jumis izlewshiler miynet bo'limlerine o'tken q ay dawamında u'9ww puqara xabarlasqan. Dizimge aling'an puqaralardın' o'0qo' (wg',g' protsenti) jumisqa jaylastırıldı, g'0hn' (g'9,h protsentine) jumissızlıq atag'a berildi.

Xabarlasqanlardın' a'0,o' protsenti mektepti pitirishiler, w,9 protsenti joqarı ha'm orta oqıw orınları pitkeriwshiler, u'o'o' protsenti o'z qa'lewi menen jumıstan bosag'anlar quraydı. Olar mag'lıwmatı boyınshıU' joqarı mag'lıwmatlılar – u',0 protsenti, orta arnawlı mag'lıwmatlı – n'0,o' protsenti, orta mag'lıwmatlı – o'0,o' protsenti ha'm tolıq mag'lıwmatqa iye emesler – g',9 protsenti quradı.

Ulıwma miynet bo'limleri arqalı o'0qo' jumissız puqara jumıska jaylastırılğ'an, sonnanU'

- kvotalangan jumis orınlarına - o'n'w adam;
- bos jumis orınlarına - qw0w adam;
- jaratılğ'an jan'a jumis orınlarına - wha' adam;

Sonın' menen birge hg'wn' pukara o'z betin'she jumisqa jaylasqan.

Ja'mi Respublika boyınsha jumisqa jaylasqanlar a'qq09 quradı.

Wa'zirlik ta'repinen respublikada g'00u'-g'00w jıllarda xalıqtı ha'm g'00o'-g'00w jıllarda hayal-kızlardı jumis penen ta'miyinlew Da'stu'rleri islep shıgılıp, onın' orınlanıwın a'melge asırıw boyınsha tiyisli ila'jlar alıp barıldı. g'00u' jıl a'-sherek dawamında n'u'hg' jan'a jumis orınların jaratıw rejelestirilgen bolıp, o'tken a'-sherekte o'w90 jan'a jumis orınları jaratıldı, bul sherek rejege salıstırğ'anda a'g'q,u' protsenti kuradı. Sonnan g'u'0w jumis ornı hayal-qızlar ushın jaratılıp belgilengen (g'09n') rejenin' a'g'n',n' protsenti quradı. Jaratılğ'an jan'a jumis orınlarınn' ha',w protsenti awıl xojalıq orınlarına tuwrı kelmekte.

Jaratılğ'an jan'a jumis orınlarınn' analiziU'

Ko'rsetkishler	2007 jıl a'-sherek			2005 jıl 1-sherek	qatnası	
	reje	hakıy qat	O'		O'	+, -
Jan'a jumis orınları jaratıldı, ja'miU'	n'u'hg'	o'w90	a'g'q,u'	o'0n'9	a'a'n',u'	+wn'a'
SonnanU'						
a) mamleket tarmag'ında	o'o'	w0	a'g'w,q	9n'	wn',n'	-g'n'
b) ekonomikanın' al'ternativ tarmagı	n'qu'w	o'u'o'9	a'g'9,o'	n'wha'	a'a'h,q	+hwh
v) ITKJ	g'u'0	u'a'	g'q,n'	a'wn'	qo',0	-a'a'q

Jaratılğ'an jumis orınlarınn' bag'darlari boyınsha

Ko'rsetkishler	g'00u' j. a'-sherek	g'00o' j. a'-sherek	parqı +/-
Islep shıg'arıw ob'ektlerine iske tu'siriw		a'0u'	-a'0u'
Qayta qurılıp atırğan ha'm ken'eytirilgen ka'rxanalarda	g'a'u'	o'00	-g'hn'
Quwatlıg'ınan o'nimli paydalanw		0	
Kishi ha'm orta biznes tarawında	n'qgo'	n'0a'g'	+qg'q
Uy miyneti	qu'w	a'0o'	+g'u'g'
Sotsiallıq infrastrukturada	wh	n'h	+q0
Bazar infrastrukturasını rawajlandırıw	w9n'	g'wh	+o'a'u'
Ja'miU'	o'w90	o'0n'9	+wn'a'
Sonday-aqU'			
Ja'miyet jumislarına shakırıw	n'a'	u'g'	-g'a'
Barlıg'ıU'	o'hqa'	o'a'a'a'	+wg'0

g'00o' jıl dawamında jan'a jumis orınların jaratıw da'stu'rinde belgilengen sharalar a'melge asırıw ushın respublika boyınsha n',q mlrd.swm karjı sarplandı. Bul rejelestirilgeninen 0,u' mlrd swmg'a ko'p. Jaratılğ'an jan'a jumis orınlarınn' w,9 protsenti ma'mleket byudjeti esabınan a'melge asırılğ'an bolsa, 0,h protsenti Jumis penen tamiyinlewge komeklesiwshi Ma'mleket jamg'arması, 9,w protsenti bank ha'm basqada byudjetten tiskari jamg'armalar kreditleri esabınan ha'm ha',u' protsenti ka'rxana, sho'lkemler ha'm xalıq qarjıları esabınan a'melge asırıldı. Ha'r bir jaratılğ'an jumis ornı ushın ortasha wn'q,q mın' swm sarplandı.

Jan'a jumis orınların jaratıwda ha'm ha'zirgi ku'ngn'n' talabına ko're kishi biznesti rawajlandırıw arqalı ja'nede ul'ken na'tiyjelerge erisiw mu'mkin edi, biraq kommertsiyalıq banklerdin' finanslıq awhalı jaksı bolmaganı sebepli olar ta'repinen kishi jeke karxana ha'm miyrofırmalar ashıw qalewin bildirgenler ushın waqtında kredit qarjıları ajratıp beriw imkaniyatı bolmadı.

Usıgan qaramastan tiykari xalıq, ka'rxanalar qarjıları ha'm jumis penen ta'miyinlewge komeklesiwshi Ma'mleket jamg'arması qarjıları esabınan sho'lkemlestirilgen jeke tsex ham firmalar arqalı o'ww (shereklik rejenin – a'0a',g'O') adam, sonnan qu'a' hayal-kızlar jumisqa jaylastırıldı. a'n'o' usınday aldın'g'ı, kishi, jeke karxanalar arqalı qwu' (shereklik rejenin' a'0n',a'O') u'y miynet (sonnan g'u'o' hayal-qızlar ushın) sho'lkemlestirildi. g'a'0

(shereklik rejenin' a'00,n'O') jumis ornı, sonnan 9u' jumis ornı hayal-qızlar ushın sembyalı isbilermenlik arqalı sho'lkemlestirildi.

Qısqa juwmaqlawlar

Tirek so'zler

Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 10: XALIQTIN' TURMIS DA'REJESI HA'M DA'RAMATLARI

1. Xalıqtın' turmıs da'rejesi haqqında tu'sinik ha'm og'an ta'sir etiwshi faktorlar.
2. Xalıqtın' turmıs da'rejesi ha'm da'ramatlardıń tu'rleri.
3. Sembya byudjeti, tutınıw byudjeti, jasaw minimumı ha'm tutınıw korzinası.

1. Xalıqtın' turmıs da'rejesi haqqında tu'sinik ha'm og'an ta'sir etiwshi faktorlar.

2. Xalıqtın' turmıs da'rejesi ha'm da'ramatlardıń tu'rleri.

Arnawlı tayarlang'an jumıs ku'shi bolıp tabılǵ'an faktorg'a, texnikalıq progress arqalı jiberiletug'ın miynet o'niminin' o'siwini sheklenbegen mu'mkinshiligin iske qosıwǵ'a ruxsat beredi. O'ndiristin' ob'ektivlik sha'rtlerin usınatug'ın texnika menen sub'ektivlik sha'rtlerin usınatug'ın jumıs ku'shi bir-biri menen baylanıslı boladı. Bul baylanıs jumısshılardıń sanı ha'm qollanılatug'ın texnikalıq buyımlardıń sanı menen tuwra keliwi kerek. Bunnan basqa, o'ndiristin' barlıq orınların ha'r qıylı jumıs ku'shleri menen ta'miyleniwi kerek, bul o'nim islep shıǵ'aratug'ın texnologiyalarg'a baylanıslı. Ha'r qanday o'z betin'she texnikalıq protsesstin' ha'r qıylı miynet quralları, olardıń rawajlanıwına tuwra keletug'ın jumıs ku'shi menen birigiwi kerek. Zamanago'y ilimiy-texnikalıq revolyutsiyanın' sha'rtlerindegi o'ndiris qurallarına, miynet u'skenelerine ha'm o'zindegi jumısshılarg'a joqarı talaplardı ju'kleydi.

Arnawlı bilimler joqarı ka'siplik tayarlıqlar, adamlardıń ulıwma ma'deniyatı joqarı da'rejedegi miynet sha'rtleri bolıp tabıladı. Baslı o'ndiris ku'shinin' yag'nıy adamlardıń jetiskenligi, o'ndiristin' materiallıq elementlerinin' jetiskenliginen kem da'rejede emes, ol miynet o'ndiristin' o'siwine ta'sir etedi. Bul ta'sir belgili da'rejede ku'sheyyedi, eger, ja'miyetlik o'ndiristegi jumıs ku'shinin' ornı o'zgergen jag'dayda. Ja'miyetlik baylıqlardıń qurıwshıları bolıp qalmastan, miynetkeshler iyelerinde aynaladı. Bunın' tiykari, olar ja'miyetlik o'ndiristin' basqarmalarında qatnasadı. Miynetkeshlerdin' ma'deniy ha'm texnikalıq da'rejesi olardıń ulıwma ha'm arnawlı bilimlerinin', praktikalıq, o'ndirislikta'jiriybesinin' ma'deniy ha'm ja'miyetlik siyasiy tayarlıqtın' o'zine tu'ser bahasın ko'rsetedi. Ma'deniy texnikalıq ta'jiriybenin' tiykarg'ı buwını miynetkeshlerdin' kvalifikatsiya da'rejesi bolıp tabıladı. Ol belgili jumıstı talap etetug'ın bilimlerdin' ha'm o'ndirislik qa'biletin' jıyındısı menen anıqlanadı. Kvalifikatsiya - jumısshınin' professionallıq da'rejesin, onın' ha'r qıylı qıyın jumısların orınlaw uqıplılıǵ'ı anıqlanadı. Son'ında, miynetkeshlerdin' ma'deniy texnikalıq da'rejesi o'z ishine ja'miyetlik siyasiy tayarlıqtın' anıqlang'an minimumın ha'm belgili ma'deniy da'rejeni ko'rsetedi. Miynetkeshlerdin' ma'deniy-texnikalıq da'rejesin bahalag'anda, ja'miyetlik siyasiy jetiskenlik da'rejesine tiyisli bolg'an, adamlardıń miynetke qatnasın esapqa alıw kerek boladı. Bulardan tisqari, ruwxıy talaplardıń rawajlanıw da'rejesi ha'm bos waqıttı sho'lkemlestirip biliw ha'm tag'ı da basqalarda u'lken a'hmiyetke iye.

Miynetkeshlerdin' ma'deniy-texnikalıq da'rejesi tek ko'rsetkishler sisteması ja'rdeminde xarakterlengen bolıwı mu'mkin. Birinshi gezekte, elimizdegi ulıwma ha'm arnawlı bilimlerdin' rawajlanıw ko'rsetkishleri. Olar to'mendegilerden ibarat

-xalıqtın' sawatlılıǵ'ı, yag'nıy 9-r9 jasqa shekemgi adamlardıń sawatlılıǵ'ı esapqa alınadı~

-bilim alıwshılardıń sanı yag'nıy ha'r qıylı oqıw orınların pitkeriwshiler esapqa alınadı (mektepler, joqarı oqıw orınları, orta arnawlı oqıw orınları kiredi)~

-jıl sayın o'ndiristen professionallıq tayarlıqlardı jumısshılar ha'm xızmetkerler esapqa alınadı~

-jıl sayın o'z kvalifikatsiyanın joqarılatıw ushın bilim alatug'ın jumıslar ha'm xızmetkerler esapqa alınadı.

Miynetkeshlerdin' ma'deniy texnikalıq da'rejesin xarakterlewshi ko'rsetkishlerden biri bul jumısshılardıń strukturalıq ja'miyetlik o'ndirisi bolıp tabıladı. Bulardıń en' a'hmiyetlileri' jumısshılardıń professionallıq bo'legi, joqarı kvaifikatsiyag'a iye jumısshılar, jumısshılardıń fizikalıq miynet ku'shleri menen shug'ıllanıwshılar, injener-texnik jumısshılar h.t.b. Bul ko'rsetkishlerdi dinamikalıq jaqtan ha'r ta'repleme bahalag'anımızda, xalıqtın' ma'deniy texnikalıq da'rejesinin' ha'm miynet resurslarınin' joqarılawın sezemiz. Bul protsess jumısshılardıń professionallıq ha'm kvalifikatsiyalıq da'rejesinin' o'zgeriwine alıp keledi. Ka'sip-miynet iskerliginin' ha'mme waqıtlıq ko'rinisi bolıp tabıladı yag'nıy jumısshılardan maqsetke bag'darlang'an arnawlı tayarlıqtı talap etedi. Miynet iskerliginin' ka'siptegi miynet funktsiyanın' son'gılıqtag'ı bo'liniwin xarakterlewshi qa'niyge bolıp tabıladı. Miynetkeshlerdin' ma'deniy-texnikalıq da'rejesi miynet o'ndirisinin' o'siwine jumısshılardıń kvalifikatsiyanın' joqarılawı arqalı ta'sir etedi. Jumısshılardıń kvalifikatsiyanı u'sh faktor arqalı anıqlanadı ulıwma bilim menen, arnawlı tayarlıq penen, o'ndirislik ta'jiriybe menen. Usı atalg'an kvalifikatsiyanın' ha'r qaysısı miynet o'ndirisinin' o'simine ta'sir ko'rsetedi. Joqarı bilimge iye jumısshılardıń miynet distsiplinası joqarı, olar bos waqıtların ma'deniy ha'm tuwrı bag'darda o'tkeredi ha'm na'tiyjede normal miynet rejimin jumıs ha'ptesinde saqlap qaladı ha'm bul miyneti o'ndiriske jaqsı ta'sir etedi. Qanday bilimge iye bolsan'da, ol professionallıq tayarlıqtın' ornın' basa almaydı. Bul tayarlıq o'ndiristegi jumısshınin' kvalifikatsiyanın anıqlaydı. Praktikada ko'riwge boladı, jumısshı qanday bilimge iye bolmasın, ol joqarı kvalifikatsiyag'a erisiw ushın jumıstın'

intensifikatsiyasına xızmet etetug'ın u'skenelerden na'tiyjeli paydalanıw kerek. Ha'r bir o'nimdi islewge ketetug'ın waqıt, jumısshın'ın o'ndiriste joqarı da'rejede etiwine baylanıslı boladı.

q. Sem'ya byudjeti, tutınıw byudjeti, jasaw minimumı ha'm tutınıw korzinası.

SHan'araqtın' da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın tekseriw shan'araqtın' materiallıq parawanlıg'ı da'rejesin ha'm og'an ha'r ayda beriletug'ın materiallıq ja'rdemge mu'tajlıgı da'rejesin bahalaw, sonın' menen birge bul ja'rdem mug'darın belgilew maqsetin'de o'tkiziledi.

O'zbekstan Respublikası Prezidentin'in' g'00n'-jıl a'.0w. G'g'00n'-jıl a'-avgusttan miynet haqı, pensiyalar, stipendiyalar ha'm sotsiallıq napaqalar mug'darın arttırıw xaqqındaG' g'ı Pa'rmanı qabıl etildi.

SHan'araqtın' da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın tekseriw ushın o'zin o'zi basqarıw organın'ın' aqsaqalı ta'repinen arnawlı komissiya du'ziledi ha'm komissiya quramına puxaralardıń o'zin o'zi basqarıwdın' usı organı jaylasqan aymaqta jasap turg'an, hu'rmetke sazawar bolg'an puxaralar, sonın' menen birge ma'mleket organların'ın' qay jerde jaylasıwına qaramastan jumıs penen ta'miynlew boyınsha bo'limler, salıq basqarması, finanslıq organlar wa'killeri kiritiledi. Komissiya ag'zaların'ın' quramı sanı tiykarınan w adamnan ibarat bolıwı mu'mkin.

Komissiya arza berilgennen son' eki ha'pte mu'ddet ishinde materiallıq ja'rdem sorap arza bergen shan'araqtın' jasaw jayına barıp, onın' da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın tekserip ko'redi ha'm raistın' minezlemesi menen materiallıq ja'rdem ta'miynlengen hallarda, onın' da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın tekseriw ulıwmalıq tiykarlarda a'melge asırıladı.

SHan'araq awhalın tekseriw waqtın'da komissiya ag'zaları arza bergen shaxs penen birme-bir so'ylesip shıg'adı ha'm komissiya ag'zaları arza iyesinen shan'araq da'ramatı ha'm mu'lkiy awhal tu'wrısında sorap shıg'ıwdan aldın puxaranın' salıq da'lalatnamasında ko'rsetilgen da'ramat haqqındag'ı mag'lıwmatlardı da tekseredi, bazı hallarda puxaralar ta'repinen salıq mug'darı ataylap buzıp aytilg'an bolsa materiallıq ja'rdem ta'miynlew haqqındag'ı arzaların qaytarıw mu'mkinligi tu'wrısında eskertiwleri za'ru'r.

Bunda arza iyesi bergen da'ramatları haqqındag'ı mag'lıwmatlar ha'r ta'repleme tekserilip ko'riliwı mu'mkinligin aytıp o'tiliwı za'ru'r. Da'ramatları ha'm shan'araq ag'zaları ha'qqındag'ı mag'lıwmatların kem ta'miynlengen shan'araqlar qatarına o'z shan'arag'ın qosıw maqsetin'de ataylap buzıp (kemeytirip yaki ko'beytirip) ko'rsetilgeni ma'lim bolıp qalsa, ol puxara za'ru'r da'rejedegi isenimdi jog'altıwı mu'mkin.

Materiallıq ja'rdem alıwg'a arza bergen shaxstın' shan'araq awhalı tekserilgende, shan'araq da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın'ın' da'lalatnaması Nızamda ko'rsetilgen formadag'ı arnawlı blankada ra'smiylestiriledi.

Da'lalatnamada to'mendegi mag'lıwmatlar sa'wlelenedi

-shan'araq quramı, onda tu'wısqan bolg'an ha'm birge ulıwma ruwızger ju'ritip, birge jasawshılardıń barlıg'ı~ bunda ba'rhulla da'ramat deregine iye bolmag'an, miynetke jaramlı shan'araq ag'zaları, bala w jasqa tolga'ng'a shekem onı bag'ıp atırg'an hayallar ha'm qy jasqa shekem bolg'an balalardıń sanı ayırıqsha ko'rsetiledi~

-shan'araq ag'zaların'ın' tekseriw ayınan aldın o'tken ayda alg'an da'ramatların'ın' mug'darı~

-shan'araqtın' mu'lkiy awhalın'ın' bahalanıwı~

-jer uchastqasın'ın' maydanı ha'm odan alınatug'ın da'ramatların'ın' bahalanıwı.

SHan'araq quramın esapqa alıw shan'araq ja'mi da'ramatın qalplestiriwde qatnaspag'an, yag'nıy g'a'rezsiz da'ramatqa iye bolmag'an miynetke jaramlı shaxslardı anıqlaw, sonın' menen birge ja'mi da'ramattın' shan'araq ag'zasına tu'wrı keletug'ın mug'darın anıqlap alıw maqsetin'de a'melge asırıladı.

Tekseriw da'lalatnamasında shan'araq ag'zaların'ın' sanı, yag'nıy birge jasap turg'an shaxslar sanı sa'wlelenedi. SHan'araqtın' is penen ba'nt bolmag'an, miynetke jaramlı ag'zaları ayırıqsha ko'rsetiledi. Is penen ba'nt bolmag'anlar qatarına qy jastan belgilengen pensiya jası (erkekler y0 jas, hayallar tt jas) na shekem bolg'an, ma'mleket, jeke yaki ja'ma'a't sektorında islemeytug'ın, usı mu'na'sebet penen g'a'rezsiz da'ramatqa iye bolmag'an shaxslar qosıladi. Bunda islemeytug'ınlar qatarına miynet birjasında belgilengen ta'rtipte dizimnen o'tken shaxslardı, sonın' menen birge w jasqa shekem bolg'an balalardı bag'ıp atırg'an analardı (bala tu'wılıwınan aldın ol islegen yaki islemegenine qaramastan) qosıp bolmaydı. Sonın' menen birge a'u' jasqa shekem bolg'an balalardıń sanı ayırıqsha alınadı.

Komissiya ag'zaları tekseriw o'tkizip atırg'anlarında shan'araq da'ramatın tekseriw ayınan aldın o'tken aydag'ı da'ramattın' ko'lemi esaplap shıg'ıladi. SHan'araqtın' ja'mi da'ramatlarına shan'araq ag'zaların'ın' miynet iskerligi na'tiyjesinde alatug'ın da'ramatı, pensiyalar, (a'u' jasqashekem balaları bolg'an shan'araqlarg'a to'lenetug'ın, bala g' jasqa shıqqansha analarg'a to'lnetug'ın) napaqalar ha'm basqa da'ramatlar kiredi.

Nızam boyınsha shan'araq ag'zaların'ın' da'ramatı tu'wrısındag'ı mag'lıwmattı arzashı aytıp beredi. Eger komissiya ag'zalarında shan'araq ag'zaları alatug'ın da'ramattın' haqiqiylyg'ı yaki tolıq bolıwı tu'wrısında gu'man payda bolıp qalsa, komissiya shan'araqtın' basqa ag'zalarınan olar alatug'ın da'ramat tu'wrısında sorawları yaki ma'lim qiling'an mag'lıwmatlardın' tu'wrılıg'ın tastıyıqlawshı hu'jjetlerdi talap qılıwları mu'mkin.

SHan'araq da'ramatı haqqındag'ı mag'lıwmatlardın' haqiqiylyg'ın tastıyıqlaw za'ru'riyatı payda bolıp qalsa, arzashın'ın' bir ha'pte mu'ddet ishinde o'zin o'zi basqarıw organı za'ru'r bolg'an shan'araq ag'zaların'ın' da'ramatın tastıyıqlawshı hu'jjetlerdi ko'rsetiwdi usınıs qılınıwı mu'mkin.

SHan'araqtın' mu'lkiy awhalın anıqlawda shan'araqtın' ku'ndelikli o'mir keshiriwı ushın za'ru'r bolmag'an qimmatbaha mu'liktin' shan'araqta barlıg'ı anıqlanıwı kerek. Bunday mu'liktin' barlıg'ı

materiallıq ja'rdemge dawa qılıp atırǵan shan'araqlardıń ko'pshiligi jetise almaytug'ın buyımlar bolıp (ma'selen, avtomobil, dala ha'wli, zeb-zıynat buyımları ha'm basqalardıń bolıwı), olar ulıwmalıq tutınıw tovarları emesligi tekseriw da'latnamasında ko'rsetip o'tiliwi za'ru'r.

Shan'araqtıń jer uchastqasınan paydalanıwdan alatug'ın da'ramatın anıqlawda, usı jayda jeke jer tarmaq xojalıǵınan paydalanıw ta'jiriybesinen kelip shıǵıw kerek- ma'selen, arzashınń shan'arag'ı menen qon'sı (bir ma'ha'lleden) bolǵan shan'araq a'0 sotix jerden orta esapta bir ayda belgilengen mug'dardag'ı da'ramat alıp atırǵan bolsa, bunda tolıq tiykar menen arza iyesi de tap usınday mug'dardag'ı jeke jer tarmaq xojalıǵınan belgilengen swmlik da'ramat alıp atır, dep shamalaw mu'mkin.

Usını na'zerde tutıw kerek, a'dette jer uchastqası bolǵan shan'araqlar onnan aqılǵa muwapıq paydalang'anlarında da'ramatın ko'p bo'legin aladı, qiling'an esap-kitaplarǵa qarag'anda, a'0 sotix jerden alinatug'ın da'ramat bir aydag'ı en' kem miynet haqı mug'darınan kem bolmag'an, da'ramatı respublikanın' bazı rayonlarında bolsa onnan da ko'birekti qurawı mu'mkin.

Komissiya tekseriwdi o'tkizgennen son' shan'araqqa materiallıq ja'rdem ko'rsetiw maqsetke muwapıqlıǵın ha'm onın' mug'darın belgilew tuwralı qarar qabıl qıladı. Komissıyanın' juwmaq sıpatında ra'smiylestirilgen qararı minezlemey bolıp, ol puxaralardıń jıyında ko'rip shıǵılıwı ha'm tastıyqlanıwı za'ru'r.

Materiallıq ja'rdem ta'miynlewdiń maqsetke muwapıqlıǵı haqqında qarardı qabıl qılıwda materiallıq awhaldı o'z qarjıları esabına g'a'rezsiz ra'wishte jaqsılaw imkanıyatı bolmag'an, kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa ja'rdem ko'rsetiw kerekligi esapqa alınıwı lazım.

Komissiya shan'araqlarǵa materiallıq ja'rdem beriwdiń maqsetke muwapıqlılıǵın belgilewde, bul ja'rdemdi belgilewdiń printsipleri ha'm kriteriyaları ha'mde mug'darın g'a'rezsiz anıqlawǵa, sonın' menen birge er jetpegen balaları ko'p bolǵan shan'araqlarǵa u'lken mug'dardag'ı materiallıq ja'rdem belgilewǵa haqlı.

Bunda tayınlang'an materiallıq ja'rdemdi esapqa alg'an halda, shan'araqtıń ja'mi da'ramatınń ha'r bir shan'araq ag'zasına tuwrı keletug'ın mug'darı respublikada belgilengen en' kem miynet haqının' mug'darın sho'lkemlestiriwi og'an jaqınraq bolıwı kerek.

Kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa materiallıq ja'rdem mug'darın belgilewde puxaralardıń o'zin o'zi basqarıw organlarınń esap betlerindegi qarjılar mug'darı (qaldıǵı) ha'm materiallıq ja'rdem sorap arza bergen shan'araqlar sanı kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa beriletug'ın materiallıq ja'rdemniń ja'mi mug'darı puxaralardıń o'zin o'zi basqarıw organlarınń arnawlı esap betindegi qaldıq jıyındısınan asıp ketpesligi ha'm usı shan'araqtıń materiallıq ja'rdemge mu'tajlık da'rejesine a'mel qılıw kerek.

Tayınlang'an materailıq ja'rdem pulnıń mug'darı ajratılǵan qarjı (arnawlı esap betine jazılǵan) mug'darınan asıp ketiwiniń aldın alıw ushın, bul ma'seleni puxaralar jıyında ko'rip shıǵıw ha'm qatan qarardı qabıl qılıwdan aldın shan'araqlarǵa beriliwi mu'mkin bolǵan materiallıq ja'rdem mug'darın esapqa alg'an halda durıslap belgileniwi kerek.

Qarjılardan maqsetke muwapıq paydalanıw ha'm arnawlı esap betindegi qaldıqtıń mug'darı u'stinen tekseriwdi komissiya ja'rdemshisi alıp baradı.

Puxaralardıń o'zin-o'zi basqarıw xatkeri komissıyanın' juwmaq boyınsha to'leniwge usınılg'an pul qarjıları summasınń jıynalg'an esabın ba'rqulla alıp barıwı kerek ha'm puxaralar jıyını qarar qabıl etkennen keyin a'melge asırıwı kerek ha'm bul haqqında o'zin o'zi basqarıw aqsaqalına informaciya berip barıwı kerek.

Komissiya materiallıq ja'rdemdi belgilewdi biykarlag'anda to'mendegi tiykarlardan kelip shıǵıwı kerek

-shan'araqta is penen ba'nt bolmag'an jumısqa jaramlı ag'zalardıń bar ekenligi (jumıssızlar ha'm w jasqa shekem bolǵan balalardı ta'rbiyalap atırǵan analardan bo'lek). Biykarlawda shan'araq jumıs penen ba'nt bolmag'an ag'zalardı paydalı miynetke jalp etiw esabınan g'a'rezsiz tu'rde o'z materiallıq awhalın jaqsılap alıwdıń ob'ektiv imkanıyatları bar ekenligin sebep qılıp keltiriw mu'mkin~

-ha'r bir shan'araq ag'zası tuwrı keletug'ın ja'mi da'ramat joqarı bolsa, ma'selen, shan'araqtıń ha'r bir ag'zasına tuwra keletug'ın ja'mi da'ramatı, usı o'zin o'zi basqarıw aymag'ında jasap atırǵan shan'araqlardıń ko'pshilik bo'limine qarag'anda joqarıraq bolsa~

-eger shan'araq ıxtıyarında bolǵan jeke ja'rdemshi xojalıq alıp barıwǵa mo'lisherlengen jer uchastqası arzashı ta'repinen u'nemsiz paydalanıp atırǵan bolsa.

Bunday jag'dayda arzashag'a jer uchastqası qosımsha da'ramat deregi ekenligin ha'm ol jerden bilip paydalansa, ol o'z materiallıq awhalın jaqsılap alıwı mu'mkinligine itibarın qaratuwı za'ru'r. Bunda jeke ja'rdemshi xojalıqtı alıp barıwǵa mo'lisherlengen jer uchastqasına iye bola turıp, onnan ob'ektiv sebeplerge ko're na'tiyjeli paydalana almaytug'ın shan'araqlar bar ekenligin na'zerde tutıw kerek

-a'dette bul o'z quramında jumısqa jaramlı ag'zaları joq shan'araqlar esaplanadı. Bul jag'dayda jeke ja'rdemshi xojalıq alıp barıwdan tutıwı mu'mkin bolǵan da'ramatı esapqa almasada boladı~

-eger o'z shan'arag'ın kem ta'miynlengenler qatarına qosıwǵa dawa qılıp atırǵan arzashı, ha'tte, ol onshelli joqarı bolmag'an ku'ndelik da'ramatların ko'rsetip, u'lken summada ka'rxana aksiyaları, avtomobil, qımbat bahalı elektr texnikası ha'm tag'ı basqaları bolsa, bul jag'dayda usı shan'araq kem ta'miynlengen shan'araqlardan ekenligi itimallıqtan uzaq esaplanadı. Sonın' ushın arzashıǵa onın' materiallıq ha'm mu'lkiy turmıs da'rejesi onshelli pa's emesligin mu'la'yimlilik penen tu'sindiriw lazım. Ma'selen ol avtomobilin satsa (eger bul avtomobil na'girannın' ku'n ko'riwine jarap turmag'an ha'm usıǵan

maslaspag'an bolsa) bul shan'araq uzaq waqıt dawamında jaqsı ku'n keshiriwi ushın u'lken mug'dardag'ı pul qarjılarına iye bolıwı mu'mkin.

Materiallıq ja'rdem beriwe qaytarılса, bul halda shan'araq da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın teksekiw da'lalatnamasında bunın' sebepleri ko'rsetiliwi kerek.

SHan'araq da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalın tekseriw da'lalatnaması shan'araqtın' materiallıq awhalın tekseriwe qatnasqan komissiyanın' ag'zaların' imzaları menen tastıyqlanadı.

Kem ta'miynlengen shan'araqlarg'a materiallıq ja'rdem tayarlaw yaki (biykarlaw) tuwrısında qarar qabıl qılıw ushın awıl ha'm ma'ha'lla puxaraların' jıyını shaqırıladı.

Ayırım hallarda puxaralar jıyının' shaqırıw imkaniyatı bolmasa, materiallıq ja'rdem tayarlaw yaki ma'seleni sheshiw ushın ko'sheler, turar joylar, awıl ma'ha'lleleri wa'killerinin' jıyını shaqırıladı. Puxaralar jıyını wa'kalatlı esaplanadı, qashan onda usı o'zin o'zi basqarıw organı aymag'ında jasap turg'an shaxslardıń yarımınan ko'bi qatnassa ha'mde puxaralar jıyının'da qatnasıw huqıqına iye bolsa (a'h jasqa jetkenler), wa'killer jıynalısı wa'killerinin' u'shten eki bo'leginen kem bolmag'an sanı qatnasıp atır'ın bolsa wa'killer jıynalısı wa'kalatlı esaplanadı (Puxaralardıń o'zin o'zi basqarıw organları haqqındag'ı nızamg'a muwapıq).

Puxaralar jıyını materiallıq ja'rdem sorap arzalar bergen shan'araqlar diziminin' qa'liplesiwine qarap, biraq keminde jıldın' ha'r shereginde bir marta shaqırıladı.

Eger puxaralardıń jıyının' o'tkizgenge shekem, shan'araqlardıń da'ramatı ha'm mu'lkiy awhalı belgilengen ta'rtipte tekserilgen ha'm komissiyanın' tiyisli juwmag'ı bolsa, puxaralar jıyının' ag'ımdag'ı ayda puxaralardıń tu'sken arızaların da ko'rip shıg'ıwı mu'mkin.

Materiallıq ja'rdem belgilew tuwrısında qarar qabıl qılıwdan aldın komissiyanın' juwmag'ı talıqlanıwı kerek ha'm onı puxaralar jıyının'ın' xatkeri oqıp beedi.

Komissiyanın' juwmag'ı tiykarında ha'r bir shan'araqqa materiallıq ja'rdem belgilew yaki (biykarlaw) ha'm mug'darın belgilew tuwrısında ayırıqsha qarar qabıl qılıwı lazıw ha'm jıyının' ayırıqsha yaki ulıwmalıq bayanlaması menen ra'smiylestirilwi kerek. Ulıwmalıq bayanlama ra'smiylestirilgende ha'r bir shan'araq boyınsha shıg'arıl'ın qarar bayannamanın' ayırıqsha bo'limi menen ra'smiylestirilip, onda dawıs beriw na'tiyjeleri ha'm qarar bo'limi ko'rsetiledi.

Materiallıq ja'rdem belgilew biykarlang'anda, bayanlamada bunın' sebepleri tolıq jazıp qoyıladı.

SHan'araqqa materiallıq ja'rdem belgilew yaki (biykarlaw) haqqındag'ı qarardı qabıl qılıw ushın jıyında qatnasqan puxaralar sanın'ın' ko'pshiligi dawıs bergen bolsa, ol qabıl etilgen esaplanadı. Qarar ashıq dawıs beriw jolı menen qabıl qılınadı.

Qısqa juwmaqlarlar

Tirek so'zler

Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 11. MIYNETKE HAQI TO'LEW SISTEMASI

1-leksiya, 2 saat

1. Miynet haqının' a'hmiyeti ha'm onın' qa'liplesiwı
2. Miynetke haqının' funktsiyaları ha'm sho'lkemlestiriwshilik printsipleri
3. Tarif sistemasının' ma'nisi ha'm elementleri

1. Miynet haqının' a'hmiyeti ha'm onın' qa'liplesiwı

Xızmet haqı bul jallanba jumıs ku'shinin' belgili xızmetti ornlag'anı ushın alatug'ın aqshalay tu'rdegi da'ramatı bolıp tabıladı.

Marksistlik ta'liymatta xızmet haqı jumıs ku'shi qunın'ın' aqshalay tu'rdegi sa'wleleniwı dep ko'rsetilgen bolsa, ha'zirgi zaman ekonomikalıq teoriyalarında ol miynetin' bahası retin'de alıp qaraladı. Xızmet haqını jumıs ku'shi qunın'ın' o'zgergen forması retin'de alıp qarawshı teoriyalarda, ol jumıs ku'shin ta'kirar o'ndiriw ushın za'ru'r bolg'an tirishilik qunların'ın' jıyındısı retin'de alıp qaraladı.

Al xızmet haqını miynetin' bahası dep pikir ju'rgiziwshi ta'liymatlarda bolsa, bazarda tovar sıpatında miynet satıladı degen ideyag'a tiykarlanadı.

Bul pikirlerdi analizley otırıp xızmet haqı boyınsha to'mendegi anıqlamanı keltiriwge boladı.

Xızmet haqı- bul jumıs ku'shinin' do'retilgen milliy o'nimnen islengen miynetin' mug'darı ha'm sapasına qaray alatug'ın u'lesi bolıp tabıladı.

Bazar ekonomikası jag'dayında xızmet haqı ka'rxananın' iskerliginin' na'tiyjesine miynet bazarında jumıs ku'shine bolg'an talap ha'm usınıstın' da'rejesine baylanıslı boladı.

Miynet haqı jumıs beriwshi menen jumısqa jallanıwshı ortasında du'zilgen kelisimge ko're belgilenedi.

O'zbekstan Respublikası Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jul g'.0w. Qq09 G'Miynetke haqı to'lewın' birden-bir tarif setqasın elede jetilistiriw haqqında G' g'ı qararında miynet haqlardı belgilewde bir qansha o'zgeshelikler kirgizilgenliginin' gu'wası bolamız.

Miynet haqı tiykarg'ı xızmet haqı, sıylıqlı xızmet haqı ha'm u'steme xızmet haqılardan turadı. Tiykarg'ı xızmet haqı belgilengen haqıt yamasa o'ndirilgen o'nim ushin to'lenetug'in bazalıq haqı esaplanadı.

Sıylıqlı xızmet haqı bolsa xızmetker jaqsı ko'rsetkishlerge eriskende, miynet o'nimliligin arttırg'anda yamasa o'nim sapasın jaqsılag'anda, zıyanlı jumıs tu'rleri menen ba'nt bolg'anda to'lenetug'in haqı bolıp tabıladı.

U'steme haqı bayram ku'nleri islegeni ushin yamasa normadan artıq islegen waqıt ushin to'lenedi.

Bulardan tısqarı komission to'lemlerde bolıp, ol birja brokerlerinin' xızmeti ushin beriletug'in haqı esaplanadı. Xızmet haqını qanday faktor tiykarında esaplanılıwına qaray otırıp, waqtına qaray ha'm isine qaray xızmet haqıg'a ajıratamız.

Islengen waqıttın' mug'darı ha'm sapasına qaray beriletug'in haqı waqtına qaray xızmet haqı dep ataladı. Misalı, saatına, ku'nine, ha'ptesine, ayına beriletug'in xızmet haqı.

Bunda saatlıq stavkanı islegen waqıttın' mug'darına ko'beytiw arqalı ha'ptelik, aylıq haqı mug'darın anıqlawg'a boladı. A'dette waqtına qaray xızmet haqı islengen miynetin' mug'darın anıq esapqa alıw mu'mkin bolmag'an jerlerde qollanılardı. Misalı, injener-texniklerge, mug'allimlerde, den-sawlıqtı saqlaw xızmetkerlerine xızmet haqının' usı tu'ri belgilenedi. Sebebi bul jerde o'nim ko'lemin yamasa islengen miynettiq mug'darın anıqlawdın' mu'mkinshiligi joq.

Waqtına qaray xızmet haqı a'sirese rawajlang'an industrial ma'mleketlerde ko'p qollanılardı. Sebebi bul ellerde o'ndiristin' texnikalıq u'skeneleniwi joqarı da'rejede bolıp, konveyerlik o'ndiristi dispetcherlik xızmetler arqalı basqarıp turıw mu'mkin. Xızmet haqının' bul tu'ri bizin' jag'dayımızda tiykarınan naq aqshalar ko'rinisinde beriledi. Rawajlang'an ellerde bolsa, ol chek kartochkalari arqalı da beriliwi mu'mkin.

O'ndirilgen o'nimnin' mug'darı ha'm sapasına qaray to'lenetug'in haqı islegen isine qaray xızmet haqı dep ataladı.

Isine qaray xızmet haqı tiykarınan materiallıq o'ndiris sferalarında qollanılardı. Sebebi bul tarawlarda o'ndirilgen o'nimnin' ha'm islengen miynetin' mug'darın tolıq esapqa alıwg'a boladı. Misalı, qurılısta neshe kvadrat metr turaq jay qurılğanın', diyxansılıqta neshe tonna o'nim jetistirilgenligin yamasa qazıp shıg'arıwshı sanaat tarawında neshe tonna ko'mir qazıp shıg'arılğanlıg'in anıq esapqa alıwg'a boladı.

Ha'zirgi waqıtta rawajlang'an ellerde xızmet haqı to'lewdir' traditsiyalıq sistemaları ornına jan'a formalari ju'zege kelmekte. Joqarı texnologiyag'a iye bolg'an tarawlarda xızmet haqı to'lewdir' individual tu'rlerinen de paydalanılmaqta. Xızmet haqını individual tu'rde to'lew ha'r bir islewshinin' qosqan u'lesin anıq esaplaw mu'mkinshiligin beredi ha'm bunda islengen jumıs ushin juwapkershilik da'rejeside joqarı boladı. Na'tiyjede xızmet haqı da'rejesi menen jumıs islewshinin' qanigelik sheberligi ortasında tig'iz baylanıs ju'zege keledi. Individual xızmet haqıda tiykarg'ı xızmet haqının' u'lesi azayıp, onın' esesine islengen jumıstın' anıq na'tiyjesine, sapasına baylanıslı tu'rde to'lenetug'in sıylıqlı xızmet haqının' mug'darı artıp baradı. Misalı, menedjerler xızmet haqı menen bir qatar da o'zinin' sheberligine baylanıslı joqarı da'rejede sıylıqlardı alıwg'a da erisedi.

Xalıq xojalıg'ının' ha'r qıylı tarawlarında ha'r qıylı formadag'ı xızmet haqı bolıwı menen birge olardıń da'rejelerini de ha'r tu'rli boladı. Misalı, AQSHtın' avtomobil' sanaatı tarawında ortasha saatlıq xızmet haqı a'u',a'g' dollardı qurasa, al qurılısta ol- qe,qw dollar, azıq-awqat sanaatında 9,a'g' dollar ha'm usaqlap satıw sawdasında y,qo dollardı quraydı.

Xızmet haqının' bunday ha'r qıylı bolıwı olardıń taraw o'zgesheliklerine, ha'r qıylı ka'siplik sheberlikti, bilim da'rejesin, juwapkershilik ha'm is ta'jiriyelerin talap etiwine baylanıslı boladı. Usı faktorlar menen birge jumıs ku'shine bolg'an talap ha'm usınıs da'rejesi de xızmet haqı mug'darına ayrıqsha ta'sir ko'rsetedi. Eger jumıs ku'shin usınıw og'an bolg'an talaptan joqarı bolsa, xızmet haqı to'menleydi. Sebebi bunday jag'dayda isbilermen ushin, arzan jumıs ku'shin tabıwdın' mu'mkinshiligi joqarı boladı. Jumıs ku'shin usınıw talapqa salıstırg'anda to'men bolsa xızmet haqı da'rejesi de joqarı boladı.

Xızmet haqı da'rejesindegi ayırmashılıqlar miynetin' qurılısınin' da'rejesine ha'm miynet islew jag'daylarına da baylanıslı boladı. Sebebi a'piwayı miynet penen quramalı miynet tu'rlerinde ha'r qıylı bilim da'rejesi talap etiliwi mu'mkin yamasa sarıplanatug'in aqıl miyneti menen fizikalıq miynet mug'darı ha'r tu'rli boladı. Aytayıq qarawıllıq xızmeti ushin qanigelik bilimi talap etilmeydi yamasa ko'p ku'sh ha'm energiyanı jumsaw sha'rt emes. Al menedjerlik, konstruktorlıq xızmetleri menen shug'ıllanıw ushin, yamasa vrach, oqıtıwshı sıyaqlı ka'siplerdi iyelew ushin qanigelik bilimleri talap etiledi. Ha'tte bir ka'sipte islewshilerdin' o'zleri de bilim da'rejesi ha'm qanigelik sheberligine qaray otırıp ha'r qıylı xızmet haqı da'rejesine iye bolıwı mu'mkin.

Adamlardıń den sawlıg'ına zıyanlı jumıs tu'ri menen ba'nt bolg'anlarg'a a'dette joqarı xızmet haqı to'lenedi. Bunday bolmag'anda olar xızmettin' bul tu'ri menen shug'ıllanbag'anda bolar edi (shaxterlar, radioaktiv nurlanıw qa'wpi bar jerlerde jumıs islewshiler, ximiyalıq zavodlarda islewshiler h.t.b.).

Ayrıqsha talant iyeleri de joqarı xızmet haqına iye boladı (belgili qosıqshılar, muzıkantlar, sport sheberleri h.t.b.).

Xızmet haqının' da'rejesi ha'r bir eldin' ekonomikalıq rawajlanıwına baylanısı da ha'r tu'rli boladı. Ha'zirgi waqıtta rawajlang'an ellerde xızmet haqı esabınan alıng'an da'ramatlardıń ulıwma da'ramatlardan u'lesi u0F-i0F ti quraydı. Xızmet haqının' bunday joqarı da'rejede bolıwı bul ma'mleketlerde sotsiallıq turaqlılıqtı ta'miyinlewdir' a'hmiyetli tiykarlarınan biri bolıp tabılardı. Misalı, Germaniyada saatlıq xızmet haqı da'rejesi e0,ee dollar bolsa, SHveytsariyada wi,oi, Bel'giyada wt,ti, Rossiyada q,qe dollardı quraydı.

Xızmet haqı belgilewde onın' en' kem da'rejesin (minimal) anıqlap alıw u'lken a'hmiyetke iye. Minimal xızmet haqı jumıs islewshinin' ku'n ko'risi ushin za'ru'r bolg'an tirishilik qunlarınin' summasına tiykarlanıp belgileniwi tiyis.

Ha'zirgi waqıtta O'zbekstan Respublikasında da bazar qatnasıqlarına o'tiwge baylanisli xızmet haqı to'lew sistemasında reformalar alıp barılmaqta. Reformalar barısında en' kem xızmet haqının' da'rejesin arttırıp barıwıg'a da itibar qaratılıp atır.

2. Miynetke haqının' funksiyaları ha'm sho'lkemlestirihshilik printsipleri

Jumis beriwshiler menen jumısqa jallawshılar ortasında payda bolatug'ın qatnasıqlar miynet qatnasıqları dep ataladı.

O'zbekstan Respublikasının' Miynet kodeksinin' I-statıyasına muwapıq O'zbekstan Respublikasında miynet qatnasıqları miynet haqqındag'ı nızam hu'jjetleri, ja'ma'a't kelisimleri, sonday-aq ja'ma'a't sha'rtnamaları ha'm basqa da normativ hu'jjetler menen ta'rtipke salınadı.

Miynet qatnasıqlarının' sub'ektleri bolıp miynet islew jasındag'ı ha'm jumıs beriwshi menen o'z-ara sha'rtnama du'zgen puqaralar esaplanadı.

Miynet qatnasıqlarının' sub'ektleri bolıp jumıs beriwshinin' o'zi, jumıs beriwshilerdin' wa'killik organları, miynet ja'ma'a'tleri, sonday-aq sırt el puqaraları ha'm puqaralıg'ı bolmag'an shaxslar da esaplanadı. Miynet qatnasıqların belgilep beriwshi miynet sha'rtnamaları eki ta'reptin' o'z-ara kelisimi tiykarında belgilenedi. Eger nızamda basqa jag'daylar ko'rsetilmegen bolsa, ol bir ta'repleme o'zgeriliwi mu'mkin emes.

O'zbekstan Respublikası Miynet Kodeksinin' wq-statıyasına muwapıq miynet sha'rtnamasında ta'replerdin' kelisimi menen to'mendegiler belgilenedi:

- jumıs ornı;
- islewshinin' xızmet wazıypası-qa'nigeligı, ol isleytug'ın lawazımı;
- jumıstın' baslanıw ku'ni;
- miynet sha'rtnaması belgili mu'ddetke du'zilgende onın' a'mel qılıw mu'ddeti;
- xızmet haqı mug'darı ha'm miynettin' basqa sha'rtleri.

Sonday-aq sha'rtnamada normadan artıq orınlang'an jumıslar ushın stavka, dem alıs ku'nleri ha'm ta'nepisler, kompensatsiya to'lemleri, miynet sha'rtnamasın du'ziwshi eki ta'reptin' de huqıq ha'm minnetleri belgilep ko'rsetiledi.

Eger miynet sha'rtnamasında yamasa basqa da nızam ha'm normativ hu'jjetlerde ko'rsetilgen. SHA'rtler orınlanbasa ta'repler ortasında kelispewshilikler payda boladı ha'm ol miynet konfliktleri dep ataladı. Ayırım jag'dayda bunday o'z-ara kelispewshilikler na'tiyjesinde is tarawlar da bolıp turadı. Miynet qatnasıqların retlestiriwde ha'm miynet konfliktlerinin' aldın alıwda ka'siplik awqamları ayırıqsha roldi atqaradı. Ka'siplik awqamlar tiykarınan islewshilerdin' ma'plerin qorg'awshı sho'lkem bolıp tabıladı. Ol islewshiler ushın qolaylı miynet jag'dayların jaratıp beriw, olardın' xızmet haqıların arttırıw, islewshilerdin' huqıqlarının' kemsitiliwinin' aldın alıw, jumıssızlıqqa qarsı ja'miyetlik qorg'aw ilajları menen baylanisli bolg'an ma'selelerdi sheship beriwde qatnasadı.

Ka'siplik awqamlar ekonomikalıq ma'selelerdi sheship beriw menen birge, o'z ma'mleketin'in' siyasiy turmısına da aralasadı. Buring'ı sovetlik du'zimdegi ka'siplik awqamlar ko'pshilik jag'daylarda islewshilerdin' ekonomikalıq ma'selelerine aralasadı. Olar tek g'ana bir qatar sotsiallıq ma'selelerdi sheshiwde g'ana qatnasıp otırdı. Ka'siplik awqam sisteması arqalı dem alıw u'yerine, emlew oraylarına jen'illikli jollamalar berildi ha'm mu'tajlerge materiallıq ja'rdemler ajratıldı. Ha'zirgi waqıtta da ayırım mekeme ha'm ka'rxanalardın' ka'siplik awqamları tek usı ma'seleler u'yinde shug'ıllanıw menen sheklenedi. Jeke ka'rxanalarda bolsa bunday ka'siplik awqamlarının' o'zi de joq. Ekonomikada ka'siplik awqamlar ha'reketin'in' to'mendegi u'sh modelin ajratıp ko'rsetiwge boladı:

1. Jumıs ku'shine bolg'an talaptı arttırıw modeli.
2. Jumıs ku'shi usınısın qısqartıw modeli.
3. Tikkeley xızmet haqıg'a ta'sir ko'rsetiw mexanizmi.

Birinshi tu'rdegi model' jumıs ku'shine bolg'an talaptı ko'teriw arqalı xızmet haqı da'rejesin arttırıwdı ko'zde tutadı.

Ka'siplik awqamları jumıs ku'shine bolg'an talaptı arttırıwıg'a miynet o'nimliligın arttırıw, o'ndirilgen o'nim yamasa xızmetler sapasın jaqsılaw, miynet resurslarının' sapasın ko'teriw arqalı erisedi. Biraq a'melde bug'an erisiw qıyın, bunın' ushın ja'miyette qolaylı sotsiallıq ha'm sheriklik jag'dayları bolıwı kerek. Mısal retin'de YApon jumısshıların alıwıg'a boladı. Olar o'zlerinin' firmasının' wu'llep-jasnawı ha'm onın' abırayının' ko'teriliwi ushın ko'p na'rselerdi erkin tu'rde ha'm biypul isleydi, jumıstan tısqarı waqıyalarda o'nim sapasın arttırıw jolları u'stin'de pikir alısadı.

Ekinshi model' jumıs ku'shin usınıwdı qısqartıw arqalı xızmet haqın arttırıwıg'a qaratılğ'an. Bunda jumıs ku'shin qısqartıwıg'a jas o'spirimler miynetinen paydalanıwdı qısqartıw, jumıs ha'ptesin qısqartıw, pensiyag'a o'z mu'ddetin'de shıg'ıwdı qollap-quwatlaw arqalı erisedi. Bunnan tısqarı joqarı qa'nigeli miynetti shekler qoyıw, bunın' ushın uzaq mu'ddetli oqıtıwdan (tiyisli qa'nigelik boyınsha) paydalanıw, qa'nigelik litsenziyaların beriwdi sheklew ha'm og'an talaptı ku'sheytiw usıllarınan da paydalanılıwı mu'mkin.

U'shinshi model' boyınsha xızmet haqın arttırıwıg'a tikkeley ka'siplik awqamlarının' ta'siri arqalı erisiledi. Bunday ta'sirdi tarawlıq, ulıwma milliy tu'rdegi ashıq ka'siplik awqamları ko'rsetiwı mu'mkin. Olar massalıq is taslawlar arqalı ka'rxanalardı o'z-ara kelisimgе keliwge, xızmet haqı da'rejesin arttırıwıg'a yamasa miynet islew ushın qolaylı jag'daylardı jaratıwıg'a ma'jbu'r etedi. Bul modelde de xızmet haqın arttırıw ba'ntlikti qısqartıw esabınan alıp barıladı. Bul jerden ka'siplik awqamlar ha'reketin'in' qarama-qarsılıqlı tendentsiyag'a iye ekenligin

ko'riwimizge boladı. Sebebi bir ta'repten xızmet haqının' artıwı, ekinshi ta'repten jumıssızlıqtın' ko'beyiwine ta'sir ko'rsetedi.

Ha'zirgi waqıtta miynet qatnasıqların retlestiriwde ka'siplik awqamları menen birge, ma'mlekette ayırıqsha roldi atqaradı. Ma'mleket miynet qatnasıqlarının' barlıq ta'replerin o'z ishine alıwshı nızamlardı qabıl etiw arqalı xalıq xojalıg'ının' barlıq sektorlarında onın' retlestiriwın ta'miynleydi. Bunday ja'miyetlik da'stu'rleri de ayırıqsha orındı iyeleydi.

Miynet haqı jumısshılardı sıyılıqlawdın' bir forması bolıp, ol ka'rxana jumısshıların xoshametlewdir a'hmiyetli ko'rinisi bolıp tabıladı. Batıstın' sanaatı rawajlang'an ma'mleketlerinde G'Miynet haqıG' ha'm G'aylıqG' tu'sinikleri kiritilgen. G'Miynet haqıG' degende fizikalıq jumıstı orınlawshılardıń miynetin' xoshametlew tu'sindiriledi. Bul ha'r eki misal sotsiallıq sha'rt-sha'rayatlardıń ken'eyiwi menen jaqınlasıp tursa da, bir-birinen ayırılıp turadı. Miynet haqı qısqa mu'ddet penen sheklense (a' ku'n, a' saat) ha'm onın' da'rejesi ka'siplik awqam sho'lkemi menen jumıs beriwshi ortasındaǵı kelisim tiykarında belgilense, al G'aylıqG' uzaq mu'ddetke (a' ay, a' jıl) tiykarlanıp, onın' mug'darı jekpe jek halda kelisiledi.

Miynetke jaramsızlıq napaqaları, pensiyalar, pul to'lenetug'ın dem alıslar, ka'rxana transportınan paydalanıw ha'm basqa qosımsha mu'mkinshilikler, sonday-aq firma da'ramatına sheriklik ha'm tag'ı basqalar da xoshametlewge kiredi.

Ka'rxanadag'ı miynet haqının' ulıwma da'rejesi to'mendegi tiykarǵı faktorlarg'a baylanıshıU'

- ka'rxananın' xojalıq ju'rgiziw na'tiyjelerine, payda alıw da'rejesine;
- ka'rxananın' xızmetkerler menen islesiw siyasatına;
- regiondag'ı, rayondag'ı ma'lim qa'nigelikke iye bolg'an jumısshılar ortasındaǵı jumıssızlar da'rejesine;
- ka'siplik awqam sho'lkemleri, konkurentler ha'm hu'kimet ta'sirine;
- ka'rxananın' ja'miyet penen qatnasıqları tarawında alıp barılıp atırg'an siyasatına h.t.b.

Ka'rxana da miynetke haqı to'lewdir ratsional sho'lkemlestiriliwi, jumısshılardıń xızmetin' xoshametleydi, miynet bazarında konkurensiyag'a shıdamlılıqtı, o'nimnin' da'ramatlılıǵın ha'm rentabellikti ta'miynleydi.

O'zbekstan Respublikasında xızmet ko'rsetip atırg'an ka'rxanalardıń ko'pshiliginde miynet haqı to'lew to'mendegi printsiplerge tiykarlanadıU'

- jumıstın' sapası ha'm mug'darına qaray haqı to'lew;
- islewshinin' ta'jriybesine, jumıs sharayatına, ka'rxananın' qaysı tarmaqqa tiyisli ekenligine baylanıshı halda miynet haqını differentsiyalaw;
- real miynet haqını izbe-iz joqarılalıp barıw, yag'ni nominal miynet haqı mug'darı o'siw tezliginin' inflyasiyadan aldında barıwı;
- miynet o'nimdarlıǵının' o'siw tezliginin' ortasha miynet haqının' o'siw tezliginen aldında barıwı.

q. Tarif sistemasının' ma'nisi ha'm elementleri

Tuwrıdan-tuwrı ka'rxananın' o'zinde miynet haqı to'lewdir sho'lkemlestiriliwi to'mendegi tiykarǵı elementlerden ibaratU'

- miynet haqı fondının' qa'liplesiwı;
- miynetti normalastırıw;
- tarif sistemasın belgilew;
- miynet haqı sistemasın ha'm formasın belgilew.

Miynet haqı fondı finanslıq qarjı deregi bolıp, miynet haqı to'lew ha'm sotsiallıq xarakterdegi to'lemlerdi to'lewge sarplanadı.

Miynetti normalastırıw jumıs sapasın ha'm islewshinin' ka'rxana xızmetin'in' ulıwma na'tiyjelerine qosıp atırg'an u'lesi esabınan alınıwına mu'mkinshilik jaratadı.

Tarif sisteması arqalı miynettin' quramalılıǵın ha'm orınlaw sha'rtlerin esapqa alg'an jag'dayda tu'rli miynettin' ko'rinisi o'lishenedi. Tarif sisteması to'mendegi tiykarǵı elementlerden ibaratU'

Tarif setqaları-ka'rxanag'a tiyisli bolg'an tarmaq ha'm miynet razryadların esapqa alg'an jag'day da miynetke haqı to'lewdi differentsiyalawdı belgileydi;

Tarif stavkaları - waqıt birligi (ku'n, saat) ishinde orınlang'an a'piwi islewshige (a'shi razryadlı) to'lenetug'ın miynet haqının' absalyut o'lishemin belgileydi;

Miynet haqının' regionlıq koeffitsientleri ta'biyiy klimatlıq sharayatlarında (regionlarda) turmıs keshiriw ayırmashılıqların kompensatsiyalaydı;

Tarif stavkalarına qosımsha to'lemler ha'm qosımsha jumıstı orınlaw, xızmet ko'rsetiwdir ken'eyiwi, jumıstan keyingi waqıtlarda islew, dem alıs ha'm bayram ku'nleri, ekinshi ha'm u'shinshi smenalarda islegenligi ushın u'steme to'lemner ha'm basqalar kiredi.

Miynetke haqı to'lew sisteması ha'm formaları miynet haqı mug'darı menen miynettin' sapası ha'm mug'darı ortasındaǵı baylanıstı belgileydi ha'm ka'rxanada o'ndiristin' sho'lkemlestiriliwi sharayatlardı, miynet na'tiyjelerine baylanıshı halda haqı to'lew sostavın ornatadı.

2-lektsiya, 2 saat

1. Miynet haqı tu'rlerin xarakterlew
2. Tiykarg'ı ha'm qosımsha miynet haqı
3. Miynet haqı to'lewdirin' a'piwayı sistemasi.

1 Miynet haqı tu'rlerin xarakterlew

Miynet haqı haqqında aytilg'anda onın' nominal ha'm real mug'darların bir-birinen ajırata bilw za'ru'r.

Nominal xızmet haqı-bul jumıs ku'shinin' belgili bir jumıstı orınlang'anı ushın alıwı mu'mkin bolg'an xızmet haqısının' absolyut mug'darı esaplanadı. Biraq nominal xızmet haqının' da'rejesine qaray otırıp xalıqtın' turmıs da'rejesi haqqında tolıq juwmaq shıg'arıwıg'a bolmaydı. Sebebi ha'r qanday islewshi ushın alatug'ın xızmet haqısının' absolyut mug'darı emes, al sol xızmet haqıg'a qansha mug'darda tovar ha'm xızmetler satıp alıwı a'hmiyetli bolıp tabıladı. Bunı real xızmet haqı da'rejesi belgilep beredi. Real xızmet haqı dep islewshinin' nominal xızmet haqısına alıwı mu'mkin bolg'an tutınıw huqıqlarının' jıyındısına aytamız. Basqasha aytqanda real xızmet haqı nominal xızmet haqının' satıp alıwshılıq uqıplılıg'ın ko'rsetedi. Jumıs ku'shi ushın belgilengen nominal xızmet haqıdan salıqlar ha'm ha'r qıylı to'lemeler to'lewi tiyis.

Usıdan qalg'an mug'darg'a qansha tovar xızmetlerdi satıp alıwına qaray otırıp, real xızmet haqını anıqlaymız. Eger islewshinin' alıwı mu'mkin bolg'an tovar ha'm xızmetlerinin' mug'darı artıp barsa yamasa ol aldın'g'ıg'a salıstırğ'anda ko'birek qunlardı satıp alıw mu'mkinshiligine iye bolsa, real xızmet haqı o'sti degen juwmaq shıg'arıwıg'a boladı. Real xızmet haqının' da'rejesine bazar bir qatar faktorlar ta'sir ko'rsetedi. En' da'slep ol nominal xızmet haqının' mug'darına baylanıslı. Sebebi real xızmet haqı arqalı nominal xızmet haqının' satıp alıwshılıq uqıplılıg'ı belgilengenlikten, nominal xızmet haqı artsa, real xızmet haqı da ko'beyiwi tiyis. Biraq ha'r qanday jag'dayda da nominal xızmet haqının' ko'beyiwi real xızmet haqı da'rejesinin' o'siwine alıp keledi degen juwmaq shıg'arıwı naduris bolar edi. Sebebi nominal xızmet haqının' o'siwi menen tovar ha'm xızmetler bahası da o'sip baradı. Eger tutınıw buyımlarına belgilengen bahalardıń o'siwi nominal xızmet haqının' o'siwine salıstırğ'anda joqarılaw bolsa, nominal haqının' artıwına qaramastan real xızmet haqı da'rejesi to'menleydi. Bunday jag'daydın' ju'zege keliwin Rossiya misalında ko'riwge boladı. Bazar qatnasıqlarına o'tiw jag'dayında, anıg'ırag'ı qooq-qooi jıllar aralıg'ında bul ma'mlekette nominal xızmet haqı o'zlerinin' pul birligi boyınsha qy0 esege shekem o'sti. Biraq tutınıw buyımlarına bahalardıń ko'teriliwi na'tiyjesinde bul jıllar aralıg'ında real xızmet haqı da'rejesi w ese to'menledi.

O'zbekstan Respublikasında bolsa nominal xızmet haqının' ortasha da'rejesi w000 jılda qooo jılğ'a salıstırğ'anda qri,u protsentke artqan.

Demek real xızmet haqı da'rejesi nominal xızmet haqıg'a tuwrı ha'm bahalarg'a keri ta'rtipte o'zgerip turadı. Bul baylanıslılıqtı formula arqalı to'mendegishe ko'rsetiwge boladı:

$$V = \frac{W}{P}$$

Bul jerde V- real xızmet haqı;

W- nominal xızmet haqı;;

P- tutınıw buyımları ha'm xızmetlerge belgilengen baha

Real xızmet haqı da'rejesine inflyatsiya, jumıssızlıq da'rejesi, ekonomikalıq krizisler sıyaqlı faktorlarda ta'sir ko'rsetedi.

Inflyatsiya da'rejesinin' artıp barıwı real xızmet haqıg'a keri ta'sir ko'rsetedi. Sebebi inflyatsiyanın' ko'terilip barıwı aqshanın' qunsızlanıwın an'latadı ha'm usıg'an sa'ykes nominal xızmet haqının' satıp alıw uqıplılıg'ı da to'menleydi. Jumıssızlıqtın' o'siwi aqshalay tu'rdegi to'lenetug'ın aqsha massasının' qısqarıwına alıp keledi ha'm ol real xızmet haqıg'a keri ta'sir tiyigizedi. Ekonomikalıq tsikllı rawajlanıwının' ha'r qıylı basqıshlarında da real xızmet haqı da'rejesi o'zgerip turadı.

Ulıwma alg'anda real xızmet haqı xalıqtın' turmıs da'rejesin onın' materiallıq jag'dayın sa'wlelendiriwshi tiykarg'ı ko'rsetkishlerden bolıp, onın' da'rejesi sol ma'mlekettin' rawajlanıw jag'dayınan da'rek beredi. Sonlıqtanda ha'r qanday eldin' ma'mleketlik siyasatında real xızmet haqı da'rejesin arttırıwıg'a qaratılğ'an ilajlar tiykarg'ı orındı iyeleydi.

Ko'pshilik ka'rxanalarda miynetke haqı to'lew saatpay ha'm jumıspay formaları qollanıladı.

Miynetke haqı to'lewdirin' saatpay formasında xızmetkerlerge ka'rxanada haqıyqatında belgilep qoyılğ'an waqıt ishinde isleginin'e qaray oklad boyınsha yaki belgilengen tarif stavkası boyınsha haqı to'lenedi. Bul formada haqı to'lew mexanizmi islewshilerdin' o'z ta'jiriybesin joqarılatıwın xoshametleydi ha'm miynet ta'rtibin bekkemleydi.

Miynetke haqı to'lewdirin' saatpay forması a'dettegidey to'mendegi jag'daylarda qollanıladıU'

- o'nim o'ndiriw ko'leminin' artıwı;

- saatpay miynet haqı to'lew ushın za'ru'r bolg'an o'nim o'ndiriwdin' mug'dar ko'rsetkishleri bolmag'anda.

Saatpay haqı to'lew forması ushın miynet haqının' eki tiykarg'ı sistemasi qollanıladı.

Birinshiden, a'piwayı saatpay, ekinshisi, sıylıqlı-saatpay miynet haqı bolıp esaplanadı.

Birinshiden, ma'lim bir waqıt ishinde islewshige to'lenetug'ın miynet haqı to'mendegishe anıqlanadıU'

$$Z_{\text{Ppp}} = M \times T$$

Bul jerde, M- razryadqa sa'ykes keliwshi saatlıq (ku'nlik) tarif stavkası, sum;

T- haqıyqıy islengen waqıt, saat (ku'n).

Sıylıqlı-saatpay miynet haqı to'lew sistemasında miynetke haqı to'lew formulası to'mendegisheU'

$$R + K \times P$$

$$Z_{\text{Ppp}} = M \times T (a' + \frac{\text{-----}}{a'00})$$

Bul jerde, r-belgilengen ko'rsetkishlerdi orınlag'anı ushın tarif stavkasına qaray sıylıq mug'darı;

K- belgilengen ko'rsetkishlerdi sıylıqlaw sha'rtlerin ha'r bir artıqsha orınlag'an protsenti ushın sıylıq mug'darı;

P- belgilengen ko'rsetkishlerdi ha'm sıylıqlaw sha'rtlerin artıg'ı menen orınlag'anlıq protsenti.

Miynetke haqı to'lew din' jumıspay formasında islewshilerge miynet haqı aldın belgilep qoyıl'gan rastsenkalar boyınsha ha'r bir orınlag'an jumıs birligi yaki shıg'arıl'gan o'nim ushın to'lenedi.

Miynet haqı to'lew din' bul forması aldın jumıstın' mug'dar ha'm ko'lem lerinin' jaqsılanıwına ta'sir ko'rsetedi.

2. Tiykarg'ı ha'm qosımsha miynet haqı

3. Miynet haqı to'lew din' a'piwayı sisteması.

Tema 12. MIYNET O'NIMDARLIG'IU' FAKTORLAR HA'M REZERVLER

1-lektsiya 2 saat

1. Miynet o'nimdarlig'ı ha'm miynet na'tiyjeliligi haqqında tu'sinik

2. Miynet o'nimdarlig'ında ilimiy-texnikalıq progresstin' roli, onı arttırıwdın' sotsiallıq-ekonomikalıq a'hmiyeti

3. Miynet o'nimdarlig'in anıqlaw usılları ha'm olardıń abzallıqları

1. Miynet o'nimdarlig'ı ha'm miynet na'tiyjeliligi haqqında tu'sinik

Miynet o'nimdarlig'inın' arttırıw boyınsha a'meliy jumıslar ekanomikalıq ilimler sonın' ishinde miynet ekanomikası ha'm sotsiologiası pa'ninin' teoriyalıq islerine tuwra keledi, O'zbekstan Respublikasının' G'Xalıqtı jumıs penen ta'miynlew haqqındaG' g'ı nızamı, Miynet Kodeksinde keltirip o'tilgenindey talaplar'g'a u'lken dıqqat awdarıw tiyis.

Usıg'an baylanışlı o'ndiriste miynet o'ndirisinin' o'nimdarlig'inın' tiykarg'ı ma'nisin bildiriwshi tu'sinikti anıqlap alıw tiyis. Bul jerde adamlardıń belgili bir maqsetke bag'darlang'an paydalı jumısının' ja'nede belgili da'rejedegi o'ndiris na'tiyjeliginen erisiw bag'darındag'ı miynet haqqında so'z ju'ritilgen. Belgili waqıt aralıg'ında adamlardıń o'ndiris babındag'ı jumıs na'tiyjeligi, miynet ondag'ı tsinigin keltirip shıg'aradı. Miynet protsessi barlıq waqıtta belgili waqıt birliginde bolıp o'tedi. Ol jumıs waqtın'da sarplang'an miynetin' o'lishemi bolıp tabıladi. Al miynet protsessinin' na'tiyjesi bolıp usı protsess dawamında payda etilgen anaw yamasa minaw da'rejedegi o'nim sanı bolıp tabıladi. Qanday da bir miynet protsessinin' jumıs waqtın'ın' sarplanıwının' na'tiyjeli anıqlanıwı ushın usı protsessin' jumıs waqtın'ın' sarplanıwı menen tayarlang'an o'nimdi salıstırıw menen anıqlanadı. A'ne usı waqıt ishinde tayarlang'an o'nim sanı miynet o'nimdarlig'inın' ko'rsetkishi bolıp esaplanadı. Jumıs waqtın'ın' sarplanıwı ha'm o'ndiristegi o'nimnin' sanı arasındag'ı salıstırmalıqtın' o'zgeriwi miynet o'nimniinin' ha'reketin' belgileydi. Solay etip miynet o'nimdarlig'ı belgili da'rejede o'nim sanı az jumıs waqıt ishinde o'ndirilse joqarlaydı, al usı o'nim sanın'ın' ko'p waqıt birligi ishinde tayarlansa miynet o'nimdarlig'ı to'menleydi.

Solay etip ekonomikadag'ı o'siw protsessinin' miynet o'nimdarlig'inın' sapasına, ekanomikadag'ı jumıs waqtına, sonın' mnen birge o'nimdi bir waqıtta islep shıg'arıwına baylanışlı. Jumsalg'an jumıs waqtı o'nimnin' sapasına, og'an jumsalg'an waqtına ha'm jumıs waqtın'dag'ı o'zgerislerge baylanışlı bolıp esaplanadı.

Miynet o'nimdarlig'inın' ku'shi ha'm miynet o'nimdarlig'ı arasındag'ı o'z-ara qatnası ha'm ayırmashılıqlarıU' miynet (o'nimdarlig'ı) o'ndirisinin' ku'shi u'lken patentsiyallıq mu'mkinshiliklerge iye ha'm o'nimdi qayta islep shıg'ıw mu'mkinshiligin beredi. Al miynet o'nimdarlig'ı bolsa o'nimdi islep shıg'arıwdın' joqarı da'rejsine jetiw ilajları ko'setilgen islep shıg'arıwda paydalanıladı.

Usınday shegaralang'an tu'siniklerU' miynet o'ndirisinin' ku'shi ha'm miynet o'nimdarlig'ı tiykarınan miynet o'nimdarlig'inın' joqarlawına mu'mkinshilik beredi. Bul ko'binese miynet o'nimdarlig'inın' faktorlarına na'tiyjeli paydalanıw ha'm miynet o'nimdarlig'inın' joqarlatıw usılına baylanışlı bolıp keledi. Sonda miynetin' ha'reketine, menshikke baylanışlı. Miynet ha'reketi tu'sinigi astında miynet protsessindegi o'ndirisi yag'niy adamlardıń fizikalıq ha'm nervlik energiyasının' belgili bir waqıt ishinde jumsalıwı tu'siniledi. Bul adamnıń o'mirlik ku'shi belgili bir waqıtta az yamasa ko'p jumsalıwı mu'mkin ha'm ol ha'r tu'rli sharayatlarda bolıwı itimal.

Miynet o'nimdarlig'ı tu'sinigi bizge materiallıq o'ndiriske qansha miynet sarplang'anlıg'ın biliwge ja'rdem beredi, al miynet hareketi tu'sinigin bolsa belgilengen waqıt ishinde qansha ha'reket jumsalatug'inlig'ın biliwge boladı. Miynet ha'reketin' miynet protsessindegi fizikalıq funktsiyası menen almastırıw'g'a bolmaydı.

Miynet-bul sho'lkemdegı adamlardıń jumısqa jumsalg'an ha'r tu'rli formadag'ı ku'shi bolıp esaplanadı ham miynetni bo'listiriw ondag'ı adamlardıń o'z-ara qarım-qatnasında tu'siniledi.

Miynettegi protsesindegi o'zgnrisler tiykarinan miynet o'nimdarlig'inin' joqarilawı na'tiyjesinde payda boladı. Ol awır, yag'nıy qıyın qarım-qatnastı belgilep beretug'in xarakterge iye bolıp miynet protsesindegi elementler menen o'z-ara baylanısta boladı.

Usının' na'tiyjesinde miynet o'nimdarlig'inin' individualıg'ı menen miynet o'nimdarlig'inin' ja'miyetlik ko'rinisi arasında tu'rli tu'sinikler payda boladı. Miynet o'nimdarlig'ı negizinde tiykarinan tiri miynettin' ha'reketi tu'siniledi. Miynet o'nimdarlig'inin' individualıg'inin' o'siwi miynettin' xarakterleniwindegi o'nimnin' o'ndiriliwine baylanıslı. Negizinen ja'miyetlik miynet o'nimdarlig'inin' o'siwi degende-haqıyqıy ekonomikadag'ı is ha'reketler ha'm ja'miyetlik miynet tu'sinigin bildiredi. Ja'miyettegi miynet o'nimdarlig'ı ja'miyettin' milliy tabısına xızmet etedi.

Solay etip ja'miyettegi miynet o'nimdarlig'ı o'ndiristin' ha'reketi yamasa na'tiyjesi menen xarakterlenedi.

g'. Miynet o'nimdarlig'ında ilimiy-texnikalıq progresstin' roli, onı arttırıwdın' sotsiallıq-ekonomikalıq a'hmiyeti

O'ndiristin' texnikalıq da'rejesi dep o'ndiristin' materiallıq texnikalıq bazasın sonday- aq o'ndirilip atırg'an o'nimnin' da'rejesinin' qanshelli ekenligin, o'z gezeginde injener-texnik xızmetkerlerdin' ha'm rabochiyıldın' miynetlerinin' na'tiyjeliligini ha'm ilimiy texnikalıq potentsiyaldın' talapqa juwap beriwı menen anıqlanatug'in esaplı ko'rsetkishlerine aytıladı. Ilim ha'm o'ndiris arasında integratsiya bolıp o'tiwi tiyis. Egerde o'ndiris joqarı da'rejede sho'lkemlestirilgen bolsa, onda onın' texnikalıq da'rejeside joqarı boladı. O'nim tayarlaw o'ndirisitin' texnikalıq da'rejeside sonshelli joqarı boladı.

Demek texnikalıq da'reje qa'ddi sho'lkemlestiriwshilik qa'ddi menen tig'ız baylanısta degen so'z. Texnikalıq ha'm sho'lkemlestiriwshilik ahwallar kollektivtin' sotsiallıq rawajlanıwın belgilep beriw za'ru'rigin keltirip shıg'aradı.

Sotsiallıq rawajlanıw-anaw yamasa mınaw kollektivtin', islewshilerdin', xalıqtın' ku'ndelikli turmistag'ı ma'deniy ha'm materiallıq talaplarǵa qanaatlanıw da'rejesi bolıp tabıladı.

Texnikalıq ha'm sho'lkemlestiriwshilik da'reje qa'legen ka'rxana, taraw yamasa xojalıqtın' ekonomikalıq ahwallnıń tiykarın keltirip shıg'aradı. Ilim ha'm texnikanın' rawajlanıwı derlik barlıq ahwaldın'-texnikalıq ekonomikalıq, sho'lkemlestiriwshilik ha'm sotsiallıq da'rejelerdin' rawajlanıwına o'z ta'sirin tiygizedi.

O'ndiristin' texnikalıq sho'lkemlestiriwshilik, ekonomikalıq, sotsiallıq da'rejelerin anıqlaw ushın bes bag'dardag'ı o'lshew ob'ektlerin qabıl etiwge boladıU'

birinshiden-miynetti mexanizatsiyalaw ha'm avtomatlastırıw;

ekinshiden-miynettin' elektr menen qurallandırılıw da'rejesi;

u'shinshiden-o'ndiristi qa'nigelestiriw;

to'rtinshiden-o'ndirilip atırg'an o'nimnin' sapası;

besinshiden-islep shıg'arılıp atırg'an o'nimnin' jan'alanıw ko'lemi.

Usı ko'rsetilgen bag'darlar boyınsha a'meliy esaplawlarda ko'rsetkishlerdi islewde aqırg'ı maqset ha'm ITP aldında turg'in wazıypalar basshılıqqa alınadı.

O'ndiristi texnikalıq da'rejesi qatar ko'rsetkishler menen xarakterlenedi. Bul ko'rsetkishlerdi eki toparg'a bo'liwge boladı;

1) Ulıwma ekonomikalaw ko'rsetkishler (tabıs, o'niminin') o'zine tu'eser bahası, kapital qarjılardıń qaytıwı miynet o'nimdarlig'ı, payda, rentabellik)

2) Texnikalıq, sho'lkemlestiriwshilik ha'm sotsiallıq da'rejedegi ko'rsetkishlerdi o'z ishine aladı. Bul ko'rsetkishler ITPti qollang'andag'ı o'ndiris da'rejesin belgileydi.

ITPti jedellestiriwde o'ndiris na'tiyjeliligi mashqalası o'ndirilip atırg'an o'nim sapası mashqalası menen u'ziliksiz baylanısta boladı.

O'nim sapası-bul belgilengen bag'darı boyınsha o'nimnin' ma'lim da'rejede talaptı qanaatlandıırıw uqıbın belgileytug'in qa'siyetlerinin' jıynag'ı bolıp tabıladı.

O'zbekstan Respublikası g'a'rezsizlikke eriskennen keyingi da'wirde xalıq xojalıg'inın' baslı tarawlar bolg'an awıl xojalıg'ı menen bir qatarda sanaattı rawajlandırıwdag'ı diqqattı awdarıp kelmekte. O'zbekstan xalıq buring'ı awqamdag'ı respublikalar xalıqlarına salıstırg'anda o'zinnin' miynet su'ygishligi menen ajıralıp turadı. Xalıq xojalıg'inın' derlik barlıq tarawlarında baslama ko'teriwshiler, aldındıqlar ha'm oylap tabıwshılardıń belsendiliginde miynet o'nimdarlig'in ha'r ta'repleme joqarılalıwǵa bag'darlang'an ko'p sandag'ı erlikler qaharmanlıqlar qa'liplesti. Bular sheber qoollı terimshi, mexanizator analarımız, diyxan atalarımız, tigiwshi, gezleme tayarlawshı, sawınshı xalqımızdın' ul-qızları du'nyag'a belgili, ag'ash temir, gu'lal ustaları ha'm tag'ı basqalar rekord ko'rsetkishlerge erisken xalqımızdın' bunday miynet su'ygish, sheber, qolı gu'l perzentleri ha'zirde ko'p. Al ha'zirgi bazar ekonomikası sharayatında turımstın', da'wir talabın diqqat orayı elede quramalıraq, kompleks problemalardı sheshiwge awdarıwdı alap etedi. Joqarı da'rejedegi miynet o'nimdarlig'ı ha'm sapalı o'nim ushın gu'res tek g'ana jeke jumısshınin' sheberligi, onın' ratsionalizatorlıq isleri menen sheklenip qalıw jetkiliksiz bolıp esaplanadı. Olardı jobalastırg'an halda sho'lkemlestirilgen jumısshılar ha'm injenerler massalıq texnikalıq do'retiwshiligi, ilim ha'm praktikalıq ku'shlerin ja'mlestiriw, miynetti sho'lkemlestiriw ha'm xoshametlewdin' progressiv formaları menen bekkemlew kerek. YAg'nıy bir neshe ju'z mın'lag'an adamlarǵa basqa, sharayıt jaqsıraq jaratılǵ'an jumıs orınlarında islep islep o'zinin' miynetin'in' na'tiyjelirinen qanaatlandıırıwshılıqqa erisiw-demek bazar ekonomikası talaplarına muwapıq wazıypalardan biri-fizikalıq ha'm aqıl miyneti arasında sezilerli da'rejedegi ayırmashılıqtı saplastırıw wazıypasın sheshiwge mu'mkinshilik jaratıp beriw.

A'lbette bul jerde qol miynetin'in' barlıq tu'rleri na'zerde tutılıwı kerek. Olardıń ayırımları ju'da' joqarı mamanlıqtı talap etedi ha'm ma'mleket xalıq xojalıg'ı ushın u'lken bahag'a iye. Fizikalıq miynetti ulıwma saplastırıw haqqında so'zdin' bolıwı mu'mkin emesU' ol burınnan bar ha'm adamzattın' ta'biyiy talabı bolıp qala beredi. So'z az o'nimdarlıqtag'ı monotoplıq ha'm fizikalıq awır miynet talap etiletug'm jumıslar haqqında bolıwı tiyis.

Keyingi waqıtlarda bizin' ma'mleketimizde o'nimdarlıg'ı ju'da' joqarı, qol miynetin' az talap etetug'in du'nya bazarında konkurentlilik uqıbına iye, sapalı tovar islep shıg'arıw mu'mkinshiligindegi a'sbap-u'skenelerdi, stanoklardı o'ndiriske engiziwiye u'lken kewil bo'linip atır. Sonın' na'tiyjesinde O'zbekstan Respublikası aymag'ında sırt el investitsiyasına iye bir qansha ka'rxanalar, qospa ka'rxanalar du'zilip iske tu'sti. Olarda o'ndiristi basqarıwdın' sırt el ta'jiriybeleri, metodları, ilim ha'm texnikanın' en' son'g'ı jetiskenlikleri qollanılıp atır. Degen menen xalıq xojalıg'mın' talapların tolıq qanaatlandırıwdı ta'miynlew ushın ele jetkiliksiz. Biraq ha'r bir ka'rxanada bul protsesslerdi jedellestiriw, en' awır miynet talap etiwshi operatsiyalardıń u'lesin azaytıw ushın mu'mkinshilikler ko'p.

2-lektsiya 2 saat

1. Miynet o'nimdarlıg'in anıqlaw usıllarının' kemshilikleri
2. Miynet o'nimdarlıg'ı o'zgerisinin' tiykarg'ı faktorları ha'm sha'rt-sharayatlari
3. Miynet o'nimdarlıg'in arttırıwdın' rezervleri a'hmiyeti ha'm klassifikatsiyası
1. Miynet o'nimdarlıg'ı o'zgerisinin' tiykarg'ı faktorları ha'm sha'rt-sharayatlari

Miynet o'nimdarlıg'mın' joqarılawı tiykarınan olardıń faktorların' orınlanıwına baylanıslı boladı. Faktor tu'sinigi tiykarınan miynet o'nimdarlıg'ına ta'sir etetug'm ku'sh bolıp esaplanadı. Ma'selen usınday ku'sh texnikalıq progresske ta'sir etedi. O'siw xarakterinin' faktori miynet o'nimdarlıg'mın' belgilengen jag'daydag'ı ha'r tu'rli materiallıq texnikalıq ha'm ja'miyettegi ekonomikalıq o'zgesheliklerge iye o'ndirisinin' rawajlanıwına ta'sir etedi. Bul jag'day miynet o'nimdarlıg'mın' joqarılawı da'rejesinen iba'rat.

Miynet o'nimdarlıg'mın' joqarılalıwdı elede jetilistiriw uzaq mu'ddetke bag'darlang'an. Miynet o'nimdarlıg'mın' tiykarg'ı o'siw faktorların' o'ndiris protsessindegi adamlardıń qollanıw metodlarınan biliwge boladı. Ma'selen, texnikalıq progress faktorının' ha'reketi mexanizatsiyalıq, avtomatizatsiyalıq ha'm elektrofikatsiyalıq o'ndiris metodı menen payda boladı. Usılardıń ishinde tiykarg'ı orındı miynet o'nimdarlıg'mın' rezervleri iyeleydi. Miynet o'nimdarlıg'in arttırıw faktorların' en' tiykarg'ısı materiallıq ha'm ja'miyetlik jag'daylarda jaratılıp, texnikalıq potentsialdı, mu'mkinshiliklerdi paydalanıw menen baylanıslı boladı.

Rezervler-bul tiykarınan o'ndiris protsessi barısında miynet o'nimdarlıg'ındag'ı paydalanılmag'an mu'mkinshiliklerdin', o'ndiris ku'shlerin rawajlandırıw imka'niyatların' jıynag'ı bolıp tabıladi. Bul mu'mkinshilikler miynet o'nimdarlıg'mın' elede rawajlanıwına, ilim ha'm texnikanın' joqarılawına ja'rdem beredi. Miynet o'nimdarlıg'in arttırıw rezervleri ja'miyetlik o'ndirjums penen baylanıslı. Sonın' ushın awıl xojalıg'ı o'siwshi, o'z-ara o'sip bariwshi ha'm ishki o'ndiris bolıp bo'linedi. Miynet o'nimdarlıg'in ha'r tu'rli jollar menen rawajlandırıw ushın ilim esabında ilimiy izertlew ha'm en' tiykarg'ısı miynet o'nimdarlıg'in arttırıw faktorların duris gruppalam lazı. Sebebi usınday bag'darlardag'ı barlıq klassifikatsiyasının' negizi bolıp esaplanadı. Miynet o'nimdarlıg'in arttırıwdın', rawajlandırıwdın' bir neshe tu'rleri bar. O'ndiris ku'shlerinin' rawajlanıwı sapalı o'nim o'ndiriw ha'm o'ndiriste qatnasatug'm adamlardıń ta'jiriybesinin' o'siwine baylanıslı boladı. Usı o'ndiristegi faktorlar ha'mme waqıt o'z-ara qatnasta bolıp, miynet o'nimdarlıg'in arttırıw faktorlarına ta'sir etedi. Miynet o'nimdarlıg'ı ko'pshilik hallarda onı arttırıw faktorların' paydalanılıwına baylanıslı boladı. O'z gezeginde miynet o'nimdarlıg'mın' joqarılawı ushın miynet o'nimdarlıg'ı rezervleri mu'mkinshiliklerinen paydalanıw (MO'r) olardıń sapasın' bahası ha'm rezervtegi mu'mkinshiliklerdi ilajlar o'tkeriwge paydalanıw. Esap beriw da'wirindegi miynet o'nimdarlıg'mın' ku'shleri (MO'k) ha'm miynet o'nimdarlıg'ı (MO') to'mendegi formulani payda etedi

$$MO'r = MO'k - MO'$$

Rezervtegi mu'mkinshilikler miynet o'nimdarlıg'in arttırıw mu'mkinshiliklerine ha'm faktorlarına baylanıslı boladı.

Qısqa juwmaqlawlar

Tirek so'zler

Qadag'alaw ha'm sa'wbetlesiw sorawları.

Tema 13. XALIQTİ SOTSIALLIQ QORG'AW SISTEMASI

1. Xalıqtı sotsiallıq qorg'aw tu'sinigi ha'm onın' tiykarg'ı bag'darlari.
2. Sotsiallıq institutlar ha'm xızmetkerlerdi sotsiallıq qorg'aw.
3. Kem ta'miynlengen shan'araqlardı esapqa alıw ha'm dizimnen o'tkeriw.
4. O'zbekstanda ku'shli sotsiallıq kepilliklerdi qaliplestiriw wazıypaları ha'm o'zgeshelikleri.
5. Kem ta'miynlengenlerge materiallıq ja'rdem ha'm sotsiallıq kepillikler

Kem ta'miynlengen shan'araqlardı anıqlaw ha'm olarg'a materiallıq ja'rdem ta'miynlewde puxaralardıń o'zin-o'zi basqarıw organları to'mendegi tiykarg'ı qag'ıydalarg'a a'mel qıladi

-sotsiallıq a'dalatqa qatan' boysınıw~

-beriletug'm materiallıq ja'rdemnin' adresliligini ta'miynlew, onı haqıyqattanda mu'ta'j shan'araqlarg'a beriw~

-ayırım shan'araqlar ha'm puxaralardın' xalıqtın' sotsiallıq qorg'aw ilajlarine jen'il qatnasta bolıwına jol qoymaw~

-shan'araqtın' o'z ag'zaları,a'sirese balalar materiallıq ta'miyinatu,olardın' ha'r ta'repleme fizikalıq ha'm ruwxıy kamalatu, mag'lıwmatı ha'm ka'sip da'rejesin asırıw ushın za'ru'r sha'rt-sharayatu jaratıw barısındag'ı juwapkershilikti ku'sheytiw~

Aylıq materiallıq ja'rdem e aylıq mu'ddetke tayınlanadı ha'm to'lenedi. Sol mu'ddet o'tkennen son' shan'araqtın' materiallıq awhalı jaqsılanbag'an bolsa, ja'rdem belgilegen ta'rtipte jan'a mu'ddetke tayınlanıwı mu'mkin.

SHan'araqqa aylıq materiallıq ja'rdemdi finanslastırıw derekleri to'mendegiler'

-respublika byudjet qarjıları~

-jergilikli (wa'layat,qala ha'm rayon) byudjet qarjıları~

-byudjetten tısqarı tu'rli derekler (sotsiallıq ha'm qa'wenderlik fondları, ka'rxana ha'm xojalıqlardın' qarjıları, puxaralardın' kewilli qa'wenderleri ha'm basqalar).

Materiallıq ja'rdem ob'ektiv sebeplerge ko're shan'araq ag'zaların' birinshi na'wbettegi mu'ta'jliklerin ta'miyinley almaytug'in, ma'ha'lledegi shan'araqlardın' da'ramatlarına qarag'anda kem da'ramat alıwshılarg'a olardın' parawanlıg'ın asırıw maqsetin'de tayınlanadı ha'm to'lenedi.

Materiallıq ja'rdem o'zin o'zi basqarıw organı jaylasqan aymaqtag'ı qorg'an, ma'ha'lle,awıl puxaralar jıyını ta'repinen usı aymaqta jasap turg'an, balaları er jetpegen ko'p balalı shan'araqlarg'a, jumissızlar shan'arag'ına, bag'ıwshısı miynet qa'biliyetin' tolıq yaki yarım jog'altqan shan'araqlarg'a, jalg'ız pensio'nerlerge basqa shan'araqlarg'a qarag'anda abzallıq ko'rsetip tayınlanadı.

Materiallıq ja'rdem sotsiallıq qorg'aw ushın tiykarg'ı da'liylleri bolg'an shan'araqlar menen bir qatarda jalg'ız puxaralarg'a da beriliwı mu'mkin bolıp, bunday materiallıq ja'rdemnin' mug'darı ta'miyinlenip aturg'an waqıtta bolg'an en' kem miynet haqının' a',o' ten q barabarına shekem bolg'an normada u'sh ay mu'ddetke tayınlanadı ha'm to'lenedi.

Ysh aylıq mu'ddet alg'annan keyin shan'araqta materiallıq awhal jaqsılanbag'an waqıtta puxaralardın' arzası ha'm o'zin-o'zi basqarıw organın'ın' qararı tiykarında materiallıq ja'rdem jan'a mu'ddetke, qaytadan ja'ne u'sh ayg'a ta'miyinleniwi mu'mkin.

SHan'araqqa materiallıq ja'rdem ta'miyinlew tu'wrısındag'ı qarar, o'zin-o'zi basqarıw organı-puxaralar jıyını usı basqarıw organı qasındag'ı sho'lkemlestirilgen komissıyanın' shan'araqtın' materiallıq ja'rdemge mu'ta'jlik da'rejesi haqqındag'ı ju'wmag'ı, ayırım hallarda bolsa puxaralar jıyını aqsaqalının' minezlemesi tiykarında qabil etiledi ha'm qarar shıg'arg'an aydan son' keletug'in aydan baslap to'lenedi.

Bul protsessti a'meldegi O'zbekstan Respublikasının' G'Xalıqtı jumis penen ta'miyinlew haqqındaG' g'ı nızamına ko're o'zin o'zi basqarıw organlarında jıyım aqsaqalının' xatkeri ta'repinen alıp barıladı.

Materiallıq ja'rdem alıw ushın shan'araq baslıg'ı yaki shan'araq ma'pin sa'wlelendiriwge wa'kil qiling'an shan'araqtın' basqa er jetken ag'zasının' jazba ra'wishte(arza tiykarında), ayırım hallarda bolsa arzasız puxaralar jıyınına mu'ra'jet etiledi.

Materiallıq ja'rdem puxaralar jıyının'ın' aqsaqalının' minezlemesi menen ta'miyinlengende, materiallıq ja'rdem ta'miyinleniwi kerek bolg'an shan'araqtan jazba ra'wishtegi arza talap qılınbaydı.Bunda shan'araqqa materiallıq ja'rdem ta'miyinlew tu'wrısındag'ı puxaralardın' o'zin o'zi basqarıw organı aqsaqalının' minezlemesi shan'araqqa materiallıq ja'rdem ta'miyinlew sebepleri ko'rsetilgen jazba ko'rsetpe menen ra'smiylestiriledi.

Puxaralardın' arзалarı, o'zin o'zi basqarıw organların'ın' aqsaqalının' minezlemesi olardın' kelip tu'siwi sa'nesine qarap arnawlı dizimge alıw da'pterine jazıladı.

Materiallıq ja'rdemdi to'lew puxaralar jıyının'ın' qararı tiykarında qarar bayanlamasına muwapıq a'melge asırıladı.

Puxaralar jıyının'ın' xatkeri Puxaralar jıyının'ın' bayannaması tiykarında ha'r aydın' birinshi ku'nine usı puxaralar jıyını jaylasqan aymaqta jasap turg'an shan'araqlarg'a materiallıq ja'rdem pulın beriw dizimin du'zedi ha'm belgilengen ta'rtipte ra'smiylestirilgen to'lew tapsırıqnaması menen birge ja'mg'arma bankinin' tiyisli bo'limine tapsırıladı.

Dizimde arza iyesinin' familiyası, materiallıq ja'rdem alıwshının' pasport nomeri ha'mde to'lenetug'in materiallıq ja'rdemnin' mug'darı(summası) ko'rsetiledi.

Materiallıq ja'rdemdi beriw dizimi qatan' esapta turatug'in hu'jjet bolıp, ol ko'shoretug'in qag'az qoyıp, eki nusqada du'ziledi. Birinshi nusqası ja'mg'arma bankinin' tiyisli bo'limine jiberiledi, ekinshisi - puxaralardın' o'zin o'zi basqarıw organında ayırıqsha papkada pul hu'jjetleri menen birgelikte saqlanadı.

Dizimde ko'rsetilgen ja'mi qarjı mug'darı to'lew talapnamasındag'ı qarjılar mug'darı menen ra'smiylestiriledi.

Arza iyesinin' materiallıq ja'rdem arnawlı esap betleri ashılğ'an ja'mg'arma banklerinde ha'r aydın' a'-ku'ninen baslap dizim boyınsha pasportına qarap beriledi.

Materiallıq ja'rdem alıwshı qarjılardı ag'ımdag'ı ayda almag'an bolsa, bul qarjılar keyingi ayda qosıp to'lenedi.

Puxaralar jıyının'ın' xatkeri ha'r ayda belgilengen materillıq ja'rdem pulların puxaralar alıp atırg'anın' tekseredi ha'm puxaralardın' materiallıq ja'rdemdi o'z waqtın'da almay atırg'anın'ın' sebeplerin anıqlaydı. Tekseriw na'tiyjeleri anıq sharalar ko'riw ushın puxaralar jıyını aqsaqalına mag'lıwmat beredi.

Arza beriwshinin' materiallıq ja'rdem alıwǵa imkaniyatı bolmay qalsa (arza iyesi awırıp qalg'an hallarda ha'm tag'ı basqa), ol belgelenen ta'rtipte ra'smiylestirilgen isenimnama qag'azı tiykarında arza iyesi qaytı bolǵan halda bolsa, puxaralardıń o'zin-o'zi basqarıw organın'ın' mag'lıwmatnaması tiykarında, materiallıq ja'rdem shan'araqtın' basqa ag'zasına beriliwi mu'mkin.

Jamǵarma bankindegi arnawlı esap betlerinde qalg'an ha'mde shan'araqlarǵa materiallıq ja'rdem to'lew ushın isletilmey qalg'an qarjılar jıl juwmag'ı boyınsha qaytarıp alınbaydı ha'm puxaralar jıyın'ın' qararı tiykarında basqa sotsiallıq mashqalaların sheshiwe isletiliwi mu'mkin.

Puxaralarǵa to'mendegi hallarda:

-puxarlardıń salamatlıǵı to'menlegende, shan'araq ag'zalardıń qaytı bolıwı menen ha'm uzaq waqt awırıp jatqan puxaralarǵa, bayram mu'na'sebeti menen qosımsha ra'wishte materiallıq ja'rdem belgilewi mu'mkin.

-abadanlastırıw maqsetlerine qarjıları naq pulsız to'lemler formasında a'melge asırıladı.

-materiallıq ja'rdem to'lewden qalg'an qarjılardı o'zin-o'zi basqarıw organı xızmetkerlerinin' miynet haqı ha'm basqa sıylıqlarǵa to'lewge ruxsat etilmeydi.

Puxaralardıń o'zin-o'zi basqarıw organları ta'repinen ha'r sherekte materiallıq ja'rdem ko'rsetiwge ajırıtılǵan qarjılardan paydalanıw tuwrısında esabat (keste q) berip turıladı, bunda to'mendegiler sa'wlelenedi'

-esabat shereginde materiallıq ja'rdem ko'rsetiletug'ın shan'araqlar sanı

Keste 1

Kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa materiallıq ja'rdem ko'rsetiw haqqında

(puxaralar jıyın'ın' atı)

Puxaralar jıyını iskerligi haqqında w00__jıl _____ayına bolǵan

E S A B A T

Jamǵarma bankindegi Q arnawlı esap betlerinde

	Ag'imd. ayda	Jıl basnan
q. Usı aymaqta jasawshı ulıwma sanı		
w. O'zin-o'zi basqarıw organ(puxaralar jıyın)ı mat. ja'rdem ko'rsetiliwi o'tin'ishi menen tu'sken arzalar sanı		
e. Puxaralar o'zin-o'zi basqarıw organı ta'repinen ko'rilgen arzalar sanı Sonın' ishinde'		
e.q. Mat. ja'rdem ta'miynlengen shan'araqlar sanı (ha'mmesi) Sonın' ishinde'		
e.q.Mater. ja'rdem ta'kikar tayınlang'an shan'araqlar sanı		
e.q.Kem mug'darda mat. ja'rdem tayınlang'an shan'araqlar sanı		
e.q. Ko'p mug'darda mat. ja'rdem tayınlang'an shan'araqlar sanı		
n'. Mat. ja'rdem beriliwi biykar etilgen shan'araqlar		
t. Puxaralar o'zin-o'zi basqarıw organı arnawlı esap betine tu'sken qarjıları mug'darı (mın' swm) Sonın' ishinde'		
t.q. Ma'ml. byudjetten tu'sken qarjılar mug'darı (mın' swm)		
t.w. Basqa qarjılardan (mın' swm)		
u'. Materiallıq ja'rdem ko'rsetiliwi ushın dizimge kiritilgen shan'araqlar sanı		
u. Dizim boyınsha to'leniwge mo'lsheirlengen qarjılar mug'darı (mın' swm)		
i. Kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa mat. ja'rdem ushın ja'mi qarjı mug'darı (mın' swm)		
o. Materiallıq ja'rdem ko'rsetiwden basqa maqsetlerge isletilgen qarjılar mug'darı (swm)		
q0. O'zin-o'zi basqarıw organı arnawlı esap betin'de qaldıq qarjılar mug'darı Sonın' ishinde'		
q0.q. Esabat da'wirinin' basında		
q0.q. Esabat da'wirinin' aqırında		

SHan'araqtın' materiallıq mu'tajlıgen durıs bahalaw waqtın'da shan'araqtın' da'ramat ha'm materiallıq awhalın u'yreniwde, u'yreniw o'tkizilip atırg'an aydan alding'ı aydag'ı shan'araqtın' ulıwma da'ramatın anıqlaw lazım. Ma'selen, shan'araqtın' da'ramat ha'm materiallıq awhalı w000 jıl noyabr ayında o'tkizilip atırg'an bolsa, shan'araqtın' ulıwma da'ramatı w00q jıl oktyabr ayı ushın anıqlanadı.

SHan'araqtın' ulıwma da'ramatı bul u'yreniw o'tkizilip atırg'an aydan aldın'g'ı ayda shan'araqtın' barlıq ag'zaları alg'an da'ramatların'ın' ja'mi bolıp esaplanadı. SHan'araqtın' ulıwma da'ramatın anıqlawda birge jasawshı (bir ma'nzilden dizimnen o'tken) tuwısqan bolǵan ha'm birgelikte xojalıq ju'ritiwshi barlıq shaxslar da'ramatı esapqa alınadı.

Ulıwma da'ramat quramında to'mendegilerden tisqari barlıq da'ramat tu'rleri esapqa alınadı'

-to'lenetug'ın alimentler~

-ku'ndizgi orta mektepler, orta ha'm joqarı arnawlı bilim jurtları talabalardıń dem alıs ha'm islep shıǵarıw praktikası da'wirinde, sonnan talaba otryadlarınan yaki awıl xojalıq islerine jiberilgende islep tawǵ'an pulları~

-jumıstan bosatılǵanda beriletug'ın napaqa~
 -ta'biyiy apat, tuwısqanları, jaqınlarınan ayırılǵanda beriletug'ın materiallıq ja'rdem~
 -xızmet saparlarına shıǵıwların qaplaw ushın beriletug'ın sutqalıq ha'm basqa to'lemeler~
 -ka'rxana, sho'lkemler ta'repinen ka'sip-o'ner jurtlarına, oqıwshılardıń islep shıǵarıw praktikası da'wirindegi jumısı ushın ajratılatusug'ın puldan ka'sip-texnika bilim oqıwshılardıń beriletug'ın pullıq sıylıqlar~
 -bala tuwılǵanda to'lenetug'ın bir ma'rtebelik napaqa~
 -balalar u'yleri ha'm balalardı atalıqqa alg'an shan'araqlarda balalar ta'rbiyası ushın ajratılatusug'ın pullıq qarjılar~
 -pensiyaǵa shıǵıwshı miynet qahramanlarına to'lenetug'ın bir ma'rtebelik napaqa~
 -basqa aymaqlarǵa jumıstan-jumısqa ko'shirilgende, basqa jumısqa qabil qılınǵanda ha'm jollanba berilgende to'lenetug'ın bir ma'rtebelik napaqa ha'm sutqalıq pullar ha'mde puxaralardı ekologiyalıq halatı to'men rayonlarda jasap atırǵanlıǵı ha'm basqa rayonlarǵa ko'shiwi menen baylanıslı bolǵan qa'rejetlerdi qaplaw pulları (qarjısı) (napaqa to'lew, jol qa'rejatleri)~
 -puxaralardı ma'jbu'riy ha'm ıxtıyarlı ra'wishte qamsızlandırıwdan alınatusug'ın summalar (miqnet ja'ma'a'ti qamsızlandırıwlı summası bunnan bo'lek)~
 -qa'wenderlik sho'lkemleriniń materiallıq ja'rdemi~
 -natural ko'riniste beriletug'ın arnawlı is kiyimi, arnawlı ayaq-kiyim, jeke qorg'anıw quralları, sabın ha'm basqa kir juwıw quralları, su't ha'm profilaktik-dawalanıw awqatları qunı, arnawlı kiyim basqalardı satıp alıǵanlıǵı ushın ha'kimiyat ta'repinen xızmetkerlerge shıǵındı qaplaw ushın beriletug'ın qarjı~
 -kem ta'miynlengen shan'araqqa to'lenetug'ın materiallıq ja'rdem~
 -esabat shereginde to'lenetug'ın materiallıq ja'rdemnıń ja'mi pulı~
 -materiallıq ja'rdem beriwden tısqari, o'zin-o'zi basqarıw organınıń qararı menen basqa maqsetlerge isletilgen ja'mi pul qarjıları, bunda qarjılar qanday maqsetlerge isletilgeni anıq ko'rsetilgen bolıwı kerek~
 -jamǵarma bankidegi arnawlı esap betlerindegi pul qarjılarınıń keyingi sherek basındag'ı halatı boyınsha qaldıǵı~
 -jamǵarma bankler bo'limlerindegi arnawlı esap betlerine ag'ımdag'ı sherekte kelip tu'sken ha'm jazıp qoyılǵan pul qarjıları. Pul qarjılarınıń qaysı dereklerden kelip tu'skenligi ko'rsetiliwi lazıw, ma'mleket byudjeti qarjıları, byudjetten tısqari derekler, (qay jerden ekenligi a'lbette ko'rsetiliwi kerek.)
 Materiallıq ja'rdem ko'rsetiwge ajratılǵan qarjılardan paydalanıw haqqındag'ı esabattı (keste q) awıl ya'ki ma'ha'lle jıyınları aqsaaqlınıń imzası ha'm usı jıynalıstın mo'ri menen tastıyqlanıp, esabat aynan keyingi aydın t-ku'nine shekem o'zin-o'zi basqarıw organına beriledi ha'm analiz etip, aqsaaqlar imzası ha'm mo'ri menen tastıyqlanıp, esabat aynan keyingi aydın q0-ku'nine shekem rayonlıq finans bo'limine tapsırıladı. Rayon finans bo'limleri usı esabatlardı analiz etip, anıqlang'an kemshilikleri boyınsha shara-ilajlar ko'rip, esabat aynan keyingi qt-ku'nine shekem wa'layat finans bo'limine tapsırıladı.
 Wa'layat finans bo'limleri ko'rilgen shara-ilajlar tiykarında tabılǵan kemshiliklerdi esapqa alg'an halda esabat aynan keyingi aydın w0-ku'nine shekem O'zbekstan Respublikası Finans ministrligine tapsırıladı.
 5. Kem ta'miynlengenlerge materiallıq ja'rdem ha'm sotsiallıq kepillikler
 Ha'r qanday sotsiallıq qorg'aw kepillikler tiykarına qurıladı. Kepillikler to'mendegilerdi a'melge asırıwı lazıw`
 -is ku'shi bazarın onıń talap ha'm usınısları ortasında payda bolatusug'ın qarama-qarsılıqların jumısatıw arqalı ta'rtipke salıw~
 -ja'miyettin miynetke jaramlı barlıq ag'zaların jumı penen ba'nt bolıwına ko'meklewı (hesh kim o'z qa'lewine qarsı jumıssız qalıwı mu'mkin emes)~
 -miynetke jaramlı barlıq xalıq qatlamına tayanıwı, a'sirese jumısqa mu'tajlerge itibarın qaratuwı lazıw.
 Kepillikler sisteması belgili regionnıń xalıqınıń du'zilisın esapqa alıwı, ol miynet potentsialı boyınsha to'mendegi toparlarǵa bo'liniwi mu'mkin`
 -ha'zirgi sharayatta islew ushın jaramlılarǵa~
 -tek tiyisli ka'siplik tayarlıqtan keyin paydalanıw mu'mkin bolǵanlarǵa~
 -tuwra keletug'ın miynet sharayatın jaratıp berilgen keyin g'ana isley alıwı mu'mkin bolǵanlarǵa
 -ulıwma isley almaytug'ınlarǵa
 -islewge umtılıwshılardıń.

Keste w

Puxaralardıń o'zin-o'zi basqarıw organlarınıń kem ta'miynlengen shan'araqlardı esapqa alıw, olarǵa materiallıq ja'rdem belgilew ha'm to'lew islerin sho'lkemlestiriw boyınsha jollanbag'a _____ aylıq

Forma _____

Kem ta'miynlengen shan'araqlarǵa materiallıq ja'rdem ko'rsetiw haqqında _____ rayon _____ wa'layattın o'zin-o'zi basqarıw organlarınıń w00 _jıl _____ ayı ushın

E S A B A T I

		Ag'ımdag'ı ayda	Jıl basınan
	q. Usı aymaqta jasawshı ulıwma shan'araqlar sanı		
	w.YUridik shaxs da'rejesine iye bolǵan qala (awıl) puxaralar jıyınıń sanı, ja'mi		

	Sonın' ishinde`		
	w.q. Kem ta'miyinl. shan'araqlarg'a mat. ja'rdem ko'rsetkenleri		
	e. O'zin-o'zi basqariw organları ushin ashılǵ'an arnawlı esap betleri sanı		
	r. O'zin-o'zi basqariw organ (puxaralar jıyını)na mat. ja'rdem ko'rsetiw o'tin'ishi menen tu'sken arzalar sanı		
	t. Puxaralar o'zin-o'zi basqariw organı ta'repinen ko'rilgen arzalar sanı, ja'mi		
	t.q. Mater. ja'rdem qayta ta'miyinlengen shan'araqlar sanı		
	t.q.q. Mat. ja'rdem qayta ta'miyinlengen shan'araqlar sanı		
	t.q.w. En' kem mug'darda materiallıq ja'rdem ta'miyinlengen shan'araqlar sanı		
	t.q.e. En' ko'p mug'darda materiallıq ja'rdem ta'miyinleneg shan'araqlar sanı		
	t.q.r. Mat. ja'rdem beriw biykar etilgen shan'araqlar sanı		
	y. Puxaralardı o'zin-o'zi basqariw organı arnawlı esap betlerine o'tkizilgen qarjılar mug'darı, ja'mi (mın' swm) Sonın' ishinde`		
	y.q. Jergilikli byudjet qarjıları esabınan (mın' swm)		
	y.w. Basqa derek esabınan (mın' swm)		
	u. Dizim boyınsha kem ta'miyinlengen shan'araqlarg'a ajratılǵ'an pul qarjısı mug'darı (mın' swm)		
	i. Kem ta'miyinl. shan'araqlarg'a to'lengen pul mug'darı (m.s)		
	o. Materiallıq ja'rdemnen tısqari basqa maqsetlerge sarplang'an pul qarjısı mug'darı (mın' swm)		
	q0. O'zin-o'zi basqariw organı arnawlı esap betin'de qaldıq qarjılar mug'darı, ja'mi (mın' swm)		
	q0.q. Esabat da'wirinin' basında		

4. O'zbekstanda ku'shli sotsiallıq kepilliklerdi qa'liplestiriw wazıypaları ha'm o'zgeshelikleri.
Sotsiallıq kepillikler haqqında ko'z aldımızǵ'a keltiriw ushin to'mendegi ma'selege tiyisli nızamlardan ayırım ko'shirmeler keltiremiz.

q. Miynet huqıqın a'melge asırıwdag'ı kepillikler`

-shınıǵ'ıwlar ha'm isti erkin tanlaw~

-ma'mleket haq to'lenetug'ın ba'ntlikti o'mir keshiriwdin' tiykari sıpatında qabıl qıladı~

-ma'mleket tuwrı keletug'ın isti tan'lawda bepul ja'rdemlesedi~

-ma'mleket jumissızlardı jan'a ka'siplerge bepul oqıtadı ha'm tag'ı basqalar.

w. Puxaralardıń ayırım taypalarına` jasına, pensionerlerge, jalǵ'ız ha'm ko'p balalı ata-analarg'a, er jetpegen balalardı ta'rbiyalawshılarg'a, mektepke shekemgi balalardı ha'm na'giran balalardı ta'rbiyalap atıǵ'an hayallarg'a, jumissızlarg'a, jazanı o'tiw jaylarınan bosatılǵ'anlarg'a, kambag'allarg'a ha'm tag'ı basqalarg'a qosımsha kepillikler.

e. Ka'siplik awqamları miynetke jaramlı xalıqtın' ba'ntligine aktiv ja'rdem ko'rsetedi.

r. Jumissızlardı ka'siplik ta'repinen tayarlaw ha'm qayta tayarlaw ushin barlıq za'ru'r sha'rt-sharaytlar ha'm kepillikler jaratıladı.

t. Jumissızlardı miynet iskerligine tartıw ushin ja'ma'a't isleri sho'lkemlestiriledi.

y. Jumis beriwshiler xalıqtın' ba'ntligin sotsiallıq ta'repten kepilliwi sha'rt.

u. Ja'miyette sotsiallıq-ekonomikalıq reformalar o'tkiziw sharayatında ma'mleket xalıqtın' materiallıq ha'm sotsiallıq ta'repten qollap-quwatlanıwına kepillik beredi.

i. Nızam jumissızlıq boyınsha napaqalar mug'darın qatan' belgilep beredi.

o. Nızam sonın' menen birge jumissızlıq boyınsha napaqalar beriw sha'rt-sharaytları ha'm mu'ddetlerin belgilep beredi.

Xojalıq ju'ritiwdin' bazar sistemasın qa'liplestiriw sharayatında qatan' ekonomikalıq siyasat o'tkiziwi menen adamlardıń sotsiallıq qorg'anıwının' jeterli da'rejede bekkem emesligi ortasındaǵ'ı qarama-qarsılıq keskinlesedi. Adamlardıń sotsiallıq korg'aw ruwxıylıq ja'miyet ju'zege keliwinin' za'ru'r sha'rtlerinen biri esaplanadı.

Usı mashqalanı u'yreniw insannın' mu'na'sip ha'm sotsiallıq sıpatqa iye bolǵ'an turmıs keshiriwin ta'miyinleytug'ın nızamshılıq, sotsiallıq-ekonomikalıq ha'm ruwxıy-psixologiyalıq sistema sotsiallıq qorg'awdı anıqlaw imkanın beredi. Insandı sotsiallıq qorg'awdın' tiykarg'ı institutları-ma'mleket, ka'siplik awqamları ha'm basqa ja'ma'a't birlespeleri bolıp tabıladı. Ha'zirgi waqıtta sotsiallıq qorg'aw sotsiallıq kepilliklerge tiykarlanadı. Bul kepillikler nızamlarda keltirilgen.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR.

1. O'zbekstan Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekstan Respublikasining G'Xaliqui jumis penen ta'miyinlew haqqindaG' g'i nizamı.
3. O'zbekstan Respublikasining Miynet Kodeksi.
 - n'. O'zbekstan Respublikasi Prezidentin'in' g'00n'-jıl a'.0w. G'g'00n'-jıl a'-avgusttan miynet haqı, pensiyalar, stipendiyalar ha'm sotsiallıq napaqalar mug'darin artırıw xaqındaG' g'i Pa'rmanı.
 - o'. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl a'.0w. Qn'0w G'YUridik va jismoniy shaxslarnı ruyxatdan utqazishni va ular tomonidan savdo faoliyati amalga oshirilishini tartıbga solish chora-tadbirlari tug'risidaG' g'i qararı.
 - u'. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl g'.0w. Qq09 G'Miynetke haqı to'lewdin' birden-bir tarif setqasın elede jetilistiriw haqqındaG' g'i qararı.
 - w. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl 0g'.0w. Qqa'0 G'Ulıwma bilim beretug'in mektepleri mug'allimlerinin' miynetin' xoshametlewge baylanıslı qosımsha ila'jlar haqqındaG' g'i qararı.
 - h. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl a'o'.0w. Qqqo' G'Oqıtıwshılar miynetin' qosımsha xoshametlewge baylanıslı eksperiment o'tkiziw ha'm xalıq bilimlendiriwi xızmetkerleri miynetine haqı to'lewdin' tarmaq setqasına o'tiw haqqındaG' g'i qararı.
9. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl q.09. Qn'a'o' G'Respublikada awıl ha'm suw xojalıg'ı ushın joqarı qa'nigeli kadrlar tayarlaw sistemasın jetilistiriw haqqındaG' g'i qararı.
 - a'0. O'zbekstan Respublikasi Ministrler Ken'esinin' g'00n'-jıl g'a'.a'g'. Qo'9o' G'Puqaralardin' toplanıp barılatug'in pensiya ta'miyinatı haqqındaG' g'i qararı.
 - a'a'. Karimov I. Uzbekiston po puti uglubleniya ekonomicheskix reform, Toshkent a'99u' g.
 - a'g'. Karimov I. Uzbekiston na poroge XXI vekaU' ugrozi bezopasnosti, usloviya i garantii progressa, Toshkent a'99w g
 - a'q. Karimov I. Wz kelagimizni wz qwlimiz bilan qurmoqdamiz, Toshkent a'99u'.
 - a'n'. Abduraxmonov K.X. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyası, Toshkent g'00a'.
 - a'o'. Abduraxmonov K.X. Miynet ekonomikasi ha'm sotsiologiyası, Toshkent g'00q.
 - a'u'. Abduraxmonov K.X. Ekonomika i sotsiologiya truda, Moskva g'00q.
 - a'w. Genkin V.I. Ekonomika i sotsiologiya truda, Moskva g'00a'.
 - a'h. Bryu, Makkonel Sovremennaya ekonomika truda, Moskva g'00a'.
 - a'9. Kolosova R.P. Sotsial'nie problemı organizatsii truda, Moskva g'00a'.
 - g'0. Maskakova A. Sel'skie migranti na gorodskom rınke truda, jurnal R,D,K, Qa', g'000 g.
 - g'a'. Rınok trudaU' problemı oplati truda i zanyatosti, jurnal R,D,K, Qa', g'00a' g.
 - g'g'. Pogosyan G.I. Ekonomika truda, Moskva a'99a' g.
 - g'q. Ivanov I.V. Ekonomika truda, Moskva a'9h9 g.